

BOZOK İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

BOZOK JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Bu dergi Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır./ This journal is official publication of Yozgat Bozok University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Dergi Kurulları

Sahibi/Owner

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına Prof. Dr. İbrahim DOĞAN

Editör/Editor

Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

Editör Yardımcısı / Sub Editor

Dr. Öğr. Üyesi ELÇİN DALKILIÇ

Yayın Koordinatörleri/Publication Coordinators

Arş. Gör. Sinan Can GÜNGÖR

Arş. Gör. Emre EZİN

Alan Editörleri/Field Editors

Prof. Dr. Hikmet ULUSAN

Doç. Dr. İbrahim DOĞAN

Doç. Dr. Sümeyra GAZEL

Doç. Dr. Berkan KARAGÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Y. Pınar ÖZMEN

Doç. Dr. Fatih ŞANTAŞ

Doç. Dr. Hülya TOKER

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. İbrahim DOĞAN (Başkan)

Prof. Dr. Tansel HACIHASANOĞLU

Prof. Dr. Mahmut AKIN

Doç. Dr. Sertan AKBABA
Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU
Doç. Dr. Ramazan KURTOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÜRBÜZ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed SAMANCI

Danışmanlar Kurulu/ Advisory Board

Prof. Dr. Veli AKEL (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Murat BASKICI (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet DEMİR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilge Leyli DEMİREL (Yalova Üniversitesi)
Prof. Dr. Tansel HACIHASANOĞLU (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman KALE (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KILAVUZ (Nuh Naci Yazgan Üniversitesi)
Prof. Dr. Barış ÖVGÜN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Azzem ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. İpek ÖZKAL SAYAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Soner TASLAK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Nevran KARACA (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Feyyaz ZEREN (Yalova Üniversitesi)

İngilizce Editörü/English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Doruk MUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Y. Pınar ÖZMEN

Kurucular/Founders

Prof. Dr. Tansel HACIHASANOĞLU
Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

Web Sorumlusu/Web Coordinator

Çağrı KÖYLÜ

İletişim (Haberleşme) bilgileri:

Adres: Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Atatürk Yolu 10. km. 66200
YOZGAT

Telefon:

(354) 242 10 40

(354) 242 10 42

(354) 242 10 43

(354) 242 10 44

Faks: (354) 242 10 44

E-Posta: iibf@bozok.edu.tr

Hakkımızda

Bozok Sosyal Bilimler Dergisi, Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında Türkçe ve İngilizce yayınlanacak Uluslararası hakemli, elektronik basılı akademik bir dergidir. Sosyal bilimlerin her alanında ancak bu bilimlerin doğrudan veya dolaylı olarak iktisadi ve idari bilimlerle ilgili olan alt disiplinlerinde; iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, sağlık yönetimi alanlarına öncelik tanınacak konularda özgün makale, araştırma notları, bilimsel değerlendirmeler ve analizlere yer verilecektir.

Bozok Sosyal Bilimler Dergisinin temel hedefi sosyal bilimlerle ilgili teorilere ve güncel gelişmelere yoğunlaşarak ulusal ve uluslararası akademik dünyaya hem bilimsel üretim açısından hem de bu alandaki akademisyenleri ve araştırmacıları teşvik ederek katkıda bulunmaktır.

Yayın ve Yazım Kuralları:

- 1) Dergiye gönderilen makaleler ve değerlendirmelerin bu alana katkı sağlayacak düzeyde özgün ve orijinal olması ve etik kurallara uygun olarak üretilmiş olmaları gerekmektedir.
- 2) Dergiye gönderilen yazılar kısmen, tamamen veya herhangi bir dilde aynı anda başka bir dergiye gönderilmemiş ve yayınlanmamış olmalıdır.
- 3) Dergide yayınlanan yazılar ve değerlendirmeler dergi; editör, yayın kurulunu ve yayıncıyı bağlamaz. Yayınlanan yazılar ve makalelerdeki görüşler yazarların sorumluluğundadır.
- 4) Yazarlara nakit telif ücreti ödenmez. Yayınlanmayan veya yayınlanan yazılar geri iade edilmez.
- 5) Başlık, içeriği kapsayıcı olmalı, koyu harflerle ve sola yanaşık olmalı, alt başlıklarda harf ya da rakam kullanılarak numaralandırılmalıdır.
- 6) Yazar veya yazarlar adını küçük, soyadını büyük harflerle yazmalı üzerine yıldız koyarak; unvanını, çalıştığı kurumu ve iletişim bilgilerini (açık adres, iş-cep telefonu numarası, e-posta adresi ve ORCID) de eklemelidir.

- 7) Gönderilen makalelerde Türkçe özet (*abstract*) ve anahtar kelimeler, İngilizce özet ve anahtar kelimeler (*keywords*) yer almalıdır. Özet 150 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler en az üç en fazla beş olmalıdır.
- 8) Makaleler, özetler, dipnotlar ve kayakça dahil 4500 kelimedenden az 7500 kelimedenden fazla olmamalıdır. Kitap tahlilleri 1500-2000 kelime aralıklarında olmalıdır.
- 9) Makale yazı metni A4 boyutunda (23,5x17cm) Times New Roman yazı karakterinde 12 punto ve 1 satır aralıkta, dipnotlar 10 punto ve tek satır aralıklı olmalıdır. Sayfa kenar boşlukları (üst 3,5 cm, alt 2,5 cm, sol 3 cm ve sağda 2,5 cm) olmalı ve sayfa numaraları ön sayfada yukarı üst sağ, arka sayfada yukarı üst sol dışta verilmelidir.
- 10) Makalelerde, yararlanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı bir kaynakça yer almalıdır.
- 11) Basılı ve elektronik yayınlanan makalelerin tüm telif hakları, Bozok Üniversitesi'ne aittir. Her hakkı saklıdır. Üniversitenin izni olmadan çoğaltılamaz.
- 12) Makalelerin hazırlanmasında kullanılan kaynaklara yapılacak atıflarda APA Stili (APA 6.0.. apa style reference, <http://www.apastyle.org/learn/quick-guide-on-references.aspx>) kullanılması gerekmektedir.
- 13) Makaleler dergiye Dergipark üzerinden gönderilecektir.

Makale Değerlendirme ve Yayınlama Süreci

Dergiye gönderilen makaleler Dergipark sistemi üzerinden sorumlu editöre ulaştıktan sonra, yayın süreci işlemleri Dergipark üzerinden yürütülür. Dergiye ulaşan yazılar Dergi Yayın Kurulunca ön incelemeye tabi tutulur. Ön incelemede dergi içeriğine uygun bulunan yazılar, yazarları çıkarılarak anonim bir metin olarak iki ayrı hakeme gönderilir. Gerekli görüldüğü durumlarda üçüncü hakem belirlenebilir. Hakemlerin olumlu veya olumsuz görüşleri dikkate alınarak makalelerin yayınlanmasına veya reddedilmesine üç ay içinde karar verilir. Hakem raporları doğrultusunda gerekli görüldüğü taktirde yazarlardan düzeltme istenebilir. Düzeltmelerin teslim tarihi bir ayı geçmez. Yayınlanmasına karar verilen makalenin Dergi yazım kurallarına uygunluğu incelendikten sonra yayınlanır.

The Impact Of Multipolarity On Economic Development: A Cross-Country Analysis

Çok Kutupluluğun Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Ülkeleri Kapsayan Bir Analiz

Sibel Elif ÖZDİLEK¹

Özet

Önümüzdeki yıllarda, gelişmekte olan ekonomilerin yükselişinin küresel büyüme üzerindeki etkisinin gelişmiş uluslarınkiyle rekabet etmesi beklenmektedir. Bu noktada, çok kutupluluk fikri giderek daha önemli hale gelmektedir. Küresel ekonomi önemli değişimlerle işaretlenen bir dönüşümden geçmektedir. Bu değişim, uzun zamandır tek süper güç olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri'nin azalan ekonomik ve finansal hâkimiyetiyle karakterize edilmekte ve bu da çok kutuplu bir dünyaya doğru olası bir geçişi göstermektedir. Çeşitli ulusların bu gelişmeleri farklı derecelerde deneyimleyeceği açıktır. Çok kutuplu bir çerçevede, gelişmekte olan ekonomilerin hem yurt içinde hem de uluslararası alanda büyüme avantajlarını teşvik eden politikalara stratejik olarak odaklanması, küresel ticareti geliştirmek ve sınır ötesi yatırımları kolaylaştırmak için hayati öneme sahiptir. Tersine, birden fazla gücün ortaya çıkması uluslararasıdaki rekabeti yoğunlaştıracaktır. Bu nedenle, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla ilişkili riskleri azaltmak için politika koordinasyonunu geliştirmek elzem hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Çok Kutupluluk, Ekonomik Çok Kutupluluk, Ekonomik Büyüme

Abstract

In the coming years, the rise of developing economies is expected to have an impact on global growth rivaling that of developed nations. At this point, the idea of multipolarity becomes increasingly important. The global economy is undergoing a transformation marked by significant changes. This change is characterized by the decreasing economic and financial dominance of the United States, which has long been considered the sole superpower, indicating a possible transition towards a multipolar world. It is clear that different nations will experience these developments to different degrees. In a multipolar framework, a strategic focus on policies that promote growth advantages for emerging economies both domestically and internationally is crucial to enhance global trade and facilitate cross-border investment. Conversely, the emergence of multiple powers will intensify international competition. Therefore, it has become essential to enhance policy coordination to reduce the risks associated with political and economic instability between advanced and emerging economies.

Keywords: International Multipolarity, Economic Multipolarity, Economic Growth

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Ankara/Türkiye, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, elif.ozdilek@ufuk.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-0907-8771.

INTRODUCTION

The changes that have occurred in the world with globalization have had strong effects on national economies. With the positive developments in the fields of communication and transportation, the fact that goods, services, investments, capital and labor, etc. have crossed borders has increased the competition between countries. Therefore, every country has made an effort to improve itself. However, the change in growth balances after the 2008 financial crisis has increased the tendency towards the concept of “multipolarity”. The concept of multipolarity has different interpretations in different areas of international relations. In the field of international economics, it is defined as a system in which more than two growth poles are present. Although the relevant concept has been a part of the global system from time to time throughout history; in no period of modern history have developing economies been seen to be so prominent. In the following years, the effect of the rise of developing economies in particular on global growth is likely to be as much as the effect of developed countries on growth. At this point, the concept of multipolarity comes to the fore.

The world economy is progressing in a dimension of change. In this process of change, with the decline in the economic and financial market power of the United States of America (USA), which is attributed as the only great power, the world will likely become multipolar. It is also obvious that countries can be affected at different levels within all these developments. With multipolarity, developing economies' orientation towards a policy goal that will create growth advantages both domestically and abroad plays an important role in global trade and cross-border investments. On the other hand, with the transition to multipolarity, the existence of more than one power will also increase competition between countries. At this point, it becomes important to strengthen policy coordination in reducing the risks related to political and economic instability between developed and developing economies.

It is obvious that multipolarity will affect all areas of the economy in general. One of these important effects will be in the international monetary area. At this point, it is claimed that the most probable scenario will consist of a centralized monetary system around the US dollar, Euro and Renminbi. In addition to all these, it will affect many areas from corporate sectors to the financial system and trade flows.

With the transition to the new world order, the closest rivals of the United States, which represents the only power, may be China and India. Apart from these two countries within the BRICS countries, we can say that Brazil, Russia and South Africa will also be in a strong position. Apart from these, it can be said that the Asian countries called the Asian Tigers and their movements in the Southeast Asian Union (ASEAN) may also make a name for themselves in the multipolarity process. When evaluated in this context, the power of the West will now begin to pass to the East with multipolarity.

The main purpose of this study is to investigate the relationship between economic multipolarity and growth for the countries of the world whose data is available. The relationship between economic growth and many factors has been examined in the literature. However, there is no study investigating the relationship between multipolarity and growth, which has come to the fore with the changing economic order. Therefore, this situation adds originality to the study. An increase in the index value of multipolarity, which is called the dominance of the economy by more than one power rather than a single power, indicates closeness to unipolarity; a decrease indicates closeness to multipolarity. When evaluated from this perspective, a negative relationship is expected between multipolarity and growth, which corresponds to a decrease in the index value.

This study consists of 3 main sections. In the first section, the international system is discussed. After the completion of the relevant subject, general information about systems in international relations is given, and then hierarchical system, balance of power, unipolarity, bipolarity and multipolarity are discussed. In the second section of the study, the concept of multipolarity in the economy and theoretical frameworks regarding economic growth are expressed. In the third section, which is the last section, the relationship between multipolarity in the economy and growth is analyzed and the results obtained are interpreted.

1. Globalization and International Systems

1.1. Systems in International Relations

The term “system” has been applied in two distinct domains within the study of international politics: the international system and the world system. The “international system” pertains to a framework utilized for the examination of international relations or politics, whereas the “world system” serves as a concept primarily aimed at analyzing or depicting global political-economic contexts. The widespread adoption of the “international system” concept commenced in the late 1950s, and by the late 1990s, it had evolved into an academic term that continues to retain its relevance in scholarly literature.

The basic definitions are quite satisfactory, but the fact that military, economic, political or cultural powers are not taken into account in which areas they are connected or disconnected makes these definitions inadequate. While the first definition of the Oxford English Dictionary is quite widely used, the second definition has limited situations in which it can be related to a pre-designed scheme or plan. When this contrast is added to international relations, the argument that Hedley Bull addresses the distinction between the international system and society is reached. Bull sees the international system as a part of a whole in which two or more states interact and influence each other's decisions. According to Bull, the formation of the international society is possible when a group of states consciously and willingly gather around common interests and common values, bind themselves with a series of common rules and show a desire for the operation of common institutions that will ensure the maintenance of this structure. Bull's term "international system" was quite popular among academics during the Cold War. However, as a reflection of changes in international society in the 1990s, the term international system began to lose its popularity as terms such as international regime and global governance began to be used.

According to Bull's perspectives, it is acknowledged that international relations are swiftly evolving from an international system to an international society. Nevertheless, it is important to recognize that the notion of the “international system” retains its relevance despite shifts in practical politics and academic trends, as inter-state relations remain an integral component of contemporary international relations. Consequently, an analysis or description of these dynamics necessitates the incorporation of both Bull's concepts of the international system and the international society.

In summary, the international system can be characterized as a framework constituted by states, wherein the primary components are delineated by specific borders and there exist consistent and interdependent relationships among them. Furthermore, scholars who have engaged in system analysis within the realm of international relations have formulated various definitions pertaining to the international system.

Kal J. Holsti assessed the international system as a self-contained entity comprising various political units and conducted a systematic and compartmentalized analysis of historical data through his system approach thesis. He identified tribes, empires, city-states, and nation-

state structures as integral components of the international system. Holsti proposed five models of international political systems, which considered the system's boundaries, the relationships among political units, the distribution of power, the fundamental characteristics of these units, and the operational rules governing their primary interactions, alongside historical influences. These models include the hierarchical system, balance of power system, loose bipolar system, tight bipolar system, and multipolar system. Holsti endeavors to demonstrate that nations behave differently across various international systems; specifically, he posits that in a balance of power system, characterized by nearly equal power distribution, the nature of state behavior and interactions diverges from that observed in bipolar and multipolar systems.

The international system is defined by Stanley Hoffman as the interaction among the fundamental units of global politics. He further underscored the necessity of analyzing the actions and policies of states to provide an explanation for the workings of the international system.

Bull and Watson define the international system as “a group of independent political communities... formed on the basis that the behavior of each is an important factor in calculating the behavior of the others.”

According to Richard N. Rosecrance, the international system consists of many structures. This structure is formed by distorting inputs, regulatory mechanisms and environmental constraints (Çevik, 2015: 219-239). The increase in international inequalities within the scope of both power and resource inequality constitutes distorting inputs. In cases where the mechanisms that will regulate such inputs do not show sufficient effect, the system will become unstable. This situation can create pressure towards rebalancing depending on the number of actors and environmental constraints and lead to a structural change in the future. Rosecrance models mainly focus on the concept of international balance. Richard Rosecrance divided European history between 1740 and 1960 into nine different periods and addressed these systems as stable/balanced and unstable/unbalanced among themselves. In addition, with the historical approach, he examined the international system in three classes as unipolar, multipolar and bi-multipolar.

Morton Kaplan, the most important name in systems theory in international relations, sees the international system as an analytical entity that explains the behavior of international actors and the regulatory, integrative and distributive consequences of their policies. Kaplan has created six alternative international system models: balance of power, loose bipolar, tight bipolar, unit veto, universal and hierarchical.

1.1.1. Hierarchical System

The international system, characterized by its hierarchical nature, may take on either a democratic or authoritarian form. Should the system develop from a universal framework—seeking to create a more cohesive and supportive international structure—it has the potential to embody democratic principles. Conversely, when a hierarchical system is enforced by a reluctant dominant bloc, it is more likely to manifest as authoritarian. Indeed, the hierarchical structure functions as a political entity, with its organizational dynamics prevailing over geographical boundaries. The profound integration inherent in the hierarchical international system fosters significant stability. This functional cross-section complicates efforts to effectively organize against the international framework or to disengage from it. Even in instances where the system's constitution permits withdrawal, the advantages of remaining within the system typically outweigh the disadvantages associated with departure.

Hobson and Sharman define hierarchy as a system in which one of two or more actors in international politics gives orders and the other party compulsorily complies, and this situation is accepted as right and legitimate by the parties.

1.1.2. Balance of Power

The concept of the balance of power is regarded as one of the most significant ideas within the field of international politics and international relations. Throughout history, diplomats and politicians have applied the notion of balance of power to various situations and objectives; however, it has now become recognized as the prevailing theory in international politics employed by scholars to elucidate phenomena within the global environment. Academics articulate the primary reasoning as follows: when a large and powerful state emerges within the international system, smaller states may perceive this power as a threat. In response, these smaller states may unite to counterbalance the situation, thereby achieving parity in their respective power dynamics. Nevertheless, should one of the initially allied small states experience growth, the other smaller states may seek to form a new alliance—potentially with the original large and powerful state—to address the newly perceived threat. Consequently, the balance of power is subject to change over time, as states are capable of creating new coalitions in response to evolving threats and developments among nations. (Andersen, 2018: 7-9).

The expectations of balance of power theorists regarding international politics stem from the premise that traditional balance of power theory posits states will prioritize their own interests, particularly their survival. Operating within an anarchic environment implies that each state is fundamentally isolated, lacking a global emergency contact for assistance in times of crisis. Consequently, states are compelled to enhance their own power to mitigate both actual and potential threats posed by other states. The term "balance of power" is utilized by international political scientists to describe the phenomenon where states, either deliberately or inadvertently, act against weaker states, thereby equalizing or balancing the distribution of power within the international system. While this definition is widely accepted, the term "balance of power" has been interpreted in various ways. For instance, it may serve as a snapshot of the current state of international politics or function as an ideology akin to any political perspective, or even as propaganda aimed at steering public opinion in a particular direction (Andersen, 2018: 7-9).

The influence of Europe during the 18th and 19th centuries significantly shaped the balance of power system. In articulating the balance of power system, Kaplan also referenced the classical balance of power framework that emerged in the 18th century.

The initial two principles of the balance of power framework underscore the absence of a political subsystem within the international social structure. Consequently, significant national entities must depend on their own capabilities or those of their allies to safeguard their security, as a lack of strength may result in their allies abandoning them. Ultimately, it is imperative for a prominent national actor to possess the means to defend their national values. The third fundamental principle indicates that exceeding specific limits conflicts with national identity. The fourth and fifth principles acknowledge that a prevailing coalition or national actor will inevitably threaten the interests of other national actors.

1.1.3. Unipolarity

The concept of unipolarity means the total dominance of a single power in the international system. In a unipolar order, power can be contested and its aims can be rejected, but it cannot be subject to the power of another state. This is different from bipolarity, where

the global system is balanced between two states. Instead, a unipolar power has a single authority in the international system (Nixon, 2017: 8).

American scholars with realist perspectives, including John G. Ikenberry, David Wilkinson, and Christopher Layne, contend that the rise of the United States as a predominant superpower after the Cold War shifted the international system into a unipolar configuration. This notion suggests that no power or coalition of powers could effectively counterbalance the United States, which possessed capabilities that were challenging to offset. These capabilities primarily encompassed military, economic, and political strength. Furthermore, the current adversaries of the United States, grappling with significant internal issues such as unemployment and corruption, were deemed incapable of attaining a level of power sufficient to balance against it. Additionally, John Ikenberry posited that the unipolar international system would be underpinned by principles such as a world economy characterized by free market policies, the governance of a Western-style political and economic order through multilateralism, and the promotion of economic prosperity.

Structuralists contend that the unipolar international system is inherently unstable, a conclusion supported by two primary factors. Firstly, as the influence of other states within the system has grown, the necessity for the United States has diminished. Secondly, the United States exhibits a reluctance to uphold its current standing, often remaining disengaged from global events unless its own interests are at stake. Additionally, the unilateral approach adopted by the United States, coupled with an emphasis on military expenditure following the events of September 11, has diminished its prestige and contributed to economic decline (Aydin and Bakıncak, 2016: 98).

1.1.4. Bipolarity

The bipolar system is the fundamental characteristic of the period that emerged after World War II and continued until the dissolution of the Eastern Bloc in 1990-1991. In other words, it can be expressed as the redistribution of power between the United States and the Soviet Union (USSR). Bipolarity is a systemic structure that represents a significant portion of the military capacities in the systemic structure where there are two actors and their respective alliances in serious conflict with each other.

The concept of bipolarity pertains to a systemic framework characterized by significant conflict between two primary actors and their respective alliances, each wielding a substantial portion of the military capabilities within the system. In this dynamic, the leader of each pole presents a notable threat to the other. Among the three dimensions of bipolarity, both relative balance and bipolarization may vary considerably; however, a specific minimum threshold must be met for a system to be classified as bipolar. Consequently, in a bipolar system, two states are required to possess a combined control of at least 50% of military capabilities, with each state holding a minimum of 25% of this total share, while other states must not exceed a 25% share. In summary, military expenditures serve as a crucial criterion for assessing the degree of bipolarity.

Morton A. Kaplan examines bipolarity in two different categories: loose and tight. The loose bipolar system has been joined by supranational actors such as the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the UN, and many important international actors have become members of one of the two poles. The reasons why the loose bipolar system is called loose are that some states are excluded from the alliances formed and that almost all national actors belong to one of the universal actor unions. Kaplan's (1957) strict bipolar system is defined as a system in which non-dependent situations will be eliminated and the system will work only around two superpower blocks. The second important element is the absence of non-block and

universal actors. In this context, the absence of any order will destabilize the system. The number of actors in a strict bipolar system is small. All actors are members of one of the blocks. There are no non-block actors and universal actors in the system. In addition, the absence of an integrative and conciliatory structure in the system leads to organizational disorder. For this reason, it is necessary not to consider the strict bipolar system as a stable system with a high level of integration.

1.1.5. Multipolarity

The multipolar system, which began in the 1870s, was an international system that was accepted until the end of World War II. When the conditions required for the emergence of the system are examined, it is seen that it is similar to the balance of power system. The relevant international system is formed by at least three major states whose powers are close. However, the fact that each country aims to create a block on its own differentiates the system from the balance of power. The blocks formed also enter into alliance relations among themselves. In the multipolar system, some blocks formed by major countries mostly aim to establish a new balance.

Turkey's recent multipolar and indeed all-encompassing foreign policy initiatives have generated a myriad of speculations and contradictions globally, particularly in the West. This situation is epitomized by the Turkish President's meetings with his counterparts from Russia, Ukraine, and Iran, as well as his engagements with Western leaders, including President Biden. Since the onset of the Russia-Ukraine conflict, Ankara has notably pursued a restrained and balanced equidistant policy towards the involved parties, refraining from participating in Western sanctions while simultaneously maintaining close relations with its Western allies. Having extricated itself from nearly all of its Middle Eastern entanglements, which have cost the nation significantly over the past decade, Turkey is now poised to capitalize on the opportunities arising from a multipolar world order—an undeniable reality, despite the ongoing efforts of the United States and the Collective West to thwart it, all to no avail (Ünal 2022: 138).

It is reasonable to assert that a multipolar world order will characterize the coming decades. Historically, it is also accurate to state that multipolarity was the dominant global structure until the conclusion of the Second World War, when a significant portion of the world coalesced around two rival camps that opposed one another not only in terms of power dynamics and influence but also on ideological grounds. The unipolarity that emerged following the dissolution of the Soviet Union, marking the end of the bipolar world, was indeed an exception to this historical trend, as there has rarely been a unipolar world order in which a single great power dictated its terms to nearly all others globally (Ünal 2022: 139).

The multipolar system resembles the balance of power on one hand and the bipolar system on the other hand in terms of its characteristics. In such systems, there are more than two blocs. The relationship between the block members and leaders is reminiscent of the bipolar system. While the solidarity within the block is weaker, the reflection of the state's decision data and internal structures on foreign policy is greater. In ideological alliances, alliances that change more frequently rather than for long periods are also seen. In this respect, alliance changes are frequently encountered in the multipolar system, which resembles the balance of power system (Çevik, 2015: 219-239).

There are three primary reasons why multipolarity is regarded as an appealing and applicable international system. Firstly, multipolarity provides a greater number of opportunities for interaction. The potential for bilateral relations within a multipolar framework is substantial and increases in relation to the number of poles present. This system circumvents

the significant drawbacks associated with a bipolar international order. Given that global politics cannot function as a zero-sum game, a nation's actions do not necessitate a corresponding balancing reaction from another entity. Rather than fostering mutual reinforcement of opposition, characterized as “positive feedback,” opposition can be diffused through “negative feedback.” In this regard, it can be asserted that multipolarity establishes the foundation for a stable social system. The second point in favor of multipolarity is its capacity to diminish the focus directed towards other states. According to Deutsch and Singer in their study titled “Multipolar Power Systems and International Stability,” as the number of independent actors within the system rises, the proportion of attention that any single nation can allocate to other obligations correspondingly decreases. Given that a nation can engage with a limited number of other states, a multipolar system implies that several national actions may not achieve a level of international significance. The third argument posits that, in contrast to bipolarity, a multipolar system would exert a moderating influence on arms races.

Mearsheimer divides multipolarity into two: balanced and unbalanced multipolarity. In an unbalanced multipolar system, three or more major powers dominate, one of which is a potential hegemon. Therefore, no power asymmetry is observed. In balanced multipolar systems, three or more major powers dominate, none of which wants to be hegemon. There is no significant gap in minimum power between the two leading states of the system, but it is possible that there are some power asymmetries between the major powers (Mearsheimer, 2001).

In the multipolar system, changes occur in the positions of the great powers depending on the external and internal dynamics. Today, the multipolar system definition that has been established in economic terms is used to establish trade blocks around the world.

2. Multipolarity and Growth in the Economy

2.1. Multipolarity in the Economy

Throughout world history, the rise and fall cycles of empires, regions, nations and global powers have been witnessed. The only fundamental tool to evaluate these cycles was defense power. Since the end of the Cold War, a unipolar world structure has prevailed. In other words, a “single hegemonic power” was dominant. However, developments within the international system are rapidly changing the direction of the power structure from unipolar to multipolar. This change in the structure of the world is taking place through neo-conservative and imperialist policies that shape the multipolar world order. In this context, it is possible to define the concept of multipolarity as a distribution of power in which not only the military power of countries but also their economic activities are important. The relevant concept is also accepted as “interpolar”, defined as multipolarity in the age of interdependence (Muzaffar et al., 2017: 58).

In the global order, elements such as a wider redistribution of political and economic power elements and deepening of dependency between existing and new actors constitute the basic components of governance issues. In this context, transnational production networks, finance and information services, which are the basic forces of the new order created by the global political economy, have caused the acceleration of global integration. Thus, some perceptual changes have occurred in the main parameters of the unipolar global political economy dominated by the USA. The existing liberal consensus of the post-war period and two generations of neo-liberals since the 1980s (Washington and Post-Washington consensus forms) have given the world a new momentum in the post-2008 period (along with the global economic crisis). In this transformation process, the USA, Western Europe and Japan, called

the triple mature industrial economy, have become interdependent with many rising economic power groups led by China, India and Brazil. The relevant countries have occupied important positions in the global supply chain and production networks thanks to their unrivaled production potential and unused labor accumulation. On the other hand, the bold steps taken towards integration with global capitalism have also diversified the effects on the global governance architecture. With these developments, the concept of multipolarity, which was previously used more in a political sense, has also begun to be used in an economic sense.

In the development process, power distribution models have developed in three different ways: unipolarity, bipolarity and multipolarity. According to the unipolar view, especially after the collapse of the USSR, only the "United States" represents the superior political, economic and military power. Krauthammer revealed that the world after the Cold War was not multipolar and that the unipolar vision of the United States was at the center of world power. However, on the other hand, he also suggested that multipolarity would re-emerge on the world stage years later. Indeed, the unipolar world that remained from the 20th century on a global scale has now begun to disappear. States such as China, Russia, the EU and Japan, which represent multipolarity, have begun to weaken the hegemony of the United States and a multipolar path has been entered in both geopolitical and economic terms (Batı, 2018; Çavuş, 2019: 25).

2.2. Economic Growth

2.2.1. Definition and Scope of Economic Growth

Kuznets characterizes a nation's economic growth as the sustained enhancement of its capacity to supply various economic goods. This ongoing expansion in the availability of goods stems from economic growth itself. The augmented capacity referred to in this definition relies on advancements in technology, institutional frameworks, and ideological structures, with each of these three elements being crucial to the overall understanding of economic growth.

Real income per capita figures are taken into consideration more in economic growth assessments because they reflect more realistic results. Therefore, increases in real income per capita are accepted as economic growth.

Economic growth is expressed in economic literature as the annual increase in production, in other words, the rate of increase in national income. Economic development, on the other hand, is a different term from the concept of economic growth. Economic development includes not only the increases in production but also other socio-economic processes, changes that occur under the influence of economic and non-economic factors. Therefore, economic development covers a longer period of time. In order for any country to develop economically, it is very important to ensure the development of new products, techniques, raw materials and energy resources along with the changes in the production structure. When evaluated in this context, the economic development process represents a very complex process and phenomenon (Ivic, 2015: 55).

2.2.2. Development of Economic Growth

Since the inception of economics, research into economic growth has remained a primary focus. In the 18th century, Adam Smith (1976) contended that advancements in the division of labor would lead to increases in returns, externalities, and market size, all of which would foster economic growth. Following Smith's Labor-Value Theory, which posits that the value of a good is determined by the labor invested in its production, studies by Malthus (1798) and David Ricardo (1817) emerged. In the early 19th century, David Ricardo (1951) highlighted

mechanization investments as the driving force behind rising per capita income. Karl Marx (1967), building on Ricardo's ideas, identified mechanization and capital accumulation as the principal contributors to growth. John Stuart Mill (1990) placed emphasis on education and science as pivotal engines of growth. The classical economists generally asserted that the economic activities conducted by private agents within the market should be supported by social and institutional infrastructure (Ünsal, 2016: 26; Greiner vd., 2005: 1).

Classical economists acknowledged income disparities among various sectors and groups, framing growth as a process wherein per capita income gradually approaches a stable equilibrium over the long term. In the contemporary era, the Harrod-Domar model, formulated by Roy Harrod (1939, 1948) and Evsey Domar (1946, 1957) following the work of John Maynard Keynes (1936), emerged as the initial wave of modern growth theory. This model, developed by Harrod and Domar, presented a short-term Keynesian perspective, which posited the infeasibility of a capitalist economy. The second wave of modern growth is represented by Robert Solow (1956, 1957) and Trevor Swan, while the third wave encompasses new endogenous growth theories. In contrast to classical economists, Kaldor (1961) was the first to assert that the persistent rise in per capita income is a significant formalized characteristic of developed nations. Additionally, Hirofumi Uzawa (1968), Robert Lucas (1988), Paul Romer (1986, 1990), and Robert Barro (1990), who made notable contributions to fostering economic growth, shared perspectives that closely aligned with those of Kaldor.

The emergence of new growth theories can be traced back to Romer's 1986 article. This model elucidates the concept of sustained economic growth by placing a significant focus on externalities. Arrow (1962) formalized this notion, contending that externalities arising from experiential learning and the dissemination of knowledge have a beneficial impact on labor productivity.

The model developed by Lucas (1988), which draws upon the work of Uzawa (1965), highlights the importance of human capital formation. In contrast, Romer (1990) and Grossmann and Helpman (1991) concentrate on the generation of new knowledge as the fundamental drivers of economic growth. Within Romer's framework, "knowledge capital" is identified as the primary engine of economic expansion. Meanwhile, the Grossmann and Helpman model incorporates various consumer goods into the utility function of households, facilitating sustainable per capita growth through spillover effects in the research sector. A comparable framework, referred to as the Schumpeterian approach, has been proposed by Aghion and Howitt (1992, 1998), which recognizes "vertical technological innovations" as the key source of growth. Conversely, Arrow and Kurz (1970) argued that investment in public infrastructure, combined with effective public finance, can stimulate economic growth. Additionally, Barro (1990) demonstrated that this methodology can support sustainable long-term per capita growth.

3. Multipolarity-Growth Relationship and Theory

The increasing role of the developing world in driving global economic growth is leading to a transformation in economic power. This situation brings to the fore the concept of multipolarity, which refers to the new global order. Throughout modern economic history, each stage of global growth has been driven by a series of small countries called global growth poles. After World War II, global growth was led not only by the United States but also by Germany, Japan and the former Soviet Union. Looking at today, although developed economies dominated global economic production, consumption, transactions and institutions for most of the 20th century, the rise of developing countries, whose economic importance continues to increase, is changing the balance of power in the world. When evaluated in this context, it is

expected that the new balance of economic power that is occurring around the world will have a two-way effect on growth; and the growth of countries will have a two-way effect on economic multipolarity.

The relationship between multipolarity and economic growth can be likened to the relationship between globalization and economic growth. Because multipolarity and globalization constitute two phenomena that feed each other. In this context, the relationship between globalization and growth can be used as a starting point to explain the relationship between multipolarity and growth.

Increases in international trade, improvements resulting from the spread of knowledge and new technologies, increases in the economy due to increases in foreign capital investments, increases in export revenues due to increases in exports, increases in the number of international organizations and improvements in employment opportunities and membership opportunities in these organizations will positively affect economic growth in this context (Ünkaracalar, 2022: 763).

When a general assessment is made based on the relationship between globalization and economic growth, it is possible to say that the relationship between multipolarity and economic growth can be established through different channels. Some institutional transfers can be captured with data on the economy of a potential pole. The faster and larger these transfers are; other countries will be able to benefit from this situation. Therefore, the balance of power in the world will begin to change. These changes that occur in the economic context today are leading to a multipolar process in the new global order.

It is possible to establish the relationship between multipolarity and growth through the technology channel. Especially the development of new technologies or the transfer of existing technologies between countries can significantly affect the growth performance of countries. The fact that this cycle leads to multipolarity will again be reflected in the growth performance of countries. In this context, especially trade can spread growth from the poles to the peripheral economies as a technology diffusion channel.

On the other hand, it is also possible to say that increasing trade between countries with multipolarity will affect economic growth. Because, a pole can only provide growth in the surrounding economy by absorbing its exports and ensuring the expansion of exporting industries. It is possible to say that capital flows, especially foreign direct investments, are another important channel. This diffusion can be provided especially by the transfer of technological knowledge of multinational parent companies to subsidiaries. This situation also shows that increasing foreign direct investments with multipolarity will positively affect growth. In addition to all these, the intensification of labor mobility between countries due to increasing polarization will affect the growth performance of countries through the diffusion of knowledge.

Another important effect of a multipolar world will be related to the field of “foreign trade”. With multipolarity, increasing trade relations between countries can positively affect the growth performance of countries. Endogenous growth theories suggest that foreign trade affects economic growth permanently in the long term. New endogenous growth theories also reveal that openness to the outside world increases the flow of goods and investments between countries, which in turn affects economic growth performance through the spread of information. In addition, economies of scale created by international trade will also significantly affect economic growth.

CONCLUSION

In order to be able to predict what the world economy has experienced from the past to the present and the possible scenarios it will experience in the future, it is necessary to understand the phenomenon of globalization. With globalization, there has been an increase in communication and transportation resources in particular. This has led to an easier movement of goods, services, capital, etc. between countries. Therefore, in the post-globalization period, connections between countries have increased and all countries have almost become competitors. The competitive environment has helped countries develop. This situation has brought new pole candidates to the agenda that can shake the economic power of the USA.

The 21st-century economy is progressively shifting away from a unipolar framework. A primary factor contributing to this transition has been identified as the swift expansion of developing nations following the global financial crisis of 2008. Consequently, the 2008 crisis is widely regarded as the onset of the decline of the United States, the epitome of unipolarity. Current assessments indicate that emerging global powers have begun to eclipse the United States. Should one or more of these rising economies succeed in dismantling U.S. hegemony, which embodies unipolarity, they may establish themselves as a new global power, leading the 21st century toward a multipolar system. A defining characteristic of this multipolar world is the diminishing centrality of the United States in economic cycles and financial market trends, which will increasingly reflect a multipolar nature. In this context, business practices will also transform within a more multipolar global economy. Companies in various markets are expected to gain influence over industrial sectors in developing nations, mirroring trends seen in developed countries. A more multipolar global economy will hold significant implications for all developing nations, even if not for each one individually. Conversely, the widespread distribution of global growth is set to generate new external drivers for expansion. Consequently, the shocks experienced within a multipolar system will exert lesser effects on nations compared to those arising in a unipolar system.

In terms of international finance, the most probable scenario within the international monetary system is likely to be around the US dollar, the Euro and the Renminbi. Diversification of foreign exchange reserve sources will help developing countries more easily achieve their reserve accumulation goals. While the existence of more than one reserve increases the supply of safe assets, the increase in different reserve substitutes will also limit fluctuations in exchange rates and reserve asset prices. On the other hand, the emergence of new competitors to the dollar will expand the range of market actors. This will make it difficult for the reserve issuer to act arbitrarily. The monopoly status of the dollar in the market allows the US to act without worry. However, reversal of this situation by multipolarity will cause the US to be more cautious.

When examining the transition process to multipolarity, it is necessary to start with the US, the sole hegemonic power. The power of the US, which represents unipolarity, will not continue into the infinite future and will prepare the ground for the transition to multipolarity with the emergence of new centers of power.

When the global economy is evaluated as a whole, it is likely that power is shifting from the West to the East. It is possible to say that Asia's dynamic economy and young population have left most of the world behind as a leader. Especially after 2008, approximately 50% of the world economy has shifted to Asia and the Eastern Regions. This rise of Asia has revealed that the idea of the superiority of the West is changing.

When the study results are evaluated as a whole, they include evidence that economic multipolarity has a positive effect on growth. At this point, the spread of multipolarity in the economy will positively affect growth rates in the world. In order to increase the degree of multipolarity and to make it widespread, the following situations should be taken into consideration.

When evaluated in general, taking steps on issues such as giving importance to trade, increasing direct foreign investment flows and intra-industry trade, spreading and developing information and communication technologies, increasing sustainable investments, especially in human capital, and continuing governance reforms together with institutional reforms will help countries to create economic poles. In this context, the increase in the power of countries that can create multiple poles will also create positive effects on economic growth and make the world a stronger place.

It is thought that the study will provide a different perspective on the concept of "multipolarity", which is a new economic order, and will shed light on the evaluation of its relationship with different economic areas and the conduct of different empirical studies with different data.

REFERENCES

- Andersen, M. S. (2018). "Balance of Power" in: *The Encyclopedia of Diplomacy*, John Wiley and Sons: 7-8.
- Arkhipov, A. Y., & Yeletsky, A. N. (2015). Various aspects of the multipolarity within the world economic system. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(3 S6), 59.
- Aydın, A., & Bakıncak, E. (2016). Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 95-112.
- Batı, G. F. (2018). *Tek Kutupluluktan Çok Kutupluluğa Küresel Dünyanın "Jeopolitik ve İktisadi Evrilmesi"* TASAM | Tek Kutupluluktan Çok Kutupluluğa Küresel Dünyanın "Jeopolit... (Erişim Tarihi: 17.02.2025).
- Çavuş, Ü. (2019). "Çin-Rusya İlişkileri". https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51445/cin-rusya_iliskileri. (Erişim Tarihi: 17.02.2025).
- Çevik, A. (2015). *Tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru yenedünya* (Master's Thesis, Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü). <https://www.morganstanley.com.au/ideas/five-reasons-for-the-trend-towards-multipolarity>. (Erişim tarihi: 17.02.2025).
- Ivic, M. M. (2015). Economic Growth and Development. *Journal of Process Management – New Technologies, International*, 3(1), 55-62.
- Kaplan, M. A. (1957). Balance of Power, Bipolarity and other Models of International Systems1. *American Political Science Review*, 51(3), 684-695.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. WW Norton & Company.
- Mikalauskiene, A., Streimikiene, D., & Mulagalejeva, K. (2016). Assess the impact of globalization processes by indices. *Economics & Sociology*, 9(4), 82.
- Muzaffar, M., Yaseen, Z., & Rahim, N. (2017). Changing dynamics of global politics: Transition from unipolar to multipolar world. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, 1(1), 49-61.
- Özcangaz, M. (2015). Avrupa Ahenk'inin Yapısal Özellikleri Çerçevesinde "Güç Dengesi" ve "Politik Eşitlik" Kavramlarının Karşılaştırılması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağıye, H. (2022). *Çok kutupluluk ve Tek Kutupluluk. Independent Türkçe*. Çok kutupluluk ve tek kutupluluk | Independent Türkçe (indyturk.com) (Erişim tarihi: 17.02.2025).
- Shapiro, J. L. (2018). Is a multipolar world emerging? *Geopolitical Futures*, 2.
- Smith, A. (2017). *Ulusların Zenginliği* (Cilt 1). (A. Yunus ve M. Bakırcı, Çev.) Alan Yayıncılık.
- Uluslararası Politika Akademisi – (UPA) – Uluslararası Sistemde Yeni Bir Düzen mi? Çok Kutupluluk: ABD, Çin, Rusya ve Diğerleri.
- Ünal, H. (2022). Turkish Foreign Policy in A Multipolar World Setting. *Bilgi Strateji*, 13(24), 138-140.
- Ünkaracalar, T. (2022). Küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş ülkeler üzerine bir uygulama. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 762-784.
- Ünsal, E. M. (2016). *İktisadi Büyüme*. Ankara: BB101.

Suriye Devlet İnşası

Building of Syria State

Mehmet Erkin KARA¹

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Federal Almanya'nın ve Japonya'nın yeniden inşa edilmeleri şimdiye kadar gerçekleştirilen en başarılı devlet inşa örneklerindendir. Filipinler Cumhuriyeti devleti inşa örneğinde ise; kabile yapısında, çeşitli toplumsal kastlara sahip, çok dinli ve dilli bir topluluğun, doğru politikalar uygulanarak ulus devlete dönüştürüldüğü görülmektedir. Öte yandan daha yakın dönemlerde karşımıza çıkan Afganistan Taliban Yönetimi ve Irak yönetimi örnekleri ise başarısızlığı kabul gören devlet inşa örnekleridir. Son yıllarda başarısız devletlerin etkileri daha belirginleşmiş, uluslararası güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlanmıştır. 11.12.2024 tarihinde ise Beşşar Esad Suriye'yi terk etmiş ve on üç yıl süren Suriye İç Savaşını muhalifler kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Suriye Devlet İnşası tekrardan başlamıştır. Suriye'deki İç Savaş uluslararası bir olay vasfı taşıdığından dolayı Suriye Devlet İnşası sadece iç güçler tarafından gerçekleştirilmeyecektir. Uluslararası güçler de bu devlet inşasından rol oynayacaktır. Bu çalışmada ise çok boyutlu olarak Suriye Devlet İnşasının nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiği konusu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Suriye Devlet İnşası, Suriye İç Savaşı, Devlet İnşası, Dış Güçler

Jel Sınıflandırması: H70, B10, B00

ABSTRACT

The state building of the Federal Republic of Germany and Japan after World War II are among the most successful examples of state building that have been carried out to date. In the example of the Republic of the Philippines, it is seen that a tribal, multi-caste, multi-religious and multilingual community was transformed into a nation state by implementing the right policies. On the other hand, the examples of Afghanistan Taliban Government and Iraq that we have encountered in more recent periods are examples of state building that have been accepted as failures. In recent years, their effects have become more apparent and they have begun to be perceived as international security threats. On 11.12.2024, Bashar Assad left Syria and the opposition won the Syrian Civil War that lasted thirteen years. From this date on, the Syrian State Building has started again. Since the Civil War in Syria is an international event, the Syrian State Building will not be carried out only by internal forces. International forces will also play a role in this state building. In this study, the issue of how and in what way the Syrian State Building should be carried out in a multi-dimensional manner has been examined.

Key Words: Syria, Syrian State Building, Syrian Civil War, State Building, Foreign Powers

Jel Classification: H70, B10, B00

¹ Dr., ekara79@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9546-6847>

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Federal Almanya'nın ve Japonya'nın yeniden inşa edilmeleri şimdiye kadar gerçekleştirilen en başarılı devlet inşa örneklerindendir. Filipinler Cumhuriyeti devleti inşa örneğinde ise; kabile yapısında, çeşitli toplumsal kastlara sahip, çok dinli ve dilli bir topluluğun, doğru politikalar uygulanarak ulus devlete dönüştürüldüğü görülmektedir. Öte yandan daha yakın dönemlerde karşımıza çıkan Afganistan ve Irak ve makalenin konusu olan Suriye örnekleri ise başarısızlığı kabul gören devlet inşa örnekleridir. Başarısız devlet inşalarının son yıllarda etkileri daha belirginleşmiş, uluslararası güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlanmıştır.

2011 yılında Arap Baharından etkilenen Beşşar Esad'ın başkanlığını yaptığı Suriye'de ayaklanma başlamıştır. Ayaklanma 13 yıl sürmüştür. Çok kanlı bir ayaklanma olmuştur! Ayaklanmada yüz binlerce kişi ölmüş ve milyonlarca kişi Suriye'den kaçarak, başta komşu devleti olan Türkiye olmak üzere çeşitli devletlere göç etmek ve mülteci olarak hayatını göç ettiği devletlerde geçirmek zorunda kalmıştır. 08.12.2024 tarihinde ise Beşşar Esad Suriye'yi özel bir uçakla terk etmiş, ayaklanma boyunca kendisine yardım eden Rusya'nın başkenti Moskova'ya kaçmıştır. Beşşar Esad babasından yönetimini teslim aldığı, babası gibi kendisinin de diktatörlükle yönettiği Suriye'yi terk etmiştir. Bu kapsamda Suriye İç Savaşı'nı muhalifler kazanmıştır(Suriye'de bir devrin sonu, 2024). Bu tarihten itibaren Suriye Devlet inşası başlamıştır.

Suriye'deki İç Savaş uluslararası bir olay vasfı taşıdığından dolayı bu devlet inşası sadece iç güçler tarafından gerçekleştirilmeyecektir. Uluslararası güçler ve dünya kamuoyu bu devlet inşasından rol oynayacaktır. Bu çalışmada ise çok boyutlu olarak Suriye Devlet inşasının nasıl yapılması gerektiği konusu güncel bir konudur. Bu çalışma literatüre önemli bir katkıda bulunacaktır.

2. Devlet İnşa Teorileri

Devletin inşasının nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili literatürde üç ana yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, geleneksel liberal perspektiftir. Siyaset bilimci Martin Lipset'in modernizasyon teorisine dayanan bir yaklaşımdır. 1959 yılında yazdığı makalesinde, Lipset çeşitli ülkelerin ekonomik ve politik verilerini karşılaştırmıştır. Ekonomisi iyi durumda olan ülkelerin demokratik olduklarını, kötü ekonomisi olanların ise antidemokratik ve gelişmemiş olduklarını belirlemiştir. Bu şekilde ekonomik gelişme olursa, demokratikleşme ve refah

devleti olur önermesi ortaya çıkmıştır (Lipset, 1959, s. 69). Aynı görüşü savunan Deutsch’a göre ise modernleşmeyle birlikte; kentleşme, sanayileşme, eğitim, iletişim ve ulaşım artacaktır. Buda sosyal ve toplumsal hareketliliğin artmasına neden olacaktır. Etnik toplulukların bir potada kaynaşması ve yerel asimilasyona yol açacaktır. Ulus inşası ve devlet inşası daha başarılı olacaktır (Deutsch, 1966). Martin Lipset’e göre inşa edilen devlete; inşa eden iç ve dış güçler tarafından iç ve dış yardım yapılmalıdır. Yapılan yardımlar inşa edilen devletin ekonomik gelişmesini tetikler. Ekonomik gelişme ve büyümenin ise demokratikleşmeyi ve başarılı devlet inşasını sağladığını öne sürmüştür (Lipset, 1959, s. 69).

İkinci perspektif ise, Acemoğlu ve Johnson’ın devlet inşasında yol bağımlılığı yaklaşımıdır. Belirli bir noktadaki rastgele gelişmelerin, devlet inşasını etkileyebildiğini savunmaktadırlar. Çeşitli başarısız devletleri inceledikleri “Why Nations Fail” kitabında; devletlerin başarısız olmalarını kültür, coğrafya veya ırka bağlayan yaklaşımları eleştirmişlerdir. Süreçlerde belirli yolda strateji uygulanmasının, ekonomik büyüme ve demokratik gelişmeyle sonuçlandığını savunmuşlardır. Örneğin Kuzey ve Güney Kore Devletleri inşalarında, liderlerin uyguladığı politikalar ve tercihler açısından bir yol bağımlılığı olduğunu belirtmişlerdir. Stratejiler başarılı veya başarısız devlet olma arasındaki farkı oluşturmaktadır. Başarısız devletlerde genellikle seçkin yöneticilerin kendi çıkarlarına ön planda tutukları bir yönetim uygulanmaktadır. Siyasi ve ekonomik hakların dar bir elit tarafından paylaşıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Devlet inşasının başarılı olması için siyasi hakların vatandaşları kapsayacak şekilde dağıtılması, ekonomik fırsatların dar bir elitin değil, büyük kitlelerin yararlanabileceği, adaletli şekilde paylaştırılmasının önemi üzerinde durmuşlardır. Devlet inşasında başarılı olan devletler ise siyasi hakları vatandaşları kapsayacak şekilde dağıtmaktadır. Ekonomik fırsatlar dar bir elitin değil, büyük kitlelerin yararlanabileceği, adaletli şekilde paylaştırılmaktadır. Çünkü başarılı kurumlar ve kurumsallaşma ekonomik olarak toplumun niyet ve motivasyonlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Kapsayıcı bir kurumsallaşmayla özel mülkiyetin korunduğu devletlerde bireyler; yenilik yapma, iş kurma ve servet biriktirme yolu ile devletin ekonomik gelişmesinin ve başarılı devlet inşasının ana motivasyonu oluşturmaktadır. Adil bir yarış ortamında, geleceği ile ilgili beklentisi olan insanların ekonomik yatırımlar ve buluşlar yaptığı ve bu çabaların ise ekonomik başarının nedeni olduğu belirtilmektedir. Eski sorunlara yeni çözümler geliştiren, yeni fikirlere sahip, yeni insanlarla başarıya ulaşıldığı savunulmaktadır (Robinson&Acemoğlu, 2013, 1-14).

Üçüncü yaklaşım Francis Fukuyama ve Samuel Huntington kitaplarında öne sürdükleri kurumsallaşmayı ön planda tutan yaklaşımdır. Soğuk Savaş bitimiyle birlikte Washington Antlaşması ile kabul edilen politikalar, devletlerin küçülmesini amaçlamıştır. Yapılan özelleştirmelerle, devletlerin esnek bir yapıya ulaşması hedeflenmiştir. Fakat bahse konu politikalar zaman sürecinde devletleri güçsüzleştirmiştir. Temel devlet işlevlerini yapamayacak başarısız ve zayıf devletlerin oluşmasına neden olmuştur. Francis Fukuyama devlet inşasını; ordu, polis, bürokrasi, bakanlıklar vb. gibi somut kurumların yaratılması olarak tanımlamaktadır. Fukuyama'ya göre; devlet inşası süreci kurumların personelinin temini, eğitimi, bütçe verilmesi, kanun ve yönetmeliklerinin yapılması gibi çeşitli kurumsal hususlar içermekte ve zorlu bir faaliyetler zinciridir. Fukuyama devlet olmayı gerektiren fonksiyonları dört başlıkta tanımlamıştır. Bunlar örgütsel planlama ve yönetim, siyasal sistemin planlanması, meşruluğun temelleri, kültürel ve yapısal faktörlerdir. Kurumsallaşmaya öncelik veren bu yaklaşıma göre inşacı devlet ve örgütün devlet inşasının başarısına etkisinin yüksek olduğu boyut, örgütsel planlama ve yönetim açısından (Fukuyama, 2014, s. 10-60).

3. Suriye Tarihi

Suriye'deki Arap Baharından itibaren başlayan süreç ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak için ilk başta Suriye hakkında Dünya ve Türk kamuoyunun bilmediği tarihi argümanlar ve kavramlar incelenmelidir. Suriye, İngilizce ve Arapça kaynaklarda Biladü's-Şam (Greater Syria) yani Büyük Suriye olarak tanımlanmaktadır. İslami Suriye veya sadece Büyük Suriye olarak bilinen Biladü's-Şam, dört Halife, Emevi, Abbasi ve Fatımi halifelikleri altındaki bir eyaletti. 634 ile 647 yılları arasında Müslümanlar tarafından ele geçirilen Doğu Bizans Piskoposluğu da neredeyse aynı topraklardı. Emeviler döneminde (661–750), Biladü's-Şam (Greater Syria) Halifeliğin metropol bölgesiydi ve Emevi halifeleri, prensleri eyaletin çeşitli yerlerinde oturuyorlardı. Biladü's-Şam Arapçada "sol taraf" anlamına gelmektedir. Kendilerini yükselen güneşe bakarken gören Hicaz (batı Arabistan) sakinlerine göre Suriye bölgesi sol taraflarındadır. El-Yeman (sağ taraf) ise sağ taraflarındadır. İsmi de buradan, Hicaz'dan bakan insanın solunda olmasından almıştır. Çok daha önemli olan bir husus da bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzlerce yıl kontrolünderken, Biladü's-Şam'ın (Greater Syria) bölge için kullanılan resmi Arapça isim olmasıydı (Dam, 2017, s. 10).

Fırat nehrinin batısındaki Suriye Devleti toprakları, Lübnan Devleti, Ürdün Devleti, Filistin toprakları, Türkiye'nin güneydeki Fırat nehrinin batısındaki illeri olan Mardin,

Gaziantep illeri ve Hatay ili dâhilbütün topraklar, Büyük Suriye (Biladü's-Şam (GreaterSyria)) hudutları içerisinde (Dam, 2017; s. 9, 10). 1917 yılında, Birinci Dünya Savaşında Arabistanlı Lawrence'²casusluk yaparak organize ettiğiOsmanlı İmparatorluğuna karşı düzenlenen Arap İsyanında, Suriye'de inşa edilen ilk Türk kalesinin bulunduğu Akabe ele geçirilmiştir.Akabe,Büyük Suriye (Biladü's-Şam (GreaterSyria)) bölgesinin en güneydeki ucudur (Glass & Cockburn, 2015, s. 20).

Günümüzdeki Suriye Devleti'nin toprakları, Arap milliyetçi edebiyatında sıklıkla Büyük Suriye'nin (Biladü's-Şam (GreaterSyria))topraklarından koparılmış "uzuvsuz bir gövde" olarak nitelendirilmiştir. Kuzeydeki Halep Şehri bu durumun başlıca bir örneğidir. Bugün Suriye'nin siyasi haritasına bakan herkes, Halep ve Şam'ın hem sosyal hem de ticari alanlarda Suriye içinde geniş kuzey-güney bağlantılarına sahip olduğuna inanır. Fakat Sevr Antlaşmasından önce durum farklıydı. Örneğin, kuzeydeki Halep ile Musul (kuzey Irak'ta) arasındaki batı-doğu iletişimi, Halep ile Şam arasındakinden daha yoğundu. Çünkü tarihi haritalardan ve hikâyelerden görülebileceği gibi, ticaret yolları geçmişte çok farklı şekilde işliyordu. Ayrıca, doğal Halep hinterlandı Mardin, Gaziantep ve Şanlıurfa gibi şehirleri içeriyordu.Fakat bunlar şu anda Türkiye'nin güneydoğusunda yer almaktadır ve modern Suriye'nin hemen kuzeyinde bulunmaktadır(Dam, 2017, s. 3).

Ayrıca Halep Şehri, Suriye'nin başkenti Şam Şehri kadar tarihi anlam ve önem taşımaktadır. Arkeologlar insanların yaklaşık 8.000 yıl önce Halep'in olduğu tepeye yerleştiğine inanırlar. Şam'ın yaklaşık 225 mil kuzeyinde. MÖ 3. binyıldan kalma çivi yazılı tabletler, genellikle “Hadad” olarak adlandırılan bir savaş arabası süren fırtına tanrısına ait bir tapınağın inşa edildiğini kaydetmektedir. MÖ 2. binyılın ortalarındaki Hitit arşivleri, Halep yerleşiminin büyüyen siyasi ve ekonomik gücüne işaret etmektedir. Arapça adı olan Haleb'in, İncil'deki patriğin Halep çevresindeki gezginlere ikram ettiği koyun sütü için kullanılan Haleb İbrahim, "İbrahim'in Sütü"nden türediği söylenmektedir. Bu kapsamda, tarih boyunca Halep bölgesini fetheden fatihler, yüzyıllar boyunca genişlettikleri ve güçlendirdikleri bir Halep Kalesinin surlarını dikmiş ve bugün Halep Şehrine hâkim olan etkileyici taş kaleyi inşa etmişlerdir(Glass & Cockburn, 2015, s. 119).

²Arap Ayaklanması ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında casusluk yapan Thomas Edward Lawrence (16 Ağustos 1888 - 19 Mayıs 1935) İngiliz Ordusu subayıdır. 1962 yılında yayımlanan Arabistanlı Lawrence filmiyle dünyada ün kazanmıştır.

Fırat Nehri'nin doğusundaki topraklar Büyük Suriye'nin (Biladü's-Şam (GreaterSyria))içerisinde değildir. Ayrıca Büyük Suriye topraklarına Fırat nehri ve Dicle nehrinin arası olan Mezopotamya (Bilad Al Rafidayn) dâhil değildir. Büyük Suriye (Biladü's-Şam (GreaterSyria)) topraklarında yaşayan Araplar aynı Arapça lehçesi konuşur. Bu Arapça lehçesi Mezopotamya'da konuşulan Arapça'dan farklıdır. Büyük Suriyeli Arap ile diğer Arap Lehçeleri konuşanlar lehçe farkından dolayı konuşamayabilir ve anlaşılamayabilir. Bu kapsamda; günümüzde de güncelliğini koruyan Büyük Suriye (Biladü's-Şam (GreaterSyria)) sosyolojik birliği söz konusudur.

Sevr Antlaşması sonucunda Büyük Suriye (Biladü's-Şam (GreaterSyria)); Suriye ve Irak diye ikiye ayrılmıştır. Suriye bölgesi Fransızlar, Irak hudutları içerisinde kalan bölümü İngilizler tarafından işgal edilmiş ve yönetilmiştir(Dam, 2017, s. 11-21).

3.1.Arap Aleviliği (Nusayrilik)

Beşşar Esad'ın Suriye'nin başında olmasının nedeni babasının Hafız Esad olmasıdır. Hafız Esad 30 yıl boyunca Suriye'yi demir yumrukla yönetmiş ve kendisinin yönetimine baş kaldıran halka uyguladığı şiddetle ün salmıştır. En önemli şiddet kullandığı olay ise Müslüman Kardeşler örgütü tarafından gerçekleştirilen 1981 ve 1982 Hama Ayaklanmalarının bastırılmasıdır. Binlerce kişinin öldürüldüğü bu ayaklanmalar bastırılırken baba Hafız Esad tarafından büyük şiddet uygulanmıştır. Büyük katliamlar yapılmıştır. Binlerce kişi öldürülmüştür (Glass & Cockburn, 2015, s. 17).

Hafız Esad,13 Kasım 1970 tarihinde Suriye'de BaasPartisi'nin yaptığı darbe sonucu iktidara geldi. İktidarda kaldığı uzun yıllar boyunca diktatörlükle Suriye'yi yönetti. İktidarda kalırken farklı stratejiler uyguladı. En önemli stratejisi devlet ve ordunun kritik yerlerine görevle kendisinin de içinde bulunduğu Suriye azınlığı Arap Alevilerini (Nusayriler) getirmektir. Silahlı kuvvetleri kontrol eden Suriye istihbarat teşkilatının tüm müdürleri, Cumhuriyet Muhafızları, 4. Zırhlı Tümen ve Özel Kuvvetler'in tüm alt komutanları gibi Arap Alevileriydi. Ayrıca Suriye Ordusundaki subayların %86'sı Arap Alevisi'ydi ve sadece %14'ü Sünni'ydi. Suriyeli araştırmacı BouNassif'in yaptığı araştırmaya göre, 1980'lerin başından beri Arap Alevileri (Nusayriler), Suriye Askeri Akademi'sinden mezun olan her yeni grubun %80-85'ini oluşturuyordu(Dam, 2017, s. 112).

Arap Alevilerinin(Nusayriler)gizemli etnik kökenleri, gerçek dinlerinin daha da gizemli kökenleri ve teolojisi tarafından gölgede bırakılmaktadır. Arap

Aleviliği(Nusayrilik)mezhebinin teolojik kökenleri, 891 yılında Hazreti İsa'yı gördüğüne inanılan Muhammed bin Nusayr adlı bir din adamına kadar uzanmaktadır. Nusayr, mezhebin kurucusu olarak kabul edildiğinden, Arap Alevileri genellikle Nusayri olarak anılır. Aslında, Arap Aleviliği(Nusayrilik)ismi, mezhep için bir isimlendirme olarak yalnızca Sevr Antlaşmasından sonra Suriye'deki Fransız yönetimi döneminde, 1921-1945 arasında kullanılmıştır. Arap Aleviliği (Nusayrilik), Anadolu Aleviliğinden çok farklıdır. Günümüzde, Arap Alevilerinin (Nusayrilik), özellikle Arapça dilini ilk benimsedikleri yer olan İsmaili mezhebinden türetilen, İslam'ın Şii kolundan oldukları düşünülmektedir (Editors, 2013, s. 7).

Hazreti Muhammed'in dilini konuşmanın ve teknik olarak Şii olmanın dışında, Arap Alevileri(Nusayriler)diğer Müslümanlarla, hatta diğer Şiilerle bile pek az benzerlik paylaşırlar. Arap Aleviliği(Nusayrilik)teolojisinde açıkça İbrahimî olmayan (ve muhtemelen pagan) etkiler vardır, özellikle de Kenanlı köklerinden gelebilen reenkarnasyon fikri bunlardan biridir. Hristiyanlık dini de törensel şarap kullanan ve Noel'i kutlayan Arap Alevilerini(Nusayriler)etkilemiştir. Belki de Arap Aleviliği(Nusayrilik)kültürünün ve teolojisinin tarih boyunca izledikleri yolu etkileyen en önemli yönü gizlilik uygulamalarıdır. Arapçada takiye olarak bilinen Arap Aleviliği (Nusayrilik)gizlilik uygulamaları, onları diğer Müslümanların şiddetinden korumak için benimsenmiştir, ancak mezheplerini yalnızca mensuplarının gerçekten bildiği ve anladığı ezoterik bir dine dönüştürme etkisine sahip olmuştur. Arap Aleviliği(Nusayrilik)teolojisi, Sünni veya Şii İslam'ın ana gövdesinden çok farklı olduğundan, heterodoks bir mezhep olarak kabul edilir ve bazı Sünni Müslümanlar onları mürted yani dinden, İslamiyet'ten çıkmış olarak görür. Arap Aleviliği(Nusayrilik)mezhebinin heterodoksyönü, diğer Müslümanlardan kendi kendilerini ayırmalarının ve ayrımcılığa uğramalarının başlıca nedenidir. Ancak aynı zamanda Hafız Esad ile onları nihayetinde Suriye devletini uzun yıllarca yönetmeye iten şeydi. İnançları nedeniyle fiziksel ve sosyal izolasyonları nedeniyle, Arap Alevileri(Nusayriler)genellikle Suriye'nin sosyo-ekonomik merdiveninin en alt basamaklarını oluşturuyordu. Tarih sürecinde Arap Alevilerinin (Nusayriler) aldığı statü ve muamele, özellikle Suriye'deki sosyo-ekonomik merdiveninin en üst basamaklarını oluşturan Sünniler olmak üzere, dışarıdakilere karşı genel bir güvensizliğe yol açmıştır(Editors, 2013, ss. 9-11).

Arap Aleviliği (Nusayrilik), mezhepsel bir akım değil, 'ana akım' Şiiliğin yerel bir çeşidi olarak da görülmesi gerekmektedir. Arap Aleviliği (Nusayrilik), Mezopotamya'ya ve kuzey Suriye, Halep, Hama ve son olarak Akka'dan Lazkiye'ye kadar uzanan kıyı dağ ve

yaylalarında yayılmıştır. Bu, hayali bir baskıdan kaçışın sonucu değildi, daha ziyade sürekli bir yayılma çabasının sonucuydu. Daha sonra Suriye kıyı dağlarında yoğunlaşması, Arap Alevilerini(Nusayriler)giderek kabile hatları boyunca örgütlenmeye zorlayan Haçlı Seferlerinin ürünüydü. Arap Alevileri (Nusayriler), on ikinci yüzyıldan daha önce olmadıkları, ancak tarihin geri kalanında onları tanımlayacak bir şey olarak yani Suriye’de yaşayan bir 'azınlık' olarak ortaya çıktılar. Arap Aleviliği(Nusayrilik)başlangıçta herkese açık dini bir ideal veya çağrı iken, on üçüncü yüzyılın başlarında giderek daha da sınırlanmış, öz-bilinçli bir siyasi topluluk haline gelmiştir(Dam, 2017, s. 8).

Arap Alevilerinin (Nusayriler)tarihsel yerleşim yeri olan Alevi Dağı bölgesi genel olarak oldukça ihmal edilmiş ve nispeten fakir kalmıştır. Hafız Esad döneminde Alevi Dağı bölgesinde yaşayan Arap Alevileri (Nusayriler) Suriye’nin başkenti Şam başta olmak üzere Tartus, Halep, Hama ve Humus olmak üzere Suriye’nin büyük şehirlerine göç etmişlerdir. Bu göç durumu ele alındığında, Arap Alevilerinin(Nusayriler)bir gün kendi köken bölgelerinde yani Alevi Dağında bir devlet kurmak isteyecekleri fikriyle uyuşmamaktadır. Çünkü Arap Alevilerinin(Nusayriler)çoğunluğu Alevi Dağında değil Şam, Halep, Tartus gibi Suriye’nin büyük şehirlerinde yaşamaktadır. (Dam, 2017, s. 97).

Birinci Dünya Savaşı'nda Milletler Cemiyeti mandası kapsamında modern Suriye'nin geçici kontrolü 1921'de Fransa'ya verildi ve bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdü.Etnik ve dini gerginlikleri tırmandırma niyetiyle, Fransız yetkililer eski Osmanlı topraklarını beş ayrı idari bölgelere böldüler ve bunlara Büyük Lübnan Eyaleti, Halep Eyaleti, Şam Eyaleti, Arap Alevisi(Nusayri)Eyaleti ve Dürzi Eyaleti adını verdiler. Fransızlar, dini bölünmeyi teşvik ederken ucuz bir iş gücü sağlamak için Müslümanlara, Arap Alevilere (Nusayrilere)ve Dürzilere karşı ayrımcılık yaptılar(Erich, 2014, s. 30).

Fransızlar Sünni Suriye çoğunluğu bastırmak maksatlı Arap Alevileri (Nusayriler)lehinde Suriye’de kararlar aldılar. Fransa'nın Suriye Sünni elitlerine olan şüpheleri sayesinde, Arap Alevileri(Nusayriler)büyük toplumsal ilerleme kaydettiler(Erich, 2014, s. 7). Fransa, Suriye Sünnilerinin güçlerini azaltmak için Kürtler, İsmaililer, Dürziler ve en önemlisi Arap Alevileri(Nusayriler)gibi azınlıklardan oluşan askeri birlikler olan “TroupesSpéciales” birliğini kurarak ordudaki Sünni etkisini sınırladılar. “TroupesSpéciales” birliğindeki sekiz piyade taburundan üçü Arap Alevi'siydi. Fransızlar, Suriye'deki dini azınlıkları, Sünni çoğunluğun milliyetçi ve İslamcı eğilimlerine karşı koymanın ve kendileri için sadık bir siyasi taban sağlamanın bir yolu olarak “TroupesSpéciales” birliğine katılmaya teşvik etti. Sosyal ve

ekonomik sıkıntıları nedeniyle, birçok genç Arap Alevisi(Nusayri)erkek orduya katıldı çünkü kapıları onlara açıktı, oysa Suriye'deki diğer birçok ekonomik kapı uzun zamandır kapalıydı. Sonunda, Arap Alevileri (Nusayriler) Suriye askeri yapısına hakim olmaya başlayacaktı(Rabil, 2006, s. 10).

Mısır'ın başkanı Cemal Abdünnasır, 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirerek 1888'den beri kanalı kontrol eden Britanya'nın uluslararası çıkarlarını tehlikeye attı. Suriye ve Arap dünyası Nasır'ın yanında yer aldı, ancak İsrail, Fransa ve Britanya, Cemal Abdünnasır'ı kovmak ve kanalın kontrolünü İngilizlere geri vermek amacıyla Mısır'ı işgal etti. Amerika Birleşik Devletleri, üç ülkeye de savaşı durdurmaları için baskı yaptı. Nasır iktidarda kaldı. Mısır, Süveyş Kanalı'nın kontrolünü elinde tuttu(Erich, 2014, s. 34).

1950'li yıllarda eski Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnâsır'ın³Süveyş Krizi ve sonrasındaki Arap milliyetçisi görüşleri belirgin bir şekilde Mısır merkezli bir duruş sergilemesine rağmen, sözleri ve eylemleri Arap dünyasındaki birçok kişiyi etkiledi. Başta Suriye olmak üzere diğer Arap devletlerini benzer bir yol izlemeye yöneltti. Cemal Abdünnâsır'dan etkilenen ve onun yolunu izleyen bir adam da Mişel Eflak adında Suriyeli bir Arap'tı. Arap milliyetçiliğine inanıyordu, ancak Nasır ve çoğu Arap'ın aksine MişelEflak bir Hristiyan'dı. Dindar bir Hristiyan olmasına rağmen MişelEflak, İslam'ın birçok erdeme sahip olduğuna inanıyordu, ancak İslam'ı bir din olarak değil, inançlarına bakılmaksızın Arapları birleştiren bir kültür olarak görüyordu. En azından kısmen Hristiyan geçmişinden dolayı, Mişel Eflak'ın Arap milliyetçiliği türü, herhangi bir ortak dinden daha çok ortak bir ruhu paylaşan bir ırk olarak Arapların önemini vurguluyordu (Deeb, 2004, ss. 2-27).

Mişel Eflak sonunda fikirlerini teoriden gerçeğe dönüştürmek için mevcut genç Suriyeli milliyetçi gruplarından bir siyasi parti fikri ortaya atarak siyasi bir program formüle etti. Bu parti Baas Partisi olarak tanındı. Baas Partisi resmi olarak 1947'de Şam'da Mişel Eflak ve tek bir Arap ulus devleti yaratmak isteyen birkaç genç milliyetçi tarafından kuruldu. Baas Partisi, Suriye'de bulunmasına rağmen, tüm Arapça konuşan devletlerin tek bir ulus devlet olarak birleştirilmesi gerektiğine inandığını açıkça belirtti.

Arap Alevileri(Nusayriler) Baas Partisi'ne yoğun bir şekilde katılım gerçekleştirdiler. Bu katılımın nedeni diğer partilerin kapılarının onlara sıklıkla kapalı olmasıydı. Baas Partisi, Arap Alevilerine (Nusayriler)hitap eden laik bir ideolojiyi benimsedi. Arap

³Cemal Abdünnâsır'ın Süveyş Krizi'ndeki siyasi zaferinin ve Süveyş Kanalı Şirketi'ni millileştirmesinin ardından Arap dünyasındaki liderlik popülaritesi hızla arttı (Erich, 2014, s. 36).

Alevilerini(Nusayriler) azınlık statülerinden kurtarmaya ve onları Sünnilerle eşit bir zemine oturtmaya yardımcı oldu (Rabil, 2006, ss. 20-23).

3.2.Hafız Esad

Beşşar Esad'ın Suriye'den kaçmadanönce elinde bulundurduğu muazzam güç, babası Hafız Esad'ın Suriye başkanlığında uzun ve Makyavelist yükselişinin doğrudan sonucudur. Hafız Esad, 1930 yılında aslen Wahhish soyadını taşıyan fakir bir Arap Alevisi (Nusayri)ailesinde doğdu, ancak soyadı 1927 yılında aile reisi Ali tarafından Esad olarak değiştirildi. Ali, Esad'ın ("aslan" Arapçada) Wahhish'ten çok daha asil olduğuna inanıyordu, Wahhish ise Türkçe'ye en iyi "vahşi" olarak çevrilebilirdi (Editors, 2013, ss. 37-40).

Genç Hafız Esad, 1939 yılında Lazkiye'deki okula gönderildiğinde Arap Alevisi(Nusayri)köyünden çıktı. Hafız Esad, Arap Alevilerinin(Nusayriler)diğer Suriyeliler tarafından kötü muameleye maruz kaldığını ilk kez Lazkiye'de gördü. Hafız Esad 'ın hayat misyonunu gerçekleştirdiği de bu genç yaşta anlaşılıyor. Okulda fazladan çalıştı ve başarılı oldu. Bu da sonunda Humus askeri okuluna kabul edilmesine yol açtı. Hafız Esad, Humus'ta iyi bir öğrenci olduğunu kanıtladı ve sonunda pilot oldu, bu pozisyon ona Suriye toplumunun dört bir yanından Baas Partisi üyeleriyle kritik siyasi bağlantılar kurmasını sağladı. Hafız Esad, ilk kez evden ayrıldığında diğer Arap Alevilere (Nusayriler)yönelik kötü muameleye tanık olduğu gibi, orduda iken Suriye'nin Arap dünyasındaki diğer ülkeler tarafından nasıl kötü görüldüğüne tanık oldu. Hafız Esad'ın Beşşar Esad'ın annesi Enise ile evlendiği 1958 yılında, Suriye, Nasır'ın liderliğinde Mısır ile siyasi birliğe katıldı. Bu, Arap milliyetçilerinin önerdiği Arap birliği nihai hedefine giden ilk adım gibi görünse de, Suriye için gerçeklik oldukça farklıydı ve Esad için kişisel bir yük olduğu ortaya çıktı. Hafız Esad, 1959'da Mısır'daki bir askeri kışlaya gönderildi ve orada Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde ikinci el bir ortak olduğuna tanık oldu. Birleşik Arap Cumhuriyeti, iki ana bileşen olan Mısır ve Suriye'nin yüzlerce kilometre ile bölünmüş olması ve aralarında baş düşmanları olan İsrail devleti olması nedeniyle lojistik bir kabustu. 1961'de iktidarı ele geçiren ve Mısır ile birliği bölen askeri cuntanın sadece geçici olduğu kanıtlandı, çünkü ordu içindeki başka bir komplo kısa sürede meyvesini verdi. Mart 1963'te hükümet bir kez daha ordu mensupları tarafından devrildi, ancak bu sefer darbe yapan askerler Baas Partisi'nin ateşli üyeleri idi (Erlich, 2014, ss. 35-37). Baas Partisi 1963'te iktidara geldikten sonra, kurucularının demokrasi ve laikliği desteklediklerini iddia etmelerine rağmen, partinin birçok sivil üyesi partiden ayrıldı. Partinin, seçimler yerine ordu üyelerinin silahlarını kullanarak kontrolü sürdüren militarizasyonuna karşı çıktılar (Glass & Cockburn, 2015, s. 21).

Fakat Baas Partisi, 9 Mart 1963'te sıkıyönetim ilan eden 51 Numaralı Kararnameyi emrederek Suriye'yi etkili bir şekilde tek parti devleti haline getirdi ve toz duman yatıştığında Hafız Esad, hizmetleri için kendisine başkanlık kabinesinde savunma bakanlığı verilerek ödüllendirildi. Suriye'nin Baasçı Parti liderliği 1967 İsrail yenilgisiyle sarsıldı. 1970'te eski asker Baasçı diktatör Salah Cedit, Hava Kuvvetleri komutanı Hafız Esad tarafından devrildi. Hafız Esad, Fransız yönetiminden sonraki yıllarda yapılan darbeler gibi, bir darbe ile Suriye'de iktidara geldi. Bu kapsamda, kendisini Suriye'nin ilk Arap Alevisi(Nusayri) başkanı yapan bir askeri darbeye liderlik yapmış oldu (Erlich, 2014, s. 37).

O zamanlar hiç kimse Hafız Esad'ın darbeye meyilli Suriye'ye uzun vadeli göreceli istikrarı geri kazandırmak için siyasi müzakere ve acımasız baskının akıllıca bir karışımını kullanacağını fark etmemişti. Bununla birlikte Arap Alevisi(Nusayri)azınlık Suriye hükümetinin tüm dizginlerini etkili bir şekilde elinde tuttu. Arap Alevileri(Nusayriler)hem orduda hem de Baas Partisi'nde terfi ettirildi. Sünni askeri subaylar ise sıklıkla daha az önemli pozisyonlara ve uzak bölgelere yerleştirildi. Bu durum daha sonra ciddi mezhep çatışmalarına neden oldu. Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesinden hemen sonraki yıllarda, sık sık yaşadığı zorluklar nedeniyle siyasi bir ip üzerinde yürümeye zorlandı(Erlich, 2014).Hafız Esad, hükümetinin Arap Aleviliği(Nusayrilik)mezhebi tarafından kontrol edildiği yönündeki eleştirileri savuşturmak için Arap Aleviliğini(Nusayrilik)ana akım bir İslam mezhebi olarak göstermeye çalışmıştır. 1973 yılında, Hafız Esad'ın koordinasyonu ile 80 önde gelen Arap Alevisi(Nusayri) din adamı resmen Şii Müslüman olduklarını ve diğer Müslümanlar gibi Kuran'ı uyguladıklarını ilan etmiştir (Editors, 2013, s. 23).

Suriye'nin bir azınlık partisi tarafından yönetilmesi aslında Orta Doğu'da bir anormallik değil. Ürdün ve Suudi Arabistan'daki kraliyet tahtları azınlık kabileler tarafından yönetiliyor ve Irak'taki Saddam Hüseyin rejimi, Şii çoğunluğa sahip bir devlette hem kabilevi hem de dini azınlıklardan oluşuyordu. Hafız Esad'ın Arap Alevilerini (Nusayriler) önemli görevlere getirirken çoğunluk Sünnileri çok fazla yabancılaştırmama konusundaki yeteneği, kurduğu rejime istikrar getirmiştir. Suriye'de güçlü bir polis devleti aygıtı yaratarak iktidarını korumuştur. Polis devletleri ve diktatörlükler uzun zamandır birlikte var olmuştur. Hafız Esad'ın Suriye'deki polis devletini mükemmelleştirdiği söylenebilir. Hafız Esad'ın polis devletini başarılı bir şekilde kullanmasının temel yönlerinden biri, diktatöre sadık olan kişiler, yani Arap Alevisi(Nusayrilik)mezhebinin üyelerinin Esad ailesi tarafından yönetilmesi idi. Örneğin, Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad esasen Suriye Ordusunun ikinci komutanıydı. Şam'ı

ve şehre girip çıkan tüm yolları çevreleyen 12.000 ila 25.000 savunma kuvvetini kontrol ediyordu. Diğer kardeşi Cemil Esad ve kuzeni Adnan el-Esad da esasen Esad rejimini savunmak için benzer "savunma" güçlerini kontrol ediyordu(Deeb, 2004, ss. 5-6).

HafızEsad, uluslararası ilişkiler alanında da başarılı olarak kabul edildi, ancak bu açıkça öznel ve göreceli bir durumdu. Sonuçta, huzursuzluğun sık yaşandığı bir Ortadoğu ülkesindeki siyasi başarı, nispeten istikrarlı rejimlere sahip bir Batı ülkesindeki başarıdan çok farklıdır. Ortadoğu neredeyse sürekli bir istikrarsızlık halinde olmasına rağmen, Hafız Esad olaylara tepki gösterme eğilimindeydi ve birçok kişi tarafından bir güç olarak görülen inisiyatif eksikliği nedeniyle eleştiriliyordu. Hamas ve Hizbullah gibi İsrail karşıtı örgütleri desteklemeyi de içeren İsrail'e karşı tutarlı duruşuna rağmen, Batı ile yapıcı bir diyaloga girmek için de çaba sarf etti. Bunun bir örneği, ülkesinin 1991'de Saddam Hüseyin'in Irak'ına karşı Çöl Fırtınası Harekatı'na katılımıydı (Editors, 2013, s. 25).

3.3.Beşşar Esad

11 Eylül 1965'te doğan Beşşar Esad, Hafız Esad 'ın ilk eşinden olan üçüncü çocuğuydu. Genç bir adamken Suriye'yi kontrol etme veya Baas Partisi'ne veya orduya katılma hırısı yoktu. Aslında, bir göz doktoru olmak onun arzusuydu. 1990'larda genç bir yetişkin olarak Londra'da bir göz doktoru olmak için eğitim aldı. Beşşar Esad, verdiği röportajlarda anemi hastalığının(kansızlık) dikkatini göz doktorluğuna çeken faktörlerden biri olduğunu iddia etmiştir. Aile geçmişini bilen hem öğretmenleri hem de sınıf arkadaşları, mütevazı ve neredeyse sade yaşam tarzına dikkat çekmişlerdir. Sınıf arkadaşlarına göre BeşşarEsad sevimli ama biraz çekingen ve çok sosyal değildir.Görev ve kader, Beşşar Esad 'ın göz doktoru olma ve Suriyelilere göz sorunlarıyla ilgili yardım etme isteklerine rağmen, genç Beşşar Esad'ı Suriye'de hızla iktidara taşıyacaktı. Beşşar Esad 'ın kardeşi ve babaları Hafız'ın başkanlığının "veliahtı" olan Basil Esad, 21 Ocak 1994'te Suriye'nin Şam kentinde bir araba kazasında öldü. Hafız Esad, Basil Esad'ın erken ölümünden sonra zor bir duruma düştü. Hafız Esad, Basil Esad'ın uygun bir yedek olmasını sağlamak için zaman ve zahmete girmişti. Basil'den iki yaş büyük olan ve hayatta kalan en büyük oğul olan,zekası ve eğitimi nedeniyle güçlü bir aday olan Beşşar Esad, babası tarafından halefi olarak seçildi. Beşşar Esad, bunu yapma konusunda daha önce isteksiz olmasına rağmen sonunda iktidarı devralmaya hazırlanıyordu. 2013'te Alman dergisi Der Spiegel'e verdiği bir röportajda, Suriye'ye karşı duyduğu yükümlülük duygusunu şöyle tarif etti: "Kökenlerinizi takdir etmek normaldir. Ancak, bu yalnızca duygusal bağın ötesine geçer. Ayrıca, özellikle bir güç pozisyonundaysanız, bir birey olarak haneniz için neler

yapabileceğinize odaklanır. Bu, özellikle acil durumlarda belirgindir.” (Editors, 2013, ss. 25-32)Dünya çapında birçok insan Beşar Esad'ın genç, yetenekli bir lider olduğunu ve aynı şekilde yetenekli ve çekici bir kadınla evlendiğini düşünüyordu. Londra doğumlu Esmâ Esad bu anlamda önemli bir bileşendi. Çünkü Batılı tavırları sadece yabancıları çekmekle kalmıyor, aynı zamanda Suriye'nin Batılılaşmaya doğru gittiği konusunda spekülasyon yapmalarına da yol açıyordu(*Esmâ Esad*, 2024).

Beşşar Esad babasının kalp krizinden ölmesinden sonra Suriye’de iktidara geldiğinde Ortadoğu diktatörlerinin profiline uymuyordu. Örneğin, hiç kazanmadığı madalyalarla dolu bir askeri üniforma giymiyordu. İsrail'i veya Batı'yı şeytanlaştıran ateşli hakaretleriyle tanınmıyordu. Birçok kişinin büyük umutlar beslediği genç bir adamdı, hatta başkan olmadan önce bile Suriye'de birçok kişi ona "Umut" lakabını takmıştı. Beşşar Esad için büyük umutların çoğu şüphesiz yaşının sonucuydu, ancak çoğu da başkan olduktan kısa bir süre sonra kendi sözlerinin ve eylemlerinin sonucuydu. Beşşar Esad, başkanlığının temel taahhütlerinin şunlar olduğunu duyurdu: babasının programlarının devamlılığı; Suriye toplumunun modernizasyonu; daha fazla açıklık; ve ülkenin sorunlarına daha entelektüel bir yaklaşım. BeşşarEsad ayrıca, en azından dışarıdan bakıldığında, partinin bazı yetkilerini sınırlandırarak hükümeti Baas Partisinden arındırma girişimlerinde bulundu. Kendi sözleriyle, Suriye hükümetini götürmeyi amaçladığı yönü önerdi. Başkan Obama yönetiminin önceki Başkan Bush'un dış politikasını tersine çevirme çabalarının bir parçası olarak, Amerika'nın geleneksel Orta Doğu rakipleriyle ilişkileri normalleştirmeyi ve onlarla etkileşim kurmayı umuyordu. Suriye'ye yeni bir büyükelçi atandı ve Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Beşşar Esad hakkında ünlü bir şekilde "Suriye'de artık farklı bir lider var. Son aylarda Suriye'ye giden her iki partiden Kongre üyelerinin çoğu, onun bir reformcu olduğuna inandıklarını söyledi." Demişti (Baczko, 2017, s. 149). Beşşar Esad iktidarının ilk yedi ayında yeni gazetelere ruhsat verdi, bazı siyasi tutukluları serbest bıraktı ve "Şam Baharı" olarak bilinen rejim karşıtı sivil toplum örgütlerinin (STK) kurulmasına izin verdi. Beşşar Esad ayrıca birden fazla partiye izin verme ve anayasayı reform etme sözü verdi (Erlich, 2014, s. 43). Ancak, Arap Baharı ile başlayan Suriye’deki ayaklanmayı şiddetle bastırmaya çalışmasından sonra Beşşar Esad'ın bir reformcu olduğu iddiası hızla ortadan kalkacaktı.

3.4.Suriye’de Arap Baharı

Arap Baharı, Aralık 2010'da Tunus'ta, Muhammed Buazizi adlı bir öğrenci ve meyve satıcısının meyve arabasının, muhtemelen rüşvet isteyen polis tarafından müsadere edilmesiyle resmen başladı. Buazizi, sosyal medyanın körüklediği protestolara yol açan kendini yakma protestosuyla tepki gösterdi. Protestolar 13 Ocak 2011'de başkent Tunus'ta yayıldı ve sonunda Tunus diktatörü Zeynel Abidin Bin Ali'yi Suudi Arabistan'a kaçmaya zorladı. Despot bir lidere yönelik öfkeli sokak protestoları sahnesi Mısır'da tekrarlandı ve protestolar devam ederken Batı'nın baskısı, Tunus'taki olaylardan sadece birkaç hafta sonra Mısır diktatörü Hüsnü Mübarek'i başkanlıktan istifa etmeye zorladı. Arapça konuşan dünyada hiçbir diktatörün başışık olmadığı anlaşıyordu ve protestolar Körfez ülkelerinden Fas'a kadar yayıldı.

2011'in başlarında, Arapça konuşan dünyayı kasıp kavuran ve despotik rejimleri ve diktatörlükleri deviren "Arap Baharı" olarak bilinen siyasi hareket, doğası gereği popülerdi ve Tunus'tan Zeynel Abidin Bin Ali, Mısır'dan Hüsnü Mübarek ve Libya'dan Muammer Kaddafi gibi diktatörleri devirmek için interneti, özellikle sosyal paylaşım sitelerini kullandı. Ülkelerini onlarca yıl yöneten bu diktatörler, Soğuk Savaş dönemini anımsatan yollarla güç ve propaganda kullanmaya çalışsalar da, kendilerine karşı yükselen halk öfkesini durduramadılar ve rejimleri yıkıldı (Editors, 2013, s. 6).

Suriye, Arap Baharı sırasında diğer ülkelerdekine benzer hükümet karşıtı protestolara tanıklık etse de, başlangıçta çok daha küçüktü ve çok organize değildi. Suriye'de başlangıçta büyük ölçekli protestoların olmaması, Arapça konuşan komşuları arasında bir ulus olarak benzersizliğine bağlanabilir. Suriye'deki karmaşık istihbarat ve polis devleti aygıtı, protestoların çoğunun çok daha büyük bir şeye dönüşmeden önce bastırılmasına şüphesiz katkıda bulundu. Ancak Beşşar Esad'ın kişiliği ve olumlu kamuoyu algısı, Suriye'deki protestoları hafifleten bir diğer faktördü. Beşşar Esad, Arap Baharı sırasında devrilen diğer diktatörlere kıyasla halkı tarafından çok daha az nefret ediliyordu. Suriye'nin ilk protestoların miktarını ve yoğunluğunu azaltan daha önemli ve benzersiz yönlerinden biri demografik yapısıydı. 2011'deki iç savaştan önce Suriyelilerin yaklaşık %74'ü Sünni Müslümandı, %10'u Hristiyandı ve %16'sı Arap Alevisi veya Dürziydi. Ancak daha derin bir düzeyde, etnik köken ve din önemliydi. Nüfusun yaklaşık %10'u kuzeyde yaşayan Kürtlerdi (Erich, 2014, s. 40). Ordu ve istihbarat teşkilatlarındaki en yüksek rütbeliler Arap Alevileri (Nusayriler) tarafından işgal edilmekteydi. Sünni Müslümanların hükümet pozisyonlarında yeterince temsil edilmemesi düşmanlığı körüklemekteydi.21. yüzyılda Suriye, birçok farklı dini mezhep ve

kabileden oluşan bir ülkeydi. Sünni Müslümanlar çoğunlukta olsa da azınlık Arap Alevisi (Nusayri), Şii ve Hristiyan mezhepleri nüfusun yaklaşık %30'unu oluşturuyorlardı ve ayaklanma sürecinde geleneksel olarak koruyucuları olarak gördükleri Esad ailesine sadık kalmışlardır (Lesch, 2012, ss. 45-53).

Son yılların gösterdiği gibi, Suriye'de basit protestolardan çok daha kötü şeyler yaşandı. Eğer Arap Baharı protestoları Suriye'de hiç başlamadıysa, ülke nasıl şu anki duruma geldi? Cevap, Beşşar Esad'ın kibri ve Ortadoğu'daki değişim dalgasını anlayamamasının birleşimidir. Protestoların bastırılıp bastırılmayacağı ya da söndürülüp söndürülmeyeceği bilinmiyordu ancak Mart 2011'de güneybatı Suriye şehri Deraa'dan birkaç okul çocuğu okullarındaki bir duvara Arapça "rejim yıkılsın" sözlerini karaladı. Başka bir zamanda çocuklar muhtemelen sadece okul yetkilileri tarafından cezalandırılırdı, ancak Arap Baharı'nın gölgesinde çocuklar tutuklandı ve işkence gördü. Çocukların hapsedilmesi ve işkence görmesi sonucunda, aileleri 15 Mart 2011'de Deraa'nın merkezinde protesto düzenledi ve bu protesto daha sonra sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla Suriye'ye yayıldı

Suriye⁴ ilk zamanda Arap Baharından daha az etkilense de, ilerleyen yıllarda 13 yıl sürecek bir ayaklanmanın başlangıcı oldu. Arap Baharı'nda, Beşşar Esad diğer diktatörler gibi rejimine karşı halk protestolarıyla uğraşmak zorunda kaldı Ancak sonuç Suriye'de diğer Arap ülkelerinden çok farklı oldu. Beşşar Esad istifa etmeyi reddetti ve kendisine ve hükümetine karşı protestolar hızla şiddete dönüştü. Bu da milyonlarca insanın ölümüne, milyonlarca mültecinin oluşmasına ve on üç yıl süren bir iç savaşa yol açtı (Editors, 2013, s. 1-2).

4. Yeni Suriye Devleti İnşası

Devlet inşası uzun zaman süren zorlu bir süreçtir. Bu süreçte yer alan iç ve dış aktörlerin, Suriye halkından destek almaları ve onlarla iş birliği yapmaları gereklidir. Devlet inşasının iyi bir nedenle yapıldığının Suriye kamuoyuna anlatılması ve inandırılması lazımdır. İnşa edilen devlette yani Suriye Devleti'nde insanların güveninin, beyin ve kalplerinin kazanılması devlet inşasında karşılaşılan çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biridir. Bu husus Suriye halkının gözünde meşruluğun kazanılması sürecin başarıya ulaşması bakımından da çok

⁴Suriye Devrimi'nden önceki yıllarda tarımsal ekonomi, en az 500 yıldır görülen en kötü kuraklıktan ciddi şekilde etkilenmiştir. Bu kuraklık kırsal kesimdeki bir milyondan fazla insanın şehirlere göç etmesine neden olmuştur (Dam, 2017, s. 95).

önemlidir. Yeniden inşa eden iç ve dış güçler Suriye halkı tarafından cazibe ve ikna merkezi olarak görülmesi gerekmektedir.

Acemoğlu ve Robinson'a göre; esas olarak politikalar ve stratejiler başarılı veya başarısız devlet olma arasındaki farkı oluşturmaktadır. Başarısız devletlerde genellikle seçkin yöneticilerin kendi çıkarlarını ön planda tutukları bir yönetim uygulanmaktadır. Bu devletlerin inşasının tarihleri incelendiğinde siyasi ve ekonomik hakların dar bir elit tarafından paylaşıldığı sonucuna ulaşılmaktadır (Robinson & Acemoğlu, 2013, ss. 11-23). Hafız Esad tarafından yapılan bir darbe sonucunda kurulan, Hafız Esad öldükten sonra oğlu Beşşar Esad tarafından yönetilen, Baas Partisi ve Arap Alevileri (Nusayriler) özelinde tüm güçleri toplayan Suriye Devleti, yapılan tanımlamalara neredeyse tam anlamıyla harfiyen uymaktadır.

Bu kapsamda inşa edilecek Suriye siyasi ve ekonomik hakların dar bir elit veya parti tarafından paylaşılmamalıdır. İnşa edilecek Suriye Devlet'inde siyasi hakları ve kazanımları Suriye'nin demografik yapısında bulunan Sünni Müslüman, Arap Alevisi (Nusayri), İsmaili ve Hristiyan vatandaşlarını kapsayacak şekilde tekrar ve adil bir şekilde dağıtılmalıdır. Ekonomik fırsatlar dar bir elitin değil, büyük kitlelerin yararlanabileceği, adaletli şekilde paylaştırılmalıdır. Çünkü başarılı kurumlar ve kurumsallaşma ekonomik olarak Suriye toplumunun niyet ve motivasyonlarını şekillendirmede önemli bir rol oynayacaktır.

Francis Fukuyama devlet inşasını; ordu, polis, bürokrasi, bakanlıklar ve başkaları gibi somut kurumların yaratılması olarak tanımlamaktadır. Fukuyama'ya göre; bu kurumların işleyişe başlamasından itibaren kapasitesinin çoğaltılması da devlet inşasının önemli konularından biridir. Kurumların yaşadığı bu evrim, kurumların personelinin temini, eğitimi, bütçe verilmesi, kanun ve yönetmeliklerinin yapılması gibi çeşitli kurumsal hususlar içermektedir ve zorlu bir faaliyetler zinciridir. Eğer bu kurumsallaşma yaşanır, devletin fonksiyonları çalışmakta ve devlet inşası gerçekleştirilebilmektedir. Bu kapsamda; Suriye devlet inşasını gerçekleştiren iç ve dış güçlerin hedefi, devletin kapasitesini arttırarak kurumsallaşmayı sağlamak olmalıdır (Fukuyama, 2014). Suriye Devlet inşası, yeni siyasi, sosyal, idari ve ekonomik kurumların kurulması, var olanların güçlendirilmesi ve kapasitesinin artırılmasıdır. Kurum kavramı sadece ordu, polis teşkilatı, mahkemeler, belediyeler, bakanlıklar ve benzerleri gibi somut varlıklar olarak anlaşılmamalıdır. Anayasa, kanunlar, yönetmelikler gibi soyut kavramlar da kurum tanımı içinde yer almaktadır. Ayrıca kurumların inşası, daha önce hiç var olmamış kurumların inşası olabildiği gibi; iç savaş nedeniyle işlerliğini kaybetmiş kurumların tekrar işlerliğe kavuşturulması şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Günümüzde

demokratik süreçlerin yürütülmesi sonucunda bahse konu kurumların inşası her geçen zaman diliminde değer kazanmakta ve bu duruma paralel olarak da Suriye’de devlet inşası bakımından taşıdığı önem artmaktadır.

Suriye devlet inşası, Suriye vatandaşlarına fiziki ve ekonomik güvenlik sağlayabilecek yönetim kurumlarının inşasıdır. Güçlü devlet kurumlarının varlığının; ekonomik büyümeyi ve vatandaşlarının ekonomik, toplumsal güvenliğini sağlayacağı ana varsayım olmaktadır. İnşa edilecek Suriye Devleti’nde güçlü devlet kurumları ve işleyen altyapı ile birleştiğinde, demokratik seçimler yoluyla devletin meşruluğunu güçlendirecek, parçalanmış toplumun bütünleşmesi sağlanacaktır. Suriye’de demokrasinin oluşturulması ile şiddet ortamı kaybolacak, yerine siyasi yapıların mücadelesi haline alacaktır.

Uluslararası toplumun Suriye Devlet inşasından beklentilerinin çok yüksek olmasına rağmen özellikle 13 yıl süren çatışmalar yaşayan Suriye’de, devletin inşası uzun yıllar alacak bir süreçtir. İnşa eden Suriyeli liderlerin devlet inşasına katıldığı kadar Suriye halkının da bu sürece katılması ve devlet inşasını içselleştirmeleri bir zorunluluktur. Bu ise ancak yumuşak güç politikaları ile sağlanabilmektedir. Bu bağlamda meşru yöneticiler ve halk arasında bir sinerji oluşması gerekmektedir. Sadece sert güç politikaları ile yani askeri gücü ve ekonomik gücü kullanarak bu sinerji sağlanamaz. Ancak Suriye devletinin halkı tarafından bir güven ve cazibe merkezi oluşturularak böyle elverişli bir ortam sağlanabilmektedir. Eğer Suriye Devlet inşasında sert gücün kullanımına eş güdümlü, yumuşak güç de kullanılırsa, amaçlanan hedeflerin Suriye halkı tarafından benimsenmesine olumlu katkıda bulunacaktır.

5. Sonuç

Denilebilir ki; yeni güvenlik ortamı doğu kültürünün aşına olduğu “kalplerin ve zihinlerin kazanılması” kültürüne mecbur kılmaktadır. Karmaşıklık ve belirsizliğin hâkim olduğu günümüzün güvenlik ortamının sorunlarıyla baş edilebilmesi, sert ve yumuşak güç unsurlarının en etkili ve verimli olacak şekilde birleştirilmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda inşa edilen Suriye devletindeki insanların güveninin, beyin ve kalplerinin kazanılması devlet inşasında karşılaşılan sorunların çözümüdür. Suriye devletinin halkının güveninin kazanılması uygulanan politikanın uygulanan iletişim stratejileriyle ve verilen mesajların halka karşı davranışlarla uyum içerisinde olması ile mümkündür. Çözüm yumuşak güç ve sert gücün koordinesiyle gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda, yumuşak güç ile sert gücün Suriye Devlet

inşasında birlikte kullanımı, sert güç politikalarının halk üzerindeki olumsuz etkisini azaltacaktır. Yumuşak güçle ulaşılmayan hedefe ise sert güç kullanarak ulaşılabilecektir.

Suriye Devlet inşasında yapılması gerekenen önemli husus hesap verilebilirlik olmalıdır. Kurulacak sistemle gelecekteki Suriye Devleti iktidarının vatandaşlarına hesap vermesi zorunluluk haline gelmesi gerekmektedir. Bu kapsamda; liberal demokratik devletler, siyasi sistemlerini kontrol ve denge (checkandbalance) üzerine kurmuştur. Ayrıca demokrasilerin diğer demokrasilerle arasındaki sorunları çözmek için kullanabileceği birçok mekanizma bulunmaktadır. Sorunların barışçıl yollardan çözülme ihtimali yüksektir. Demokrasilerde savaş ya da benzeri bir askeri harekâtı yapabilmek için büyük kamuoyu desteği gerekmektedir.

Bu kapsamda; bir daha on üç senede yaşadığı sorunları bir daha yaşamaması,milyonlarca kişinin vatanını terk edip başka ülkelerde göçmen olmaması, yüz binlerce Suriyelinin bir daha yaşanacak çatışmalarda yaşamını yitirmemesi için kurulacak yeni Suriye Devleti, liberal demokrasi olmalıdır.

Kaynakça

- Baczko, A., Dorronsoro, G., & Quesnay, A. (t.y.)(2017). *Civil War in Syria*.
- Dam, N. van. (2017). *Destroying a nation: The civil war in Syria*. I.B. Tauris.
- Deeb, M. (with Deeb, M.). (2004). *Syria's Terrorist War on Lebanon and the Peace Process*. Palgrave Macmillan US.
- Deutsch, K., (1966). *Nationalism and Social Communication: Inquiry into the Foundations of Nationality*. MA: MIT Press.
- Editors, C. R. (2013). *Syria and the Assad Family: The History Behind Bashar al-Assad's Rise to Power and the Civil War*. Charles River Editors.
- Erlich, R. (2014). *Inside Syria: The backstory of their civil war and what the world can expect*. Prometheus Books.
- Esmâ Esad: Bir zamanlar "Suriye'nin modern yüzü" olarak sunulan Londra doğumlu First Lady*. (2024, Aralık 9). BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cvgme0y0gpxo>
- Francis Fukuyama. (2014). *Political Order And Political Decay: From The Industrial Revolution To The Globalization Of Democracy: C. New York, ABD*. Farrar, Straus and Giroux.
- Glass, C., & Cockburn, P. (2015). *Syria burning: ISIS and the death of the Arab Spring*. OR Books.
- Lesch, D. W. (2012). *Syria: The fall of the house of Assad*. Yale University Press.
- Lipset, Seymour Martin, "Some Social Requisites Of Democracy: Economic Development And Political Legitimacy", *The American Political Science Review*, Cilt 53, No. 1, 1959.
- Rabil, R. G. (2006). *Syria, the United States, and the war on terror in the Middle East*. Praeger Security International.
- Robinson, J. A., & Daron Acemoğlu. (2013). *Why Nations Fail?* Profile Books.
- Suriye'de bir devrin sonu: "Esad ülkeyi terk etti"*. (2024, Kasım 28). BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c9wr9prxy0o>

An Analysis of Türkiye's Soft Power Policy towards Bosnia and Herzegovina (2015-2024): The Case of TİKA

Türkiye'nin Bosna Hersek'e Yönelik Yumuşak Güç Politikasının Analizi (2015-2024): TİKA Örneği

Sait YAĞCI¹

Abstract

Soft power is the ability of a country to influence other countries through ideological, cultural and diplomatic means without using its hard power. Over the past few decades, development assistance has emerged as an important tool in the implementation of soft power policies. By providing such aid, countries not only contribute to the economic development of the target country but also shape a positive image by introducing their own culture, values and leaving long-term impact. In this context, the soft power activities of the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) in Bosnia and Herzegovina (BiH) have not been adequately studied. A review of the literature reveals that existing studies focusing on TİKA's activities in BiH are limited, indicating a need for more comprehensive research. Therefore, the main objective of this qualitative study is to examine TİKA's activities in BiH (2015-2024) and to evaluate Türkiye's soft power policy. The period was deliberately selected, as 2015 marked a significant conceptual and institutional transformation in TİKA's approach, reflecting a shift towards more human-centered, transparent, and locally responsive projects. Simultaneously, TİKA expanded its global presence beyond the Balkans to regions such as Central Asia, Africa, Latin America, and the Pacific Islands. In this context, the year 2015 represents a turning point in Türkiye's development aid policy, while 2024 serves as an appropriate endpoint for evaluating recent practices and outcomes. This study conducts an in-depth analysis of TİKA reports, journal articles, and other electronic sources to determine the content and scope of TİKA's projects in BiH. Based on the obtained data, the impact of Türkiye's soft power activities in BiH through TİKA has been evaluated. The findings conclude that TİKA, as a soft power instrument, has strengthened the positive perception of Türkiye among the people of BiH and has contributed positively to Türkiye-BiH relations.

Keywords: Soft power, Hard power, Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), Bosnia and Herzegovina (BiH)

Özet

Yumuşak güç, bir ülkenin diğer ülkeleri askeri ya da ekonomik zorlayıcı araçlara başvurmada, ideolojik, kültürel ve diplomatik yollarla etkileme kapasitesini ifade eder. Son birkaç on yılda kalkınma yardımları, yumuşak güç politikalarının uygulanmasında önemli bir araç haline gelmiştir. Bu tür yardımlar aracılığıyla ülkeler, hedef ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmanın yanı sıra kendi kültür ve değerlerini tanıtarak olumlu bir imaj oluşturmakta ve uzun vadeli etkiler bırakmaktadır. Bu bağlamda, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) Bosna-Hersek (BH)'teki yumuşak güç faaliyetleri yeterince araştırılmamıştır. Mevcut literatürün gözden geçirilmesi, TİKA'nın BH'deki faaliyetlerine odaklanan çalışmaların sınırlı olduğunu ve daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, bu nitel çalışmanın temel amacı, TİKA'nın 2015-2024 yılları arasında BH'de yürüttüğü faaliyetleri incelemek ve Türkiye'nin yumuşak güç politikasını değerlendirmektir. Bu tarih aralığı bilinçli olarak seçilmiştir; zira 2015 yılı, TİKA'nın yaklaşımında kavramsal ve

¹ Dr. Öğr. Görevlisi, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyasi Anabilim Bölümü, sait.yagci@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2747-3188

kurumsal bir dönüşümün yaşandığı, daha insan odaklı, şeffaf ve yerel ihtiyaçlara duyarlı projelere yönelimin başladığı bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Aynı zamanda bu dönemde TİKA, Balkanlar dışına çıkarak Orta Asya, Afrika, Latin Amerika ve Pasifik Adaları gibi bölgelere açılımını genişletmiştir. Bu çerçevede, 2015 yılı Türkiye'nin kalkınma yardımı politikasında bir dönüm noktasını temsil ederken, 2024 yılı son yıllardaki uygulamaların ve sonuçların değerlendirilmesi için uygun bir bitiş noktasıdır. Bu çalışma, TİKA raporları, akademik makaleler ve diğer elektronik kaynaklar aracılığıyla TİKA'nın BH'deki projelerinin kapsam ve içeriğini ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Elde edilen verilere dayanarak, Türkiye'nin TİKA aracılığıyla BH'de yürüttüğü yumuşak güç faaliyetlerinin etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, TİKA'nın bir yumuşak güç aracı olarak Türkiye'nin BH halkı nezdindeki olumlu algısını güçlendirdiğini ve Türkiye-BH ilişkilerine olumlu katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak güç, Sert güç, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Bosna-Hersek (BH)

Introduction

In the early 1980s Joseph Nye defined and conceptualized the notion of soft power in his book *Bound to Lead: The Changing World Politics*. Since then, international relations have increasingly taken place in an environment where actors seek to enhance their effectiveness through intangible elements such as culture and diplomacy, alongside traditional hard power (Nye, 1991). Rather than relying solely on coercion or material incentives, soft power involves influencing other countries through attraction and consent, which is considered a more effective and sustainable approach. Unlike the realist tradition, which emphasizes coercive methods, soft power refers to the ability of an actor to influence another without resorting to material force. As Nye (2005) later elaborated, soft power plays a central role in creating a favorable image and perception of a country by shaping public opinion in target countries (Nye, 2005).

With the weakening of traditional diplomacy and the emergence of digital technologies and a borderless world, states have undergone rapid transformations in foreign policy orientation (Say & Joldoshev, 2022). Consequently, they have increasingly adopted soft power instruments to shape public perception in target countries through diverse strategies. Digital technologies, in particular, facilitate the implementation of soft power initiatives in sociocultural and economic fields without relying on military means (Lock, 2010). For instance, humanitarian aid is used as one of the effective methods of creating an image. Humanitarian aid projects and aid for development and cooperation are the most common initiatives of leading developed countries. Then, the relationship between development and democratization could be examined through humanitarian and development assistance. According to the 2023 Official Development Assistance (ODA) data, the United States ranked first with \$66.04 billion in development-related spending, followed by Germany and Japan with approximately \$37 billion and \$20 billion, respectively (OECD, 2023). Among the most prominent soft power instruments are democracy promotion, human rights, health, and education. Additionally, support for economic development, cultural activities, and scholarships are widely used to foster democratization and international visibility (Foreign Assistance, 2024).

Türkiye's growing visibility in the international arena, proactive foreign policy, regional and global political influence, dynamic economy, and expanding technical capabilities have contributed to its increasing use of soft power. Since 2005, development aid has become one of

the primary components of Türkiye's proactive foreign policy strategy (Dashti & Kamil, 2022). In pursuit of a peaceful and stable international environment, particularly in neighboring regions and historically connected geographies, Türkiye has played an active role in regional and global stability, supported by its membership in leading international organizations.

Soft power tools such as mediation efforts in regional conflicts, exemplified by Türkiye's involvement in the Western Balkans, have gained prominence. Türkiye's development aid has significantly increased as a response to humanitarian crises and natural disasters that undermine democratization and development processes. According to OECD data, Türkiye provided \$8 billion in development aid in 2020, \$7.7 billion in 2021, \$7.1 billion in 2022, and \$6.7 billion in 2023. TİKA reports indicate that this aid spans education, culture, economic and administrative development, and social sectors (OECD, 2023).

Türkiye's foreign policy and diplomacy have prominently prioritized the Balkans. The country's strategic location and deep-rooted historical and cultural ties have shaped a strong relationship with the region. Following the Cold War, Türkiye's engagement with the Balkans increased significantly. The evolving global order and power shifts further strengthened Türkiye's influence. During this period, Türkiye reconnected with nations sharing historical, cultural, and religious bonds, extending from Central Asia to the Balkans. In countries like BiH and Kosovo, Türkiye has contributed to peacebuilding and institutional development, employing soft power through organizations such as TİKA, the Yunus Emre Institute, and the Turkish Red Crescent.

Historically, the Balkans have attracted the attention of both regional and global powers due to their geopolitical significance. While the region has long been associated with conflict, it has gradually transformed since the 1990s. Today, its cultural diversity and rich historical legacy remain prominent. Türkiye's deep-rooted ties with the Balkans—based on shared history, religion, culture, and strategic interests—have allowed it to play a constructive role in fostering peace, prosperity, and stability. Projects related to economic development, trade, technical cooperation, education, and humanitarian assistance are carried out at various levels through public institutions, educational organizations, and NGOs. The objective of this study is to examine TİKA's activities in BiH during the period 2015–2024, situating them within the broader framework of Türkiye's soft power strategy.

Established in 1992, TİKA primarily aims to enhance development cooperation with the Turkic world and Türkiye's neighboring countries. It implements a wide range of cooperation projects in the economic, commercial, technical, social, cultural, and educational fields. Initially, TİKA launched its activities by opening offices in Turkic-speaking republics that gained independence following the dissolution of the Soviet Union. Since then, it has evolved into a key instrument of Türkiye's foreign policy, particularly in countries with which Türkiye shares historical and cultural ties (Aydemir & Çoban, 2017).

TİKA's main objectives include strengthening economic, financial, educational, social, and cultural cooperation with developing countries - especially those where Turkish is spoken - while also providing technical assistance. Furthermore, the agency contributes to the preservation of shared historical and cultural heritage, fosters inter-civilizational dialogue, and

works to reduce social and cultural prejudices. Within this framework, TİKA has restored numerous historical monuments linked to Turkish history and culture, thereby aligning its cultural priorities with strategic and financial goals (Hatipoğlu, 2018).

Additionally, TİKA is tasked with promoting Türkiye internationally and encouraging the dissemination of the Turkish language by offering technical and developmental support to partner countries. The agency places a strong emphasis on coordination and collaboration throughout the project development and implementation process. It designs its initiatives based on the demands of host countries, which are assessed and validated by relevant institutions. This participatory and responsive model exemplifies TİKA's soft power approach, rooted in mutual cooperation and trust (Polat, 2020).

The principal distinction of this study lies in its in-depth examination of TİKA's activities in BiH during the specific period from 2015 to 2024. While existing literature often addresses a broader time span or encompasses multiple geographical regions, this research focuses exclusively on projects implemented in BiH within the defined timeframe.

The selection of the 2015–2024 period is deliberate and grounded in significant institutional developments. Beginning in 2014, TİKA introduced a renewed vision for its development assistance, coining the term “Turkish-style development approach.” This new paradigm emphasized human-centered, transparent, and locally driven projects tailored to the specific needs of partner communities. Simultaneously, TİKA expanded its global footprint, extending its operations beyond the Balkans to regions including Central Asia, the Middle East, Africa, Latin America, and the Pacific Islands. In this context, 2014 marks a critical turning point in the institutionalization and global visibility of Türkiye's development aid framework, while 2024 provides a relevant endpoint for assessing the outcomes and trajectory of this evolving policy (Demirkaya & Çelik, 2021).

Moreover, this study focuses exclusively on TİKA's initiatives, analyzing the direct impact of concrete projects on local communities rather than addressing Türkiye's broader public diplomacy strategy. Specifically, it examines TİKA's work in sectors such as education, healthcare, cultural heritage preservation, and economic development. Unlike studies that adopt a multi-country or general public diplomacy perspective, this targeted approach enables a more nuanced understanding of how Türkiye's soft power materializes in practice and what tangible outcomes it produces at the local level.

Given the subject and objectives of this research, the document analysis method was employed as the primary research technique. This method involves systematic collection, review, evaluation, and interpretation of documents that serve as either primary or secondary sources of data. Within the framework of Türkiye's public diplomacy efforts in BiH, this study analyzed reports, academic articles, and electronic materials related to the activities of TİKA. Based on the findings derived from these sources, the study identified and evaluated TİKA's initiatives that contribute to the shaping of Turkish soft power in BiH.

1. Analyzing the Concept of Soft Power

Power is broadly defined as the ability to influence the behavior of others in order to achieve desired outcomes. The methods employed by an actor to exert influence depend on the nature and sources of power it possesses. In the international relations literature, power is commonly categorized into two main types: hard power and soft power (Nye, 2016, pp. 19–20).

Joseph Nye describes power as “being like the weather: everyone talks about it, but few truly understand it” (Nye, 2016, p.20). This analogy underscores the complexity and fluidity of power as a concept. Traditionally, discussions of power in international relations have focused on military strength or coercive capability, with emphasis on the size of armed forces or advanced weaponry (Nye, 2005). In contrast, hard power relies on coercion and punishment, using state resources to harm another actor’s interests through military force or economic sanctions (Sancak, 2016).

In the post-Cold War era, the limitations of hard power became increasingly evident due to globalization, the growing influence of public opinion, and the widespread adoption of digital technologies. These shifts have prompted policymakers to seek alternative forms of influence, leading to the growing prominence of soft power as a strategic tool in foreign policy (Yegin, 2015). Introduced by Nye in the early 1990s, the concept of soft power was first articulated in his book *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, and later expanded in *Soft Power: The Means to Success in World Politics*.

Joseph Nye defines soft power as a country’s ability to achieve desired outcomes in international politics through attraction rather than coercion or payment (Nye, 2016). It relies on persuasion, credibility, and legitimacy, and operates through tools such as culture, political values, diplomacy, education, and foreign aid. According to Nye, the main sources of soft power stem from a country’s culture, domestic institutions and values, and foreign policy behavior. However, soft power can only be effective if a country acts in line with what it says. If there is a gap between a state’s words and actions, it can damage its credibility and reduce its influence (Nye, 2016, p.32).

A country’s soft power is shaped by its political values, culture, and foreign policy. According to Nye, cultural values play a crucial role in achieving desired outcomes by generating attraction. Viewing culture as the most significant source of soft power, Nye defines it as a set of values and practices that give meaning to society. Over the past three decades, globalization and advances in communication technologies have facilitated mutual cultural recognition among states (Nye, 2005). Consequently, policymakers and diplomats often seek to acquire general cultural knowledge prior to engaging in bilateral relations.

Political values, which emerge from the policies implemented both domestically and internationally, constitute another fundamental component of soft power. The values a government upholds at the national and international levels significantly influence the preferences of other actors in the international system, thereby becoming a potential source of

attraction. A state's commitment to universal principles such as the rule of law and human rights contributes to a favorable international image and enhances its credibility in foreign policy (Nye, 2005). However, the appeal of these elements is contingent upon the consistent application of such values in both domestic and international conduct. Human rights, fundamental freedoms, adherence to legal norms, and international development assistance can all bolster a country's soft power. Nevertheless, a disjunction between rhetoric and practice may undermine the perceived sincerity and reliability of soft power strategies. Therefore, states seeking to effectively utilize soft power in their foreign policy must ensure coherence between their declared values and actual behavior.

While Nye's conceptualization has shaped much of the scholarly debate, several academics have further developed or challenged his framework. Geun Lee (2009) argues that Nye's concept of soft power has opened a new horizon in understanding the less visible dimensions of international relations, particularly the ability to influence others through non-coercive and non-violent means. Although the concept lacks a fully developed theoretical framework, Lee maintains that Nye's notion of soft power primarily serves as a descriptive instrument. It is employed to highlight the shortcomings of American soft power and to demonstrate how a state can utilize its resources to exert influence without resorting to the tools of hard power. Lee has identified five different soft power categories in line with the political goals:

- (a) to improve the external security environment by protecting peaceful and attractive images of a country,
- (b) to mobilize other countries' support for one's foreign and security policies,
- (c) to manipulate other countries' way of thinking and preferences,
- (d) to mention the unity of a community of countries,
- (e) to increase the approval rating of a leader or domestic support of a government (Lee, 2009, p.4).

According to Lee, all soft power elements do not use military but soft elements such as culture, education, traditions, national symbols, country image, theories and discourses (Lee, 2009).

Alexander Vuving (2009) argues that soft power is primarily understood in two distinct ways within the academic literature. In its narrowest sense, it is often equated with cultural influence, while in a broader sense, it encompasses all non-military forms of power, including both cultural and economic dimensions. Although Vuving accepts Nye's core definition of soft power, he introduces a notable revision by incorporating the term "*accept*"-redefining soft power as "the ability to get outcomes one wants by attracting and gaining acceptance rather than through coercion or payment." While he acknowledges that this definition may not be definitive, he asserts that it is more functional in practice. In the same study, Vuving explores key questions concerning the sources of soft power and the mechanisms through which attraction is generated. To enhance conceptual clarity and memorability, he categorizes the

sources of soft power into three symbolic dimensions: beauty, brilliance, and benignity. *Benignity* refers to the perceived helpfulness and goodwill of a country. *Brilliance* manifests in attributes such as a rich and vibrant culture, a capable and disciplined military, a peaceful and effective governance system, or a dynamic and resilient economy. *Beauty*, on the other hand, relates to shared ideals, visions, and values that resonate with other actors. According to Vuving, the effective use of soft power builds trust and fosters intimacy, encouraging others to emulate and align with the behavior of the influential actor. (Vuving, 2009).

Frank Wibert (2007) contends that soft power can be understood through both narrow and broad conceptual frameworks. In its broader sense, rooted in international relations theory, soft power refers to the pursuit of foreign policy objectives through persuasion and cooperation rather than coercive measures such as military force or economic sanctions. In contrast, the narrower interpretation confines soft power to cultural or ideological instruments employed to influence international outcomes. Furthermore, Wibert notes that even in broader definitions, soft power may encompass various non-coercive techniques, including economic incentives such as foreign aid or trade concessions. These instruments, while not overtly forceful, are nonetheless deployed to shape preferences and behaviors in the international arena without resorting to compulsion (Wibert, 2007).

Gallarotti and Al-Filali (2014) argue that the resources employed in foreign policy should align with the type of power being exercised—soft power should rely on soft resources, while hard power should utilize hard resources. However, they also emphasize the interdependence of these two forms of power. According to their analysis, soft and hard power are not mutually exclusive; rather, they complement one another and can reinforce each other to achieve maximum effectiveness. They contend that the successful implementation of either form of power often requires at least partial support from the other. For instance, a positive international image or a component of soft power can enhance a country's ability to form alliances, thereby strengthening its national defense. Conversely, robust military capabilities or effective security policies may also enhance a country's credibility and prestige, contributing to its soft power appeal. Hence, the interaction between soft and hard power can produce both synergistic and conflicting outcomes, depending on how they are balanced and employed in foreign policy strategies (Gallarotti & Al-Filali, 2014).

After outlining the theoretical dimensions of the concept of soft power, it becomes essential to analyze how this power takes shape in concrete foreign policy practices. In this context, Türkiye stands out as one of the countries that effectively utilizes various elements of soft power in its foreign policy, particularly through its expanding public diplomacy efforts and institutional capacity in recent years. Türkiye has turned components such as cultural heritage, historical ties, humanitarian aid, and educational cooperation into key instruments of its foreign policy, employing soft power as a strategic tool of influence, especially in neighboring regions. Within this framework, Türkiye's soft power strategies have evolved beyond a passive outward engagement based solely on cultural affinity, transforming into an institutionalized and multidimensional model of interaction directed at specific regional goals. The studies presented

below examine different aspects of Türkiye's soft power capacity and analyze how this capacity aligns with its foreign policy objectives.

Oğuz Göksu (2023) examines Türkiye's public diplomacy and soft power strategies through the lens of cultural, historical, and religious linkages, with a particular focus on how these elements are mobilized within the framework of strategic communication. His analysis highlights that Türkiye has increasingly integrated public diplomacy as a complementary instrument in support of its broader foreign policy objectives. This institutional shift is evident in official statements, activity reports, and the growing visibility of relevant state actors. According to Göksu, Türkiye aims not only to reshape global perceptions but also to emphasize shared cultural and civilizational affiliations. By leveraging soft power tools, the state seeks to foster a positive image and deepen its influence in regions with which it shares historical and cultural ties (Göksu, 2023).

Kadir Sancak (2025) discusses this general framework more specifically in relation to the Balkans. He examines both the strengths and weaknesses of Türkiye's soft power in the region. He argues that for public diplomacy efforts to be effective, it is not enough to rely only on cultural similarities; it is also important to understand and respond to the regional context. Some local actors view Türkiye's activities with suspicion, which can reduce the success of its soft power strategies. The study's main contribution is its emphasis on the need to pay attention to the "weak sides" of Türkiye's approach—an issue often ignored in the existing literature (Sancak, 2025).

Soner Karagül (2013) evaluates Türkiye's use of soft power in the Balkans through the activities of TİKA and shows that development aid is an important tool for rebuilding diplomatic, cultural, and social ties. TİKA's work in the region goes beyond humanitarian assistance and is carried out in social, economic, and cultural cooperation areas that align with Türkiye's foreign policy goals. This approach serves as a key example of how public diplomacy is reflected in practical actions on the ground (Karagül, 2013).

Yılmaz and Kılıçoğlu (2017) examine in detail the activities of institutions such as TİKA and YTB in the Balkans, arguing that these organizations serve as the institutional carriers of Türkiye's soft power in the region. They note that the legacy of the Ottoman Empire and cultural affinities play a key role in shaping the work of these institutions. However, the authors also point out that some social and political actors in the region view Türkiye's growing influence with caution. A notable contribution of the study is its emphasis on expanding the concept of diaspora and integrating it into public diplomacy. It is also stated that, during the AK Party period, Islamic identity became an important component of this diplomacy (Yılmaz & Kılıçoğlu, 2017).

Tuba Çavuş (2012) discusses Türkiye's use of soft power from a more theoretical perspective, emphasizing that this power is shaped by concepts such as legitimacy, interdependence, and civilizational depth. The study argues that soft power sources are not limited to cultural or economic tools, but also include political systems, democratic experience, and normative

values, thus adding conceptual depth to the literature. It is noted that during the AK Party period, with increased emphasis on “civilization” and “culture,” these values have become more visible in foreign policy (Çavuş, 2012).

Kader Özlem (2012) examines Türkiye’s Balkan policies in comparison with those of the United States, focusing in particular on the cases of BiH, Kosovo, and North Macedonia. Highlighting that Türkiye’s interest in the region is based on historical, cultural, and demographic ties, Özlem also argues that Türkiye has started to play a more active role in regional crises and strategically uses its soft power in this context. The study’s contribution lies in showing how Türkiye positions its soft power not only through cultural relations but also in crisis management and peacebuilding processes (Özlem, 2012).

Kubilay Arın (2015) analyzes Türkiye’s soft power through think tanks and intellectual circles, interpreting the AK Party’s policies within Neo-Gramscian and Neo-Ottoman frameworks. He argues that conservative think tanks such as SETA and USAK have played an influential role in shaping foreign policy due to their close relationship with the AK Party. What makes this study unique is its demonstration of how soft power is formed not only through state institutions but also through civil society actors, media, and intellectual spheres. Arın interprets Türkiye’s claim to regional leadership as an effort to establish normative hegemony and evaluates this approach in the context of tensions with the West (Arın, 2015).

2. Türkiye-BiH Relations

BiH has historically held a significant strategic position in the Balkans, drawing the attention of major empires throughout the centuries. Shaped under the rule of the Roman, Byzantine, and Ottoman Empires, BiH developed a rich cultural heritage while maintaining its geopolitical importance. The Ottoman period, in particular, introduced Islamic culture to the region and left a lasting imprint on its social and cultural fabric. However, as the Ottoman Empire declined in the late 19th century, BiH came under the control of the Austro-Hungarian Empire, entering a new political era. After World War I, BiH became part of the Kingdom of Yugoslavia, marking another shift in governance (Usta, 2021; Babuna, 2009).

Following World War II, BiH was incorporated into the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. During the Cold War, Bosniak Muslims faced significant sociopolitical pressures under the centralized socialist regime. These tensions deepened divisions within the country and marginalized the Muslim population. After the death of Yugoslav leader Josip Broz Tito in 1980 and the subsequent weakening of state authority, ethnic and political conflicts reemerged. The collapse of the Soviet Union accelerated the disintegration of Yugoslavia, paving the way for rising nationalism and widespread ethnic violence in the early 1990s. BiH was quickly engulfed in the conflicts, leading to a devastating civil war (Wachtel, 2022).

In 1992, following a referendum, BiH declared independence—a development closely followed by the international community. Türkiye officially recognized BiH on February 6, 1992, marking a significant milestone in its diplomatic relations with the newly independent state.

The recognition was warmly received by the Bosnian people, and then-President Alija Izetbegović frequently expressed his gratitude toward Türkiye. Beyond symbolic recognition, Türkiye provided both material and moral support to BiH during and after the war, contributing to the country's international integration and post-conflict recovery (Jelavich, 2019).

Although Türkiye's relationship with BiH has deep historical roots, the nature and intensity of this relationship have varied across different historical periods. During the Cold War, direct engagement between Türkiye and BiH was limited. However, BiH's war of independence and subsequent humanitarian crisis brought the country to the forefront of Türkiye's foreign policy agenda. After the signing of the Dayton Peace Agreement, Türkiye adopted an active foreign policy aimed at safeguarding BiH's territorial integrity, sovereignty, and multi-ethnic composition. Türkiye's growing influence in the Balkans further intensified its engagement with BiH (Yağcı, 2018).

The cultural legacy inherited from the Ottoman Empire continues to shape Türkiye–BiH relations today. However, this legacy should not be viewed merely as historical nostalgia. The cultural exchange initiated during the Ottoman era laid the foundation for a shared civilizational heritage, visible in architectural monuments such as mosques, bridges, inns, hammams, tombstones, bazaars, madrasas, and fountains. This heritage also extends into the realms of language and religion, where the influence of Turkish culture persists (Usta, 2021).

Numerous Turkish-origin words remain in everyday use in BiH, particularly in religious terminology, culinary traditions, and place names. The region's Islamic identity was further consolidated under Ottoman rule, creating a durable link between cultural identity and architecture. These cultural continuities have fostered emotional bonds between the two nations and provided a solid foundation for bilateral engagement (Turhan, 2010).

Within this broader context, the cultural relationship between Türkiye and BiH has proven dynamic and enduring. Türkiye's efforts to preserve Turkish heritage in BiH, alongside initiatives to promote Bosnian culture in Türkiye, reflect a reciprocal cultural diplomacy. As the two countries strengthen their cultural dialogue, the effectiveness of their public diplomacy also increases. In this regard, cultural relations and public diplomacy function as mutually reinforcing processes, enhancing soft power outcomes for both sides.

Türkiye's transformation in the 2000s—characterized by democratization, economic growth, and institutional reform—had a direct impact on the country's foreign policy orientation (Paçaoğlu, 2020). During this period, soft power emerged as a central component of Türkiye's external strategy (Poyraz & Dinçer, 2016, p. 34). Culture, in particular, became a primary soft power instrument. The historical breadth and geographic reach of the former Ottoman Empire enabled Türkiye to adopt a culture-based approach in its relations with former Ottoman territories (Sancak, 2016). In this context, BiH stands out as a key country in the Balkans where Türkiye actively implements its soft power strategy, rooted in shared history, religious affinity, and a common Ottoman legacy. To institutionalize its soft power tools, Türkiye established several organizations to conduct public diplomacy and development cooperation. Among the

most prominent are the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) and the Yunus Emre Institute (YEE), both of which play a central role in Türkiye's engagement with BiH.

3. Türkiye's Soft Power: A Case Study of TİKA in BiH

In the formulation of Türkiye's new foreign policy in the Balkans, TİKA has emerged as a key instrument for implementing soft power strategies. According to official data, TİKA conducts its activities through region- and country-specific projects, designed in coordination with local stakeholders. Particular emphasis is placed on ensuring collaboration with both non-governmental organizations and public institutions during the planning and execution phases of each project.

During the preparatory process, requests from stakeholders are submitted to relevant institutions for evaluation, and the resulting feedback is used to align proposed programs with Türkiye's soft power and development diplomacy objectives. This participatory and consultative approach ensures that projects are adapted to local needs and priorities, thereby increasing their effectiveness and sustainability. Observations indicate that TİKA continues to apply this model in its operations and project designs in Bosnia and Herzegovina (BiH), making it a central actor in Türkiye's soft power engagement in the region.

Following the end of the Bosnian War, BiH entered a complex period of post-conflict reconstruction, marked by extensive political, economic, and social reform efforts. The country undertook major transformations in areas such as healthcare, agriculture, education, and public administration—many of which relied heavily on international support.

TİKA began its operations in BiH in 1995 through the establishment of its Sarajevo Program Coordination Office. Since then, it has played an instrumental role in supporting the country's development agenda. International development assistance, including TİKA's contributions, proved essential in facilitating these reforms, particularly in sectors where domestic capacity was limited due to war-related devastation. One notable illustration of TİKA's involvement is its support for the preservation of Turkish-Islamic cultural heritage, which simultaneously contributes to cultural diplomacy and the rebuilding of national identity in post-war BiH.

According to TİKA's 2023 Activity Report, the agency has concentrated much of its soft power and public diplomacy efforts in the Balkans, with BiH emerging as one of its top priority countries. In 2023 alone, TİKA allocated 270 million Turkish liras to development projects in BiH, surpassing the 236 million Turkish liras designated for the Middle East and Africa in the same year. The projects implemented in BiH spanned a wide range of sectors, including education, health, agriculture, infrastructure, and cultural cooperation. In total, TİKA successfully completed 220 projects in BiH during 2023. These initiatives were designed to support the socio-economic development of local communities and to strengthen Türkiye's historical and cultural ties with the country. While the long-term impact of these efforts requires further empirical assessment, they are widely perceived by policymakers and local beneficiaries

as contributing positively to Türkiye–BiH relations and to BiH’s broader development goals (TİKA, 2023).

Aiming to create a more conducive and modern educational environment for future generations, TİKA has supported the renovation of school infrastructure, constructed new educational facilities, and implemented teacher training and capacity-building programs. TİKA has opened chemistry and biology laboratories in the Cazin Cemaluddin Efendi Çauşević Religious School (Madrasah). This Religious School is one of the important in this part of BiH with approximately 300 students. Then, another project was aimed at the health sector which has paved the way for the medical staff training (2016). In addition to its educational initiatives, TİKA has also contributed to enhancing university-level academic environments. For instance, the agency completed the renovation and furnishing of the library at the Faculty of Architecture at the University of Sarajevo in 2016. These projects not only improve access to quality education but also strengthen human capital development—one of the foundational elements of Türkiye’s soft power strategy in the region. (TİKA, 2016).

TİKA has also contributed to improving the learning environment at the primary and secondary education levels in BiH. For instance, the agency completed the construction of the Piştaline Primary School—originally initiated in 2007 but left unfinished due to financial constraints. As a result, approximately 120 students who had previously studied in substandard conditions gained access to a modern and well-equipped educational facility.

At the higher education level, TİKA has supported the establishment of laboratories and research spaces in various universities across the country. One prominent example is the FABLAB initiative, which provides students and researchers with access to tools for designing and prototyping innovative technologies. These facilities facilitate hands-on learning and contribute to the local innovation ecosystem by linking academic projects with industrial R&D needs. Through such efforts, TİKA has played a significant role in strengthening BiH’s technological infrastructure and empowering young talent in the field of science and engineering (TİKA, 2019).

TİKA has placed increasing emphasis on supporting youth-oriented technological education in BiH. One notable example is the agency’s contribution to the Mostar Education, Robotics, Invention, and Technology Center (CERIT), a specialized institution that offers robotics and coding workshops for children and adolescents. To date, more than 400 young participants have attended training programs on fundamental robotics, coding, and smart technologies. As part of its support to CERIT, TİKA provided essential equipment including computers, 3D printers, smart boards, microcontroller sets, and STEAM educational robots. These resources have enhanced the center’s capacity to deliver hands-on, skill-based learning experiences, thereby promoting youth engagement with innovation and emerging technologies (TİKA, 2022).

Beyond youth education, TİKA has also supported technical and vocational training by enhancing infrastructure and research capacities. For instance, the agency supplied CNC machines to Brčko Technical High School to expand its practical training capabilities.

Additionally, an atomic force microscope—developed by TÜBİTAK—was delivered to the International University of Sarajevo (IUS) to support advanced scientific research. Further contributions include the renovation and re-equipment of application workshops in the textile department of Mladost Vocational High School, located in Zenica, a major manufacturing hub in BiH. These interventions have improved the quality of vocational training, strengthened institutional capacity, and supported skill development aligned with industry needs (TİKA, 2024).

TİKA's economic assistance strategy in BiH emphasizes sustainable development and the empowerment of vulnerable communities through agriculture and rural entrepreneurship. A key focus has been increasing local production capacity and income levels in sectors such as agriculture, beekeeping, and animal husbandry by providing targeted training and equipment support.

Particular attention has been given to empowering women, especially those affected by the Bosnian War. In collaboration with the Faculty of Agriculture at the University of Sarajevo, TİKA implemented a greenhouse farming project for low-income or unemployed women in Eastern and Central Bosnia, including the regions of Srebrenica, Bratunac, Vogošća, and Živinice. As part of this initiative, 80 war-affected families received 100 m² greenhouses, irrigation systems, seedlings, and agricultural training. Each greenhouse is projected to yield vegetables valued at approximately €3,000 annually, thereby reducing household expenses and promoting year-round food security (TİKA, 2017). Beyond food production, these projects contribute to revitalizing rural economies, enhancing the economic autonomy of women, and fostering social inclusion in post-war regions. This integrative approach reflects Türkiye's broader soft power strategy, which links humanitarian assistance with community resilience and capacity-building (TİKA, 2017).

In line with its efforts to promote sustainable rural development, TİKA has implemented targeted agricultural initiatives focusing on women's empowerment through income-generating activities. Since 2017, the agency has operated the *Balkan and Eastern European Countries Food and Livelihood Security Support Program* in collaboration with the Faculty of Agriculture at the University of Sarajevo. The program primarily targets post-war returnees and economically disadvantaged groups by supporting food production and household income diversification.

Within this broader initiative, a specific project launched in 2019—*Rural Development and Women's Employment Through Blueberry Cultivation*—has been conducted in cooperation with the Golden Lily Association. Through this project, TİKA has provided technical training, seedling support, and basic infrastructure to women farmers in rural areas. As of 2020, more than 550 families had benefited from the program. By enabling women to participate in high-value agricultural production, the initiative has contributed to enhancing women's economic participation, improving household resilience, and fostering long-term community development (TİKA, 2020).

BiH possesses favorable natural conditions for beekeeping, owing to its rich vegetation, diverse topography, and varying climatic zones. The country hosts over 3,700 plant species—approximately 700 of which are classified as medicinal or aromatic—providing an ideal environment for high-quality honey production.

Recognizing the sector’s economic potential, TIKA has supported beekeeping activities in BiH since 2009 by providing technical training and equipment to rural families dependent on agriculture and animal husbandry. A notable outcome of these efforts is the establishment of a modern honey processing and packaging facility in Kačuni, located in the Busovača district of Central Bosnia. Completed in 2022 in collaboration with local beekeepers' associations, the facility has a daily capacity of 2.5 tons and enables hygienic, standardized, and value-added production. This initiative marks the culmination of over a decade of sustained support and reflects TIKA’s broader goal of promoting sustainable livelihoods and rural entrepreneurship. By modernizing production infrastructure and strengthening producer cooperatives, the project enhances both local income generation and regional economic integration (TIKA, 2022).

In 2022, TIKA launched the *“I Produce with TIKA: Bihac Indoor Strawberry Cultivation Project”* in partnership with the Bihac Metropolitan Municipality to support youth and women-led agricultural production. The initiative aimed to mitigate climate-related yield losses in strawberry farming by installing 20 high-tunnel greenhouses, each covering 1,000 m². In addition to the greenhouses, the municipal partner provided irrigation systems, fertilizer, and seedlings to 20 selected producers. The project set a production target of approximately 60 tons of strawberries per year, with an estimated market value of €150,000. Beyond increasing local agricultural output, the initiative contributed to revitalizing the regional economy by enabling young and female farmers to generate stable incomes, reducing migration pressure, and promoting entrepreneurship at the community level. This approach aligns with TIKA’s broader strategy of supporting sustainable livelihoods and inclusive rural development.

Building upon the momentum generated by the indoor strawberry cultivation initiative in Bihać, TIKA expanded its agricultural and socio-economic development projects across other regions of BiH. In an effort to support sustainable vegetable farming, the agency provided 1,000 m² greenhouses to 20 additional families. These interventions aimed not only to boost local food production but also to increase household income and reduce rural poverty.

In parallel, TIKA collaborated with the Novi Grad Municipality—Sarajevo Canton’s largest administrative unit—to establish a heritage fruit orchard and support vocational training through greenhouse education programs. Covering 1,700 m², these facilities served both agricultural production and skill development purposes.

To further enhance rural entrepreneurship, TIKA established a fruit and vegetable processing and packaging facility in Ahmići village, located in the Vitez municipality of Central Bosnia. This initiative specifically targeted women who had returned to their communities after displacement during the war, equipping them with the tools and infrastructure necessary for small-scale agri-business. Moreover, within the framework of its women’s economic

empowerment agenda, TİKA supported the Bugojno Derđef Women's Association by establishing a sewing workshop. The donation of sewing machines and related equipment significantly increased the association's production capacity and allowed for the creation of new employment opportunities for women in the region (TİKA, 2023).

In parallel with its socio-economic and agricultural development initiatives, TİKA has played a leading role in the preservation of cultural heritage in BiH - an integral component of Türkiye's cultural diplomacy. Through various restoration and reconstruction projects, the agency has contributed to protecting both Ottoman-era and medieval monuments that form a vital part of the country's historical landscape. Among the most prominent restoration works are the Fatih Sultan Mehmed Mosque and the Ferhadiye Mosque, as well as the completion of the Sultan Bayezid II Mosque in Foča. In Mostar, TİKA restored the historic Karagöz Bey Madrasa and supported the construction of a new library at the Sarajevo Mevlevihane, further contributing to the preservation of Islamic educational heritage in the region. Notably, the agency also extended its cultural preservation efforts to include non-Muslim heritage sites. For example, it provided support for the landscaping of the Holy Virgin Mary's Nativity Cathedral and the reconstruction of the historic Şariç Han, underscoring a broader commitment to interfaith and multicultural heritage. These initiatives not only safeguard shared cultural and architectural legacies but also foster symbolic bonds between Türkiye and BiH, reinforcing the role of soft power through historical continuity and mutual respect (TİKA, 2015).

Beyond restoration, TİKA has sought to repurpose historical structures as functional cultural and educational spaces. A key example is the restoration of the historic Karagöz Bey Madrasa in Mostar, situated near the iconic Stari Most bridge and designated as a national monument. Following its renovation, the building began serving as the regional office of the Yunus Emre Institute, symbolizing the connection between historical preservation and contemporary cultural outreach. In a similar vein, the Elçi İbrahim Pasha Madrasa in Travnik was restored in accordance with its original Ottoman-era architectural features. The project, which included extensive surveying, restitution, mechanical and structural reinforcement, was conducted as part of a broader inventory initiative to protect Ottoman cultural assets across the Balkans. By reviving such institutions, TİKA not only contributes to heritage conservation but also to the revitalization of historical educational infrastructure. These projects reflect an evolving approach to soft power that integrates heritage with function, transforming historical buildings into active sites of cultural transmission, identity reinforcement, and international engagement (TİKA, 2018).

TİKA has also contributed to the preservation of public memory in BiH by restoring symbolic sites associated with the country's modern history. A significant example is the comprehensive work carried out at the Kovači Cemetery in Sarajevo—one of the oldest Ottoman-era cemeteries in the region and the final resting place of many martyrs of the 1992–1995 Bosnian War. In coordination with local authorities, TİKA conducted archaeological excavations that identified and restored 699 gravestones. The project also included landscape development to enhance the visibility, accessibility, and dignity of the site. Kovači Cemetery holds deep symbolic significance for Bosnians, serving as a site of remembrance, national identity, and

intergenerational connection. By supporting the conservation of such spaces, Türkiye—through TİKA—actively contributes to post-conflict reconciliation and the preservation of collective memory, thereby extending the scope of its soft power from cultural heritage to historical healing (TİKA,2020).

In addition to large-scale heritage restoration, TİKA has also supported the revitalization of local cultural infrastructure that fosters community cohesion and identity preservation. A case in point is the renovation of the cultural center in the village of Domljanovići, located in the Herzegovina region. Through this project, TİKA provided stage, sound, and lighting systems that transformed the center into a functional space for hosting social and cultural activities. This initiative enabled the local Muslim community—particularly in a rural and historically marginalized context—to preserve and express their cultural identity through music, theater, religious events, and public gatherings. As such, the project reflects an inclusive understanding of soft power that extends beyond physical restoration to the support of living cultural practices and local participation. By promoting active cultural engagement at the grassroots level, TİKA's work in Domljanovići contributes to social resilience, intergenerational continuity, and the normalization of post-war rural life in BiH (TİKA, 2022).

One of TİKA's most symbolically significant restoration projects in BiH is the Fatih Sultan Mehmed Mosque, located in Sarajevo. Originally built in 1457, the mosque stands as one of the earliest imperial structures in the country and holds deep historical and religious significance. Positioned directly across from the Gazi Husrev-bey Mosque in the city center, it was commissioned by Isa-Beg Ishaković, the Ottoman governor of the region. TİKA initially undertook maintenance, repair, and structural restoration of the mosque in 2015. In 2022, the agency expanded its efforts to include interior conservation, replacement of carpets, and modernization of the lighting system. These restorations were not only technical interventions but also acts of cultural reaffirmation, aimed at preserving a spiritual landmark that continues to function as an active place of worship. The project exemplifies how Türkiye leverages historical restoration as a form of soft power—strengthening emotional and religious ties with local communities while reinforcing shared cultural memory in the post-Ottoman space (TİKA,2022).

TİKA has also played an active role in strengthening the healthcare infrastructure of BiH, particularly in the context of post-war recovery and social resilience. One of the agency's flagship interventions was the renovation of the Sarajevo University Clinical Center, which had suffered extensive damage during the 1992–1995 war. Completed in 2018, the project restored critical facilities, enabling the treatment of over 300 patients and enhancing the overall quality of care. During the COVID-19 pandemic, TİKA extended emergency support by distributing protective face shields to healthcare workers in partnership with the International University of Sarajevo. These interventions highlighted the agency's responsiveness to global health crises and its ability to mobilize resources quickly (TİKA,2022).

Moreover, TİKA has implemented several initiatives aimed at supporting individuals with special needs. Since 2015, it has provided digital logopedic sets for speech and language therapy

at the Angelus Day Care Center in Domaljevac. The agency has also delivered orthopedic hearing aids and other assistive technologies to children with hearing and speech impairments, thus promoting equitable access to health and education services. Collectively, these projects reflect Türkiye's holistic soft power approach—combining technical aid with inclusive and human-centered development priorities (TİKA,2022).

Complementing its institutional healthcare projects, TİKA has also focused on improving service accessibility and supporting disadvantaged populations through targeted medical equipment donations. For instance, the agency provided an ultrasound machine to the Kaleja Health Center and offered technical equipment to the Transfusion Medical Institute, which operates at the Federation level. These interventions addressed urgent infrastructure gaps and contributed to the enhancement of diagnostic and transfusion services across the region (TİKA,2022).

To improve patient mobility and emergency response in remote areas, TİKA donated a patient transport vehicle to the Lukavac Health House in the Tuzla Canton. This contribution facilitated timely access to medical services, especially for elderly and chronically ill patients. In the field of special education, TİKA launched the *“Turkey–Balkans Experience Sharing in Special Education”* initiative, aiming to transfer Türkiye's best practices to partner institutions. Within this scope, 16 workshops and special education classrooms in eight selected schools were renovated and equipped with modern teaching tools. These improvements significantly enhanced learning environments for students requiring tailored educational support. By integrating healthcare, mobility, and special education into a cohesive development framework, TİKA has advanced a model of inclusive service provision that reflects Türkiye's soft power priorities in the Western Balkans (TİKA,2023).

In addition to its social and cultural interventions, TİKA has supported institutional capacity-building in BiH through projects aimed at modernizing public services and enhancing administrative efficiency. One such initiative was the provision of technical equipment to Una-Sana Canton Radio and Television (RTV USK), a public broadcasting institution established in 1995. The assistance aimed to improve the station's production quality and broadcasting capabilities, thereby contributing to local media development and public communication infrastructure (TİKA,2019). Another notable project was the *Digital Archiving System Establishment Project* implemented at the Federation level. This initiative introduced advanced archival technologies designed to facilitate the secure preservation and digital accessibility of official documents. By enabling more efficient document management, the project contributed to the modernization of public administration processes in BiH (TİKA,2024). Prime Minister of the Federation of BiH Nermin Nikšić emphasized the importance of archives for both states and citizens. With the significant support provided by TİKA, historical materials that will serve as open sources for future researchers, scientists, students, and citizens will be stored here (TİKA, 2024).

Extending its influence into the domain of international legal cooperation and security diplomacy, TİKA has also engaged in capacity-building initiatives aimed at standardizing

policing practices and fostering regional collaboration. The *International Police Training Cooperation Project* seeks to harmonize law enforcement terminology and develop shared strategies in the fight against transnational crime. By offering in-service and practical training programs aligned with international policing standards, the project facilitates knowledge exchange among participating countries and contributes to the formation of a cohesive security framework. These efforts not only enhance operational capabilities but also promote mutual trust and institutional alignment among law enforcement agencies in the broader region. The initiative has brought together senior prosecutors and law enforcement officials from a diverse range of countries including Iran, Pakistan, Azerbaijan, Afghanistan, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan. Through TİKA's facilitation, Türkiye positions itself as both a model and a mediator in fostering legal interoperability and regional security cohesion (TİKA, 2024).

4. Findings

This section presents an analysis of TİKA's soft power activities in BIH between 2015 and 2024. In BIH, Turkey's support for this soft power policy has been coordinated by TİKA; however, other institutions such as the Ministry of Foreign Affairs and the Yunus Emre Institute (YEE) have also actively participated in this process. TİKA's mission is defined as "to carry out sustainable projects and activities within the framework of Turkey's international development cooperation efforts, supporting the economic, social, and humanitarian development processes of countries, and preserving and passing on our shared historical and cultural heritage to future generations (TİKA, 2023)." This statement clearly highlights Turkey's commitment to contributing to the development processes of countries and to preserving and transferring the shared historical and cultural heritage within the scope of international development cooperation. Furthermore, this commitment is evident in TİKA's performance assessments in BIH during the 2015-2024 period. These assessments summarize TİKA's soft power mission with two main objectives. The first objective is to support the development processes of Balkan and Eastern European countries through projects in education, health, administrative and civil infrastructure, and the production sectors. The second objective is to preserve, restore, and pass on the shared historical and cultural heritage in these countries to future generations.

It is evident that quality education holds significant importance in TİKA's activities in BIH. TİKA's education policy aims to enhance the quality of education and improve the physical conditions of schools, creating a more conducive learning environment. In this context, key priorities include renovating school infrastructure, providing modern educational equipment, and addressing deficiencies caused by financial limitations to ensure that students receive education under better conditions and that teachers can deliver more effective instruction (TİKA, 2024). Additionally, TİKA's educational projects aim to meet the educational needs of local communities and raise the educational level of these communities in the long term. This policy, which also seeks to contribute to sustainable development processes, emphasizes nurturing students as well-equipped individuals, supporting teachers, and strengthening local education systems. Expanding educational opportunities in disadvantaged regions and ensuring equal opportunities in education are among TİKA's core objectives. The 2015 and 2016 annual reports on quality education projects examine TİKA's support under five main headings: strengthening the physical and technological infrastructure of schools, constructing new, modern, and well-equipped educational institutions, implementing training and development programs for teachers, enriching educational curricula, and launching projects aimed at enhancing student

achievement. Although TİKA's educational projects in BIH are not divided into specific sub-segments, the goals and objectives remain consistently aligned across all programs.

Another important issue is the economy. One of the fundamental problems hindering the competitiveness of BIH's economy is the lack of adequate financing for SMEs (Small and Medium-sized Enterprises). Despite being the backbone of the country's economy, these businesses face significant challenges due to complex registration processes. Such bureaucratic obstacles increase the risk of corruption and expose commercial enterprises to unfair practices. As a result, private sector growth and overall economic development are adversely affected. This situation becomes even more concerning given the limited resources allocated by the government of BIH to the private sector. Moreover, private sector growth will remain constrained as long as social cohesion and citizen engagement are not adequately ensured (USAID,2020).

TİKA aims to achieve economic development by fostering broader-based participation within society. To this end, it is planned to mobilize resources effectively. Currently, human resources in BIH are either emigrating or remaining underutilized, while financial resources are largely controlled by elites associated with corruption. Mobilizing resources through alternative means could facilitate the emergence of new centers of influence capable of peacefully challenging the existing power structures. In this context, it is essential to increase the inclusion of the Bosnian- Herzegovinian diaspora, the private sector, civil society, and disadvantaged groups—particularly youth and women—into the social fabric. Such participation would be a crucial step toward addressing the negative impacts faced by citizens.

TİKA's mission aims to support BIH's path toward self-sufficiency by enhancing broad participation from all societal actors and encouraging the role of the private sector. In this process, TİKA's role is shaped by its contribution to initiatives that mobilize private sector resources and expertise, as well as by facilitating development projects led by the private sector. With TİKA's support, access to credit and investment opportunities is expanded, offering new solutions for financing in BIH. At the same time, by focusing on specific sectors and increasing private sector access to diverse funding sources, TİKA aims to strengthen the potential and resilience of the Bosnian economy.

TİKA's economic assistance to BIH stands out particularly through infrastructure investments, support for small and medium-sized enterprises (SMEs), and projects aimed at enhancing production capacities. Given that SMEs form the backbone of BIH's economy, strengthening these enterprises directly contributes to the country's overall economic growth. By providing financing, consultancy, and capacity-building support to SMEs, TİKA aims to increase their competitiveness on an international scale. For instance, TİKA's projects that facilitate local producers' access to modern equipment have significantly contributed to increased efficiency in production processes and boosted their competitive strength.

Another significant project undertaken by TİKA in BIH focuses on supporting the inclusion of disadvantaged groups in the labor market. The participation of groups such as women, youth, and rural populations in economic life has made substantial contributions to BIH's social and economic development. Through vocational training programs aimed at these groups, TİKA has enhanced the quality of the workforce and taken significant steps toward providing the skilled labor required by the local economy.

Moreover, TİKA's projects aimed at preserving BIH's cultural and historical heritage are an integral part of its economic development strategy. The restoration of historical structures and the preservation of cultural values contribute to the revitalization of tourism, thereby supporting the country's economy. TİKA's projects in this area have enhanced BIH's tourism potential and aided its progress toward sustainable development goals. By promoting tourism, BIH is enabled to establish a stronger economic presence on the global stage.

An essential component of TİKA's economic assistance to BIH also includes investments in education and healthcare. These projects have been implemented to cultivate a skilled workforce and improve overall quality of life. The technical support provided in education enables youth to access better educational opportunities, while healthcare projects aim to enhance the general health standards of the community, ultimately increasing workforce productivity.

The economic projects and activities conducted by TİKA in BIH not only contribute to the country's economic growth but also play a vital role in fostering social cohesion and development processes. The technical assistance and economic support projects within this framework have accelerated BIH's post-war reconstruction and facilitated significant steps toward achieving the country's long-term development goals. These projects by TİKA are a strong demonstration of Turkey's soft power in the region and have also deepened the historical and cultural ties between the two countries.

TİKA's restoration and cultural heritage projects in BIH play a strategic role closely connected to Turkey's soft power in the region. These projects aim both to strengthen historical ties and to contribute to BIH's social and economic development. Specifically, the restoration of historical buildings and preservation of cultural heritage enhance BIH's tourism potential, directly benefiting the national economy. These efforts also help to preserve the country's cultural identity and promote it on the international stage.

Among TİKA's most significant restoration projects in BIH are the repairs of Ottoman-era historical structures such as the Gazi Husrev Bey Mosque, the Old Bridge in Mostar, Travnik Fortress, and the Alaca Mosque. These projects aim not only at the physical restoration of these buildings but also at preserving BIH's historical and cultural identity. The restoration of these structures contributes to the preservation of Bosniak identity and strengthens the historical ties between the people of BIH and Turkey. TİKA's restoration projects significantly contribute to the preservation of cultural heritage and the strengthening of social solidarity in BIH. Numerous historical structures that suffered extensive damage during the war have been restored by TİKA and reintegrated into society. These restoration projects, in addition to preserving historical heritage, have also fostered social cohesion and a sense of belonging. Religious structures, such as mosques and mausoleums, play a critical role in the preservation and reconstruction of Bosniak-Muslim identity. These projects have increased social awareness by encouraging the local population to take ownership of their historical heritage. When cultural heritage is viewed as an element that shapes not only the past but also the future, TİKA's projects hold a significant place in BIH's collective memory. Additionally, these projects have played a unifying role by promoting a culture of coexistence among the different ethnic and religious groups in the region.

Turkey's soft power strategy in Bosnia and Herzegovina has become institutionalized in a multidimensional and stable manner, not only through development assistance and bilateral relations, but also via public perception, leadership representation, and socially oriented local projects. This is empirically supported by public opinion surveys conducted by the Center for Security Studies (CSS) in 2017 and 2023. According to the 2017 data, 26 percent of respondents identified Turkey as Bosnia and Herzegovina's most important ally, while 22 percent regarded it as the top donor. Among Bosniak respondents, these figures rose to 38 percent, indicating Turkey's privileged status within this segment of society (Santrucek, 2019). Particularly notable is that, despite Turkey trailing behind major donors like the European Union in terms of absolute development aid, it was perceived as the most generous and supportive actor. This underscores the effectiveness of symbolic representation, cultural affinity, and public diplomacy in shaping perceptions.

This trend was further reinforced in the 2023 CSS survey. According to the findings, 46 percent of respondents viewed Turkey as BiH's "friendliest country," surpassing both the European Union and the United States, which were each selected by 38 percent of respondents (Fena, 2024). Turkey's top position in the public perception hierarchy indicates that its influence extends beyond technical assistance to include historical ties, religious-cultural affinity, and the systematic use of symbolic diplomacy. This suggests that Turkey's public diplomacy not only creates material benefits but also builds a perceptual influence that portrays the country as a cultural and political reference point.

This multifaceted impact is also reflected in leadership evaluations. In a 2024 regional public opinion survey conducted across the Western Balkans, President Recep Tayyip Erdoğan emerged as the most admired leader in BiH, with a support rate of 61 percent. Erdoğan's high approval ratings in other regional countries such as Albania, Montenegro, North Macedonia, and Kosovo further underscore the personalized and transnational dimensions of Turkey's soft power. Although support in Serbia stood at a relatively lower 41 percent, this should be interpreted in light of historical and political complexities, rather than as a strictly negative outcome. It reveals that Turkey's soft power is context-sensitive and may encounter certain limitations depending on national circumstances (Sancak, 2024).

The institutional depth of Turkey's soft power in BiH is perhaps most concretely observed through the activities of the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA). Statements by Bosnia and Herzegovina's Prime Minister Denis Zvizdić reveal a political acknowledgment of these efforts. Expressing gratitude for Turkey's €100 million credit line and its contribution to the employment of approximately 6,000 people, Zvizdić emphasized TİKA's role as a "cultural bridge" between the two countries. This acknowledgment highlights not only the economic impact of Turkish assistance, but also its cultural and humanitarian dimensions(tika.gov.tr).

Taken together, these findings reveal that Turkey's soft power strategy in BiH is built upon a multilayered public diplomacy framework, involving public perception, leadership symbolism, institutional cooperation, and social sensitivity. Turkey is not merely perceived as a

development actor, but as a reliable and culturally resonant partner in BiH's quest for social justice, cultural identity, and political security. This positioning fosters long-term strategic ties and reinforces Turkey's image as a trusted and multidimensional actor in the Western Balkans.

Conclusion

This study has examined Türkiye's soft power strategy in BiH between 2015 and 2024, focusing on the activities of TİKA as a central actor. The analysis demonstrates that Türkiye's soft power in BiH has evolved into a multidimensional and institutionalized form of public diplomacy, encompassing development assistance, cultural heritage restoration, education, economic empowerment, and healthcare support. These activities have not only contributed to the socio-economic development of BiH but have also strengthened Türkiye's image as a benevolent and reliable partner in the region.

The findings reveal that TİKA's projects, particularly in education, vocational training, agricultural development, and cultural restoration, have addressed local needs while simultaneously reinforcing historical and cultural bonds between the two countries. TİKA's ability to implement locally responsive, human-centered projects has enhanced its legitimacy and effectiveness in the eyes of the Bosnian public. The public opinion surveys conducted in 2017 and 2023 provide empirical evidence for this impact: Türkiye is widely perceived as one of the most friendly and supportive foreign actors in BiH, surpassing even global donors such as the EU and the US in terms of public perception.

Moreover, TİKA's role has not been limited to development assistance; it has also served as a cultural bridge that reinforces Türkiye's civilizational outreach and symbolic leadership. The high approval ratings of President Erdoğan and the acknowledgment of Turkish aid by local political leaders further support the argument that Türkiye's soft power operates not only through institutions but also through leadership visibility and narrative diplomacy. In this sense, Türkiye's approach combines both material and symbolic dimensions of soft power, contributing to its long-term strategic engagement in the Western Balkans.

While the study highlights the achievements of Türkiye's soft power in BiH, it also acknowledges the limitations of relying predominantly on a single institutional actor. Future research could expand the scope by comparing TİKA's effectiveness with other soft power tools, such as the Yunus Emre Institute or Turkish educational scholarships, or by examining local perceptions more deeply through fieldwork. Additionally, investigating how Türkiye's soft power competes or interacts with other regional and global actors in BiH would provide a more comprehensive understanding of its strategic positioning.

In conclusion, the period between 2015 and 2024 represents a critical phase in the institutionalization and visibility of Türkiye's soft power in BiH. TİKA's activities during this period demonstrate a successful model of soft power projection, one that is context-sensitive, socially oriented, and grounded in shared history and mutual cooperation. As Türkiye continues to shape its foreign policy through soft power tools, the case of BiH stands as a significant

example of how development assistance can transcend material aid and foster deeper socio-cultural and political bonds.

References

- Arın, K. (2015). Turkish think tanks, the AKP's policy network from Neo-Gramscian and Neo-Ottoman angles (Occasional Paper Series, Vol. 4, No. 1). Center for Turkish Studies, Portland State University.
- Aydemir, B., & Çoban, M. N. (2017). Bir Dış Politika Aracı Olarak Tika: Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerine Yaptığı Kalkınma Yardımlarının İncelenmesi. *International Journal of Academic Values Studies*, 3(12), 233-248.
- Babuna, A. (2009). Balkanlar. In *Doğu Batı* (Vol. 51, pp. 181-193). Ankara.
- Çavuş, T. (2012). Dış politikada yumuşak güç kavramı ve Türkiye'nin yumuşak güç kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2)
- Dashti, Z., & Kamil, İ. (2022). Kamu Diplomasisi Açısından TİKA ve Yunus Emre Enstitüsünün Afganistan'daki Faliyetleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 666-695.
- FENA. (2024). *CSS survey: Bosnian citizens' views on foreign policy and internal issues*. N1. <https://n1info.ba/english/news/css-survey-bosnian-citizens-views-on-foreign-policy-and-internal-issues/>
- ForeignAssistance. (2024). Retrieved from <https://www.foreignassistance.gov/>
- Gallarotti, G., & Al-Filali, I. (2014). The Soft Power of Saudi Arabia. *Sage Journal*, 49(3-4).
- Göksu, O. (2023). 21. yüzyılda Türkiye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak gücü: Yapısı, araçları ve mesajları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 10(2), 845-870.
- Hancıgaz, E., & Hülür, H. (2024). Türk Dizileri Üzerinden Türkiye'de Toplumsal ve Kültürel Yaşama Yönelik Algılar (Bosna Hersek, Ürdün ve Kırgızistan Örnekleri). *Turcology Research*, 79, 152-166.
- Hatipoğlu, O. G. (2018). Farklı Bir Kamu Kurumu Olarak Tika: Örgüt Yapısının Dönüşümü Hakkında Bir Analiz. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1(1), 99-116.
- Jelavich, B. (2019). *Balkan Tarihi*. (Z. Savan, & H. Uğur, Trans.) İstanbul: Kure Yayınları.
- Karagül, S. (2013). Türkiye'nin Balkanlardaki "yumuşak güç" perspektifi: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1)
- Lee, G. (2009). A Theory of Soft Power and Korea's Soft Power Strategy. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.108>
- Lock, E. (2010). Soft Power and Strategy: Developing a 'Strategic' Concept of Power. In I. Parmar, & M. Cox, *Soft Power and US Foreign Policy Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*. Routledge.
- Nye, J. (2005). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs.
- OECD. (2023). Retrieved from https://www.oecd-ilibrary.org/development/data/detailed-aid-statistics_dev-aid-stat-data-en
- Özlem, K. (2012). Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin ve Türkiye'nin Balkan politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya krizleri örneğinde incelenmesi. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 23-40.
- Paçaoğlu, E. H. (2020). Balkanlar'da Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Yumuşak. *ABAD*, 3(6), 35-69.
- Polat, D. Ş. (2020). Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanlığının Uluslararası Güvenliğe Katkıları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35).
- Sancak, K. (2024). Türkiye'nin Balkanlardaki Yumuşak Gücünün Analizi: Güçlü ve Zayıf Yönleri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 45
- Santrucek, S. (2019, Haziran 14). *Turkish aid pays dividends for Erdogan in Bosnia*. Balkan Crossroads. <https://www.balkancrossroads.com/turkish-aid-pays-dividends>

- Say, B., & Joldoshov, A. (2022). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Kırgızistan'daki Kamu Diplomasisi Etkinlik Alanları. *Ahi Evran Akademia(AEA)*, 3(1), 1-18.
- Şener, T., Dernek, K. O., & Ertaş, H. (2022). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın Afganistan'daki Kamu Diplomasisi Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 1480-1506.
- TIKA. (2015). *Faliyet Raporu*. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2023/01/2015-Faaliyet-Raporu.pdf>
- TIKA. (2016). *Faliyet Raporu*. https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2023/01/I%CC%87dare-Rapor_2016_WebFormati.pdf
- TIKA. (2017). *Faliyet Raporu*. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2023/01/TI%CC%87KA-Faaliyet-Raporu-2017.pdf>
- TIKA.(2018).*FaliyetRaporu*.<https://tika.gov.tr/wpcontent/uploads/2023/01/TikaFaaliyetWeb.pdf>
- TİKA. (2019). Faaliyet Raporu.<https://tika.gov.tr/wpcontent/uploads/2023/01/TIKAFaliyet2019WebKapaklı.pdf>
- TIKA.(2020).*FaliyetRaporu*,<https://tika.gov.tr/wpcontent/uploads/2023/01/TIKAFaaliyet2020Web.pdf>
- TIKA. (2021). *Faliyet Raporu*. <https://tika.gov.tr/wpcontent/uploads/2023/01/TI%CC%87KA-2021-I%CC%87dare-Faaliyet-Raporu.pdf>
- TIKA. (2022). *Faliyet Raporu*. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/01/TIKA-2022-Idare-Faaliyet-Raporu.pdf>
- TIKA. (2023). *Faliyet Raporu*. TİKA. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/02/TIKA-IFR-202319-Mart-2024-Web.pdf>
- TIKA. (20224). *Faliyet Raporu*. <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/TIKA-Faaliyet-Raporu-2024-2-web.pdf>
- Turhan, F. S. (2010). Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(15), 231-244.
- USAID, (2020). Country Development Strategy
- Usta, G. (2021). *1990 Sonrası Türkiye, Bosna-Hersek ve Sırbistan İlişkileri*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Ünalmiş, A. N. (2019). Yumuşak Gücün Tesis Edilmesinde Kültürel Diplomasinin Önemi ve Bir Uygulayıcı Olarak Yunus Emre Enstitüsü. *Bilig*, 137-159.
- Vuving, A. (2009). How Soft Power Works. Retrieved 7 10, 2024, from <http://www.apcss.org/Publications/Vuving%20How%20soft%20pow>
- Wachtel, A. (2022). *Balkanlar Tarihi*. (E. Petek, Trans.) İstanbul: Inkılap.
- Wibert, F. (2007). "Soft Power and the future of international rule-making. *International Colloquium*.
- Yağcı, S. (2018). *International Responses to the Bosnian War and the Role of Turkish Armed Forces Between 1992-1995*. Sarajevo: International University of Sarajevo.
- Yavuz, T., & Elcim, Ş. D. (2020). Turkey's Soft Power and Public Diplomacy: The Case of Serbia Between 2002-2019. *Qualitative Social Sciences*, 2(1), 74-89.
- Yegin, A. (2015). İran'ın Yumuşak Gücü. *SETA*, 118, 1-18.
- Yılmaz, A. N., & Kılıçoğlu, G. (2017). Balkanlar'da YTB ve TİKA'nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye'nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkilelri. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2).

Türkiye’de Demiryolu Sektörünün Gelişimi ve İnsan Kaynakları Yönetimi: Tarihsel Bir Bakış

Development of Railway Sector and Human Resources Management in Turkey: A Historical Overview

Gülnaz KILIÇ ÖZKAYNAR¹

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de demiryolu sektörünün tarihsel gelişim ve personel istihdam politikaları incelenmektedir. Osmanlı döneminde yabancı sermaye ile yürütülen demiryolu projeleri yerli teknik insan kaynağının gelişimini sınırlamış ve dışa bağımlılığı artırmıştır. Millî Mücadele’de stratejik bir lojistik araç olarak kullanılan demiryolları, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte kamulaştırılmış ve kalkınma politikalarının merkezine yerleştirilmiştir. 1923-1950 yılları arasında demiryolu altyapısının genişletilmesi için önemli yatırımlar yapılırken teknik insan kaynağı yetiştirmek amacıyla çıraklık okulları açılmış ve eğitim programları hayata geçirilmiştir. Ancak 1950’lerden sonra karayolu ulaşımına verilen öncelik demiryolu yatırımlarını gerileterek istihdamı azaltmıştır. Bununla birlikte 1980’lerden itibaren azalan personel istihdamı nitelikli insan kaynağı ve kurumsal hafızanın korunması gerekliliğini ortaya koymaktadır. 21. yüzyılda hızlı tren projeleri ve serbestleşme politikalarıyla sektör yeniden canlanırken, dijitalleşme ve otomasyon süreçleri istihdam yapısını dönüştürmüştür. Bu çalışmada alan yazın taraması yapılarak demiryolu sektöründeki değişimler ve insan kaynakları yönetimindeki politikalar ilgili kurumların yayınları, arşiv kayıtları ve istatistik verileri incelenmiştir. Çalışmada sürdürülebilir istihdam ve ulaşım politikaları ile teknolojik dönüşümün önemi vurgulanarak, demiryollarının Türkiye’nin ekonomik kalkınmasındaki rolüne dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demiryolu Sektörü, TCDD, Personel İstihdamı, İnsan Kaynakları Yönetimi

Abstract

This study analyzes the historical evolution of Turkey's railway sector, with a particular focus on the personnel employment policies that have been implemented. The analysis reveals that railway projects executed with external capital during the Ottoman era constrained the advancement of domestic technical human capital and augmented foreign reliance. During the National Struggle, railways functioned as a strategic logistics asset, and their nationalization, which occurred alongside the proclamation of the Republic, positioned them as a pivotal element in the nation's development policies. Between 1923 and 1950, substantial investments were made to expand the railway infrastructure, while apprenticeship schools were established and training programs were implemented to cultivate technical human resources. However, following the 1950s, the prioritization of road transportation resulted in a decline in railway investments and employment. The subsequent decline in staff employment, which commenced in the 1980s, underscores the imperative for the preservation of skilled human capital and the cultivation of institutional memory. In the 21st century, the sector has experienced a resurgence with high-speed train projects and liberalization policies, yet digitalization and automation processes have profoundly altered the employment structure. This study undertakes a comprehensive analysis of the evolution of the railway sector and the policies governing human resources management. A meticulous examination of extant literature, publications, archival records, and statistical data from pertinent institutions has been conducted to inform the study. The study underscores the significance of sustainable employment and transportation policies, technological transformation, and the pivotal role of railways in Turkey's economic advancement.

Keywords: Railway Sector, TCDD, Personnel Employment, Human Resources Management

¹ Dr., Türaş Genel Müdürlüğü, gulnazkic@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0002-4526>

Giriş

Ulaşım altyapısı, modern toplumların ekonomik verimliliğini ve sosyal bütünleşmesini sağlayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Demiryolu sektörü, 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan teknolojik yenilikler arasında yer alarak, sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir (Tekemen Altıntaş, 2021:22). 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da demiryolu teknolojisinin hızla gelişmesi, sanayi üretiminin artması, ticaretin genişlemesi ve nüfus hareketliliğinin yoğunlaşması gibi faktörlerle birlikte ekonomik faaliyetlerin yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır (Aktürk, 2022:343). Bu teknolojik yeniliğin Osmanlı topraklarına aktarılması yalnızca ulaşımın hızlanması ve kolaylaşmasıyla sınırlı kalmamıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda devletin merkezi yönetim yapısını güçlendirme, vergi toplama süreçlerini hızlandırma ve bölgesel gelişme içinde kullanılmaya çalışılmıştır (Onur, 1953:44). Dolayısıyla demiryolunun hayata geçirilmesi, Osmanlı Devleti’nin geleneksel idari ve ekonomik yapılarında köklü reformların gündeme getirilmesine zemin hazırlamıştır.

Ülkemizde demiryolu sektörüne yönelik ilk girişimlerin, Osmanlı Devleti’nin son döneminde atıldığı görülmektedir (Akyıldız, 2024:18). Bu dönemde demiryolu inşasına başlanması ekonomik bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Ancak burada esas amaç Osmanlı topraklarındaki ayaklanmalara daha hızlı müdahale edebilmek için asker sevkiyatının hızlandırılmasıdır (Şahin, 2012:22). Bu duruma ek olarak demiryolu ulaşımı hac ibadetine gitmek isteyenler için bir alternatif olmakla birlikte farklı bölgelerde üretilen malların taşınması sürecinde de önemli bir lojistik rol üstlenmiştir (Pamuk, 1990:155). Yapım sürecinde yabancı sermaye kullanımının oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan inşa edilen demiryolu ağlarının önemli bir bölümü, Osmanlı Devleti’nin çöküşünün ardından günümüz sınırları dışında kalmıştır (Yıldırım, 2001: 12).

Cumhuriyetin ilanının ardından demiryolu sektörüne verilen önem belirgin bir artış göstermiştir. Bu ulaşım aracı ülkemizin farklı bölgeleri arasında stratejik bir bağlantı oluşturmuş, ekonomik ve sosyal dönüşümlerin temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Demiryolu taşımacılığının insan yolculuğu ve mal taşımacılığında sunduğu yüksek güvenilirlik ve etkinlik sayesinde ekonomik kalkınmanın desteklenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Diğer taraftan savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde de geniş istihdam olanakları yaratmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin modernleşme politikaları kapsamında demiryolu öncelikli yatırım alanı olarak benimsenmiştir (Yıldırım, 2001:606-609). Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında nitelikli ve deneyimli iş gücünün temininde yaşanan sıkıntılar büyük ölçüde Osmanlı döneminde demiryolu işletmeciliğinin yabancı sermaye ve uzmanlık tarafından yürütülmesinin yarattığı yapısal eksikliklere dayanmaktadır (Sariaslan, 2004:111). Bu durum yerli insan kaynağının yeterince gelişmemesine ve modern demiryolu teknolojisine uyum sürecinde zaman zaman aksaklıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Uçar vd., 2012:215).

Cumhuriyet döneminde kurulan hükümetler ekonomik kalkınma ve ulusal birlik hedefleri doğrultusunda demiryolu sektörünün geliştirilmesine stratejik bir öncelik tanımışlardır (Yıldırım, 2021:625). Bu kapsamda yabancı devletlerin elinde bulunan demiryolu işletmeciliğinin kamulaştırılmasıyla ülke genelinde stratejik altyapının yerelleştirilmesi sağlanmıştır. Diğer taraftan yeni demiryolu projelerinin tasarlanması ve inşaat süreçlerinin hızlandırılması için kapsamlı planlama çalışmalarına da ağırlık verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2008:245). 1924 yılında yayımlanan 506 sayılı kanun ile demiryolu projelerinin devlet eliyle yürütüleceğinin ilanı ulusal kalkınma politikalarının somut bir yansıması olarak öne çıkmıştır. Nitekim kalkınma planlarında da demiryolu yatırımlarına hız verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Yıldırım, 1996:393). Bu dönemde gerçekleştirilen ilk demiryolu yapım ihalesi, yabancı bir

firma tarafından kazanılmış olup, inşaat sürecinde büyük ölçüde taşeron olarak görev alan Türk işçilerin deneyim kazanmasına zemin hazırlanmıştır. Böylece yerli iş gücünün yetkinliklerinin geliştirilmesi sürecinde önemli bir adım atılmıştır (Atatürk Ansiklopedisi, 2023). Ardından ikinci ihale sürecinde yapımcısı ilk defa Türk olan bir firmanın projeyi üstlenmesiyle demiryolu sektöründe millileşme hedeflerine ulaşılmaya başlanmıştır. Bu durum hem ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmuş hem de demiryolunun istihdam olanaklarının genişlemesine zemin hazırlamıştır (Ergün, 1985:73). Böylece demiryolu sektörü sadece ulaşım alanında değil sanayileşme, bölgesel gelişme ve toplumsal dönüşüm gibi geniş kapsamlı milli hedeflerin gerçekleştirilmesinde de kritik bir rol üstlenmiştir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ve milli egemenlik ilkeleriyle uyumlu bir yapısal dönüşüm sürecine öncülük etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, modern Türkiye'nin kalkınma stratejileri bağlamında demiryolu altyapısına özel bir önem atfetmiştir. Atatürk, demiryolu ağlarının üretim ve tüketim merkezleri, limanlar ile iç bölgeler arasında kesintisiz bir ulaşım sistemi kurulmasının ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminde stratejik bir rol oynayacağına dikkat çekmiştir (Tekeli ve İlkin, 2008:349). Bu perspektif doğrultusunda Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan birinci ve ikinci kalkınma planları kapsamında çeşitli sanayi kollarına yönelik destek mekanizmalarının oluşturulmasının yanı sıra mal taşınma sürecinin demiryolu ile gerçekleştirilmesinin önemi de ortaya konulmuştur (Bozkurt, 2021:691). Devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle birlikte zaman içerisinde demiryolu ağlarının işletilmesi, bakımı ve yeni hatların yapımı tamamen Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından üstlenilmiştir (Tezel, 2015:296). Bununla birlikte demiryolu ulaşımının yaygınlaşmasına rağmen işletmecilik alanında beklenen verimlilik ve etkinlik düzeylerine tam anlamıyla ulaşılmaması, sektörde nitelikli işgücüne duyulan ihtiyacı belirgin bir şekilde artırmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda çeşitli eğitim programları geliştirilmiş ve kalifiye eleman istihdamının sağlanması için çabalar sarf edilmiştir (Yıldırım, 2007:318).

Bu çalışmada, ilk temellerinin Osmanlı Devleti döneminde atıldığı ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ulaşım ağlarının genişletilmesi sürecine paralel olarak modern dönüşümünü yaşayan demiryolu sektörü mercek altına alınmıştır. Araştırmanın odak noktası, Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlayan ekonomik kalkınma süreci çerçevesinde demiryolunun çalışan istihdamı üzerindeki etkilerinin yanı sıra, sektörün gelecekteki potansiyeline dair değerlendirmelerde sistematik olarak incelenmesidir. Çalışmanın temel amacı asırlardır varlığını sürdüren demiryolu sektörünün geçmişten günümüze uzanan evrimini, istihdam dinamikleri bağlamında analiz etmek ve elde edilen bulgular ışığında sektörün geleceğine yönelik stratejik öneriler sunmaktır. Bu kapsamda alan yazın taraması yapılarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze demiryolu sektöründeki değişimler, dönemsel personel politikaları ve insan kaynakları yönetimi uygulamaları analiz edilmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) ve ilgili kurumların yayınları, istatistiksel verileri ve arşiv kayıtları incelenerek elde edilen bilgiler sentezlenmiş ve yorumlanmıştır. Bu çerçevede demiryolu sektörün tarihsel gelişimi, mevcut durumunun değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik öngörüler sunulmuştur.

1.Osmanlı Döneminde Demiryolu

Sanayi Devrimi ile birlikte hız kazanan teknolojik gelişmeler toplumların ekonomik ve siyasi yapılarında köklü değişikliklerin gerekliliğini ortaya koymuştur. Geleneksel küçük tezgâhlarda üretilen sınırlı ürün miktarının, büyük fabrikaların devreye girmesiyle kitle üretimine dönüşmesi, büyük ülkelerin yeni pazar arayışlarına yönelmesine zemin hazırlamıştır (Wren ve Bedeian, 2021:76). Ekonomik olarak güçlü konumda bulunan ülkeler farklı pazarlarda etkin rol alırken, sanayileşme sürecine ayak uyduramayan ülkeler uluslararası arenada açık pazar statüsüne düşmüştür. Bu süreç geniş coğrafyalara yayılan devletlerin parçalanma riski ile karşı

karşıya kalmasına neden olmuştur. Kaynak açısından zengin olup da sanayileşmeyi gerçekleştiremeyen ülkelerin, ekonomik gücü elinde bulunduran devletlerin sömürgesi haline gelmesine yol açmıştır (Erdem, 2016: 19).

Buharlı makinenin geliştirilmesi, demiryolu teknolojisinin hızla evrilmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, ilk şehir içi demiryolu yapılanmasının İngiltere’de kurulmuş olmasıyla (Deane, 1988:102) paralellik gösterirken, Osmanlı topraklarında demiryolu ağlarının ilk adımlarının 1850’lerde atılmasına zemin hazırlamıştır (Tamçelik, 2000:487). Osmanlı Devleti’nin geniş yüzey alanı farklı bölgelerde demiryolu çalışmalarının hayata geçirilmesine imkân tanımıştır. Osmanlı sınırları içerisinde inşa edilen ilk demiryolu hattının Kahire-İskenderiye arasında gerçekleştirildiği (Altınok, 2001:78) ve Anadolu topraklarında kurulan ilk demiryolu hattının İzmir-Aydın arasında inşa edildiği (Güran, 1991:118) kaynaklarda yer almaktadır. Her iki hattın da İngilizler tarafından üstlenildiği, ekonomik anlamda zayıflayan Osmanlı Devleti’nde demiryolu ağlarının neredeyse tamamının yabancı sermaye ile finanse edildiğinin ortaya konulması, mevcut durumun uluslararası güç dengeleriyle de bağlantılı olduğunu göstermektedir (Onur, 1953:104). Ayrıca ilk olarak İngilizlerle yapılan demiryolu anlaşmalarının ardından, Fransız ve Alman temsilcileriyle imzalanan ek anlaşmalar da sürece dâhil edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti topraklarında demiryolu ulaşım ağlarının hızla genişlemesine önemli bir ivme kazandırılmıştır (Fisher, 2017:316).

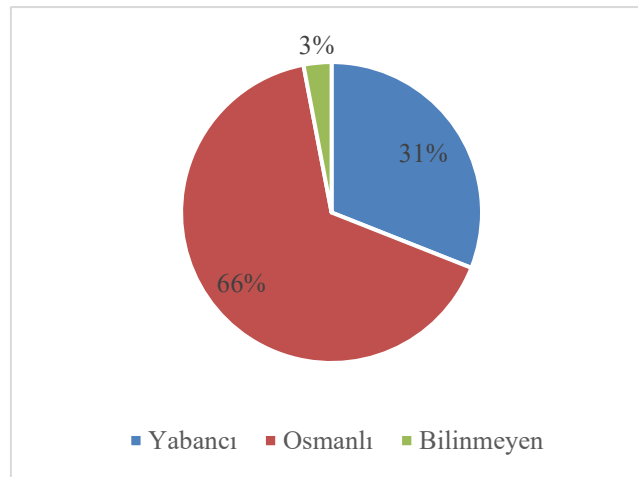

Harita 1. Osmanlı Döneminde Anadolu Topraklarında Yapılan Demiryolu Hatları (Kaynak: TCDD İstatistikleri, 2023)

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu doğal ve ekonomik kaynaklar, sömürgeci devletlerin dikkatini çekmiştir. Bu durum ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir ortamda yabancı ülkelerle yapılan anlaşmalar ve tanınan imtiyazlar yoluyla mevcut koşulların daha da kötüleşmesine neden olmuştur (Bozdemir, 2011:19). Ekonomik zorluklara ek olarak sıkça yaşanan isyanlar devletin yeni yatırımlara yönelmesine engel olmuştur. Bu bağlamda sömürgeci güçler Osmanlı Devleti bünyesinde gerçekleştirilecek demiryolu projeleri için finansör rolünü üstlenmişlerdir (Akın ve Sultanoğlu., 2006:41). Osmanlı yönetiminin demiryolu ağlarını kurma tercihinin temel sebeplerinden biri isyan bölgelerine asker sevkiyatını hızlandırarak güvenliğin sağlama ve devletin eski parlak günlerine dönüşü hızlandırma hedefiyle açıklanabilir (Kurmuş, 2008:116). Buna ilaveten tarımsal ürünlerin taşınması suretiyle ticaretin artırılması, vergilerin toplanmasının hızlandırılması ve Arap Yarımadası'nda halife unvanı ile gücün pekiştirilmesi

gibi stratejik hedefler de bu yatırımların arkasındaki temel gerekçeler arasında yer almaktadır (Tekeli ve İlkin, 2004:437).

Osmanlı Devleti döneminde demiryolu yatırımlarının yabancı sermaye ve yabancı teknik uzmanlar tarafından yürütülmesi, sektörün Türk çalışan istihdamı üzerinde belirgin olumsuz etkiler yaratmıştır. Beden gücü gerektiren iş kollarında Türk iş gücüne başvurulsa da, teknik bilgi, tecrübe ve uzmanlık gerektiren alanlarda yabancı personelin tercih edilmesi sektörde yerli çalışanların gelişmesinde olumsuz etkisi olmuştur (Dimmig, 2020:125). Bu durumun temelinde yapılan anlaşmalarda yabancı firmalara tanınan imtiyazların yattığı görülmektedir. Demiryolu yapım ihalesini alan yabancı şirketler hattın inşaat sürecini kendi bünyelerindeki mühendis ve uzman kadrolarla yürütmüştür. Dolayısıyla bu süreç yerli çalışanların teknik bilgilerinin gelişmesini engellemiştir (Efe, 1998:36). Diğer taraftan bu yabancı şirketlerin faaliyetlerinin denetlenmesi amacıyla tamamı Türk çalışanlardan oluşan komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonların amacı demiryolu sektöründe yerli çalışan istihdamının sağlanması ve gerekli malzemelerin temini gibi sorumlulukların yerine getirilmesidir. Ancak devletin yeterli teknik altyapı ve tecrübeli personeli olmaması nedeniyle bu denetleme mekanizması uzun süreli uygulamaya konulmamış ve sürecin tamamı yabancı işletmelere devredilmiştir (Yıldırım, 2007:311; Özyüksel, 2016:21). Başlangıçta tamamı Türk halkından toplanan yardımlarla inşasına başlanan ve iş gücünün tamamen yerli olmasının hedeflendiği Hicaz Demiryolu projesinde dahi zamanla yabancı çalışan sayısında artış gözlemlenmiştir. Bu durum demiryolu sektöründe yerli işgücü kapasitesinin gelişimine katkı sunsa da hisektörde dışa bağımlı olmanın uzun vadeli etkilerini de göstermektedir (Akbulut, 2010:102).

Şekil 1. Hicaz Demiryolunda Görev Yapan Yerli-Yabancı Çalışan Oranı (Kaynak: Sarı, 2011:31)

Osmanlı Devleti'nin demiryolu çalışmalarına verdiği önem farklı kaynaklarda açıkça ortaya konulmaktadır. Ancak devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar, demiryolu projelerinin hayata geçirilebilmesi için alternatif finansman ve teknik kaynak arayışına yönelmesine sebep olmuştur. Bu durum sömürge devletlerinin işlerini kolaylaştırmış ve jeopolitik konumu itibarıyla Osmanlı topraklarında serbestçe hareket etmelerine imkân tanımıştır (Kaynak, 1985:265). Alanında uzman personel eksikliği nedeniyle Osmanlı Devleti, demiryolu projelerini yürütmek üzere yabancı firmalara yönelmekten başka bir çıkış yolu bulamamıştır. Bu sebeple sektörde dışa bağımlı bir durum olmuştur. Buna karşın teknik personel yetiştirme ihtiyacının farkına varan devlet, zamanla 'şimendifer' okullarının açılması ve yurt dışına öğrencilerin gönderilmesi gibi girişimlerde de bulunmuştur (Winterburn, 2021:371). Bu girişimler demiryolu sektöründe yerli istihdamın artırılması ve ulusal teknik

kapasitenin geliştirilmesi yönündeki çabaların bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak yurt içinde açılan bu okullarda düzenin sağlanmasında yaşanan çeşitli sıkıntılar, kurumların etkinliğini olumsuz yönde etkilemiş ve sonuç olarak faaliyetlerinin zamanla sona ermesine yol açmıştır (Tekdemir, 2019:920).

2.Millî Mücadele Döneminde Demiryolu

Millî Mücadele döneminde, demiryolu altyapısının askeri, sivil ve propaganda faaliyetleri açısından sunduğu destek, mücadelenin seyrini belirleyen kritik unsurlardan biri olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde askeri birliklerin ve malzemelerin cephe hatlarına taşınmasında demiryolunun temel lojistik araç olarak kullanılması işgalci devletlerin sayı ve donanım üstünlüğü karşısında ordunun hızlı hareket edebilmesini sağlamıştır (Temizgüney, 2015:260). Diğer taraftan saldırı altındaki bölgelerden sivillerin zarar görmeden güvenli bölgelere aktarılması sürecinde de demiryolu önemli bir ulaşım kolaylığı sunmuştur. Bu durum, halkın korunması ve moralin yüksek tutulması açısından stratejik bir kolaylık sağlamıştır. Ayrıca millî mücadelenin halka yayılması ve destek toplama süreçlerinde propaganda malzemelerinin güvenli ve kesintisiz taşınması amacıyla tren seferlerinin etkin biçimde kullanılması ulusal hareketin temellerinin güçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır (Gürel, 1987:851).

Millî Mücadele döneminde işgalci devletler tarafından kontrol edilen demiryolu hatları zamanla Temsil Heyeti'nin kontrolü altına alınmıştır. Ancak işgalci güçler geri çekilirken yalnızca yük vagonu ve lokomotif gibi teknik malzemeleri değil aynı zamanda istasyonlarda görev yapan yabancı ve azınlık uyruklu demiryolu personelinin de yanlarında götürmeleri yerli iş gücünün sektöre uyumunu olumsuz yönde etkilemiştir (Avcı, 2014:42). Osmanlı döneminde demiryolu sektöründe yönetici ve teknik personelin yabancı uyruklu, makinist ve biletçi gibi görevlerin ise azınlık mensuplarına verilmesi Türklerin bu alandaki etkin rolünü sınırlamıştır. Buna ek olarak Millî Mücadele döneminde yeterli lokomotif ve yakıtın temin edilememesi ile mevcut malzemelerin arızalarını giderecek nitelikte teknik personelin eksikliği, demiryolu ulaşımının aksamasına yol açmıştır (Eldem, 2004:180).

İşgalci devletler sürecinde geri çekilirken demiryolu hatlarını tahrip etmeleri Millî Mücadele sürecinde önemli lojistik sorunlara yol açmıştır. Temsil Heyeti, bozulmuş yolların bakımını yapabilecek yeterli ekonomik güce ve sektörü bilen nitelikli personele sahip olmaması nedeniyle demiryollarının işletilmesinin ilerleyen zamanlara ertelenmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Millî Mücadele döneminde ordunun zafer kazanmasında demiryollarının oynadığı stratejik rol Atatürk'ün aşağıda yer alan ifadesinde de açıkça anlaşılmaktadır (TCDD, 2023a);

“Behiç Bey, ben cepheye ne yapılacağını biliyorum, siz de cephelere nasıl asker, mühimmat ve erzak sevkiyatı yapılacağını biliyorsunuz. Demiryolu en kıymetli sevkiyat silahımızdır. Siz cephelere askerimizi getirmekte muvaffak olun ki ben de cephelerde muvaffak olayım. Demiryolları çok mühimdir, bu görevi kabul et.”

Resim 1. Sakarya Meydan Muharebesinde Kullanılan Lokomotif (Kaynak: TCDD, 2023b)

Milli Mücadele'nin seyrini değiştiren Sakarya Meydan Muharebesi sürecinde, ordunun ihtiyaçlarının cepheye hızlı ve güvenli bir şekilde ulaştırılmasında demiryolu ulaşımının oynadığı stratejik rol belirgin hale gelmiştir. Bu bağlamda orduya sağlanan hızlı lojistik destek hem atlı hem de yaya hareket kabiliyetine ek olarak sınırlı da olsa demiryolu ulaşımının sunduğu avantajlarla birleşmiş ve Türk Ordusu'nun zafer elde etmesine önemli katkılar sunmuştur. Örneğin Resim 1'de yer alan lokomotif, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Türk Ordusu tarafından etkin biçimde kullanılmıştır. Demiryolunun sınırlı varlığına rağmen elde edilen avantajın ordunun hareket kabiliyetine olumlu desteği olmuştur (Avcı, 2014:45).

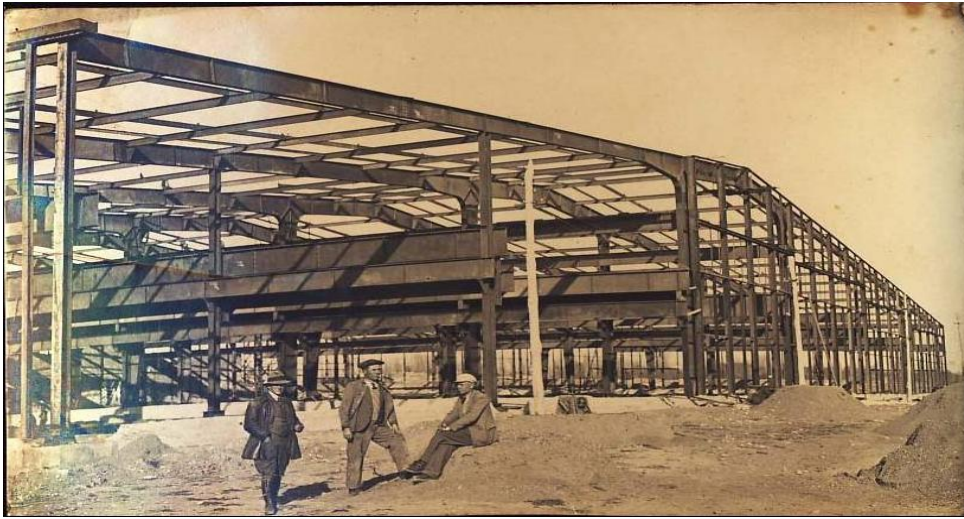
3.Cumhuriyet Döneminde Demiryolu ve Personel İstihdamı

Cumhuriyet Dönemi'nde demiryolu çalışmalarına ilişkin izlenen stratejiler iki temel amaca dayanmaktadır. Bir yandan Osmanlı döneminde yabancı sermayenin elinde bulunan demiryolu işletmelerinin devletçilik politikası kapsamında satın alınarak kamulaştırılması suretiyle milli egemenliğin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Demiryolu sektöründe ulusal kontrolün ve ekonomik bağımsızlığın sağlanması hedeflenirken diğer yandan ülke genelinde kapsamlı yeni demiryolu ağlarının inşası planlanmıştır. Böylelikle ulusal kalkınma hedefleriyle bütünleşik olarak ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyonun desteklenmesi amaçlanmıştır (Polat ve Yaylı., 2020:153). Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele döneminde yabancı şirketlerin kontrolünde bulunan demiryolu hatlarının yaratmış olduğu lojistik ve stratejik sıkıntıları göz önünde bulundurarak bu hatların millileştirilmesi yönündeki çabaların hızlandırılmasını savunmuştur. Çünkü demiryollarını sadece askeri anlamda önemli bir lojistik destek aracı olarak değil aynı zamanda ulusal kalkınmanın ve medeniyet inşasının bir simgesi olarak değerlendirmiştir (Akyüz, 2022:1084). Atatürk "Demiryolları, memleketin tüfekten, toptan daha önemli bir güvenlik silâhıdır. Demiryollarını kullanacak olan Türk milleti, geçmişindeki ilk sanatkârlığının, demirciliğinin eserini tekrar göstermiş olmakla övünç duyacaktır. Demiryolları, Türk milletinin refah ve uygarlık yollarıdır." ifadeleriyle bu ulaşım sisteminin milli savunma stratejilerindeki hayati rolünü ve kültürel mirasın yeniden inşasını vurgulamıştır (Atam, 2023). Böylece kamulaştırma ve yeni ağların inşasıyla atılan adımlar Cumhuriyet'in modernleşme ve sanayileşme süreçlerinin bir parçası olarak ulusal egemenliğin pekiştirilmesine destek sunmuştur. Diğer taraftan ekonomik politikaların merkezileştirilmesi ve ulusal kaynakların etkin kullanımı bağlamında demiryolu sektörünün modern Türkiye'nin inşasında stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde demiryolu çalışmalarının incelenmesi 1923–1927 ve 1927–1940 yılları arasında iki ana aşamaya ayrılarak ele alınmaktadır. Bu sınıflandırma Cumhuriyetin

kuruluş sürecinde ve sonrasındaki ekonomik kalkınma stratejilerinin somut uygulamaları olarak değerlendirilebilmektedir (Avcı, 2014:49-52). Birinci dönemde Millî Mücadele'nin yaralarının sarılması amacıyla savaş döneminde tahrip edilen demiryolu hatlarının onarılması ve bakımının yapılması, sınırlı ölçekte yeni yol güzergâhlarının inşası gibi faaliyetler ön plana çıkmıştır (Tamçelik, 2000:502). Bu bağlamda 1924 yılında yayımlanan 506 sayılı kanun ile Devlet Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kurulması, Anadolu'daki yabancı sermayeye ait demiryolu şirketlerinin kamulaştırılması ve ekonomik açıdan verimsiz olan hatların kapatılması gerçekleştirilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler devletin ulaşım altyapısına yönelik merkezi kontrol mekanizmasının tesis edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır (Atatürk Ansiklopedisi, 2023). Bu uygulamalar ulusal egemenliğin pekiştirilmesi ve ekonomik bağımsızlığın sağlanması amacıyla yürütülmüştür. Diğer taraftan modernleşme ve sanayileşme sürecinin temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyet Dönemi demiryollarının ikinci dönemi olan 1927–1940 yılları arasında demiryolu yapımına yönelik ihaleler düzenlenmiş ve yeni hatların inşası için kapsamlı projeler hazırlanmıştır. 1927'de yayımlanan 1042 sayılı kanun ile Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi'nin kurulması demiryolu işletmelerinin kamulaştırılmasına yönelik atılan önemli bir adım olarak öne çıkmıştır. Bu kurum daha sonra 1953 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD) adını alarak ulusal ulaşım altyapısının devlet eliyle kontrolünü pekiştirmiştir (TCDD, 2023c). Millî Mücadele'de elde edilen tecrübe demiryollarının yalnızca bir ulaşım aracı olmanın ötesinde ekonomik ve stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum demiryollarının millileştirme sürecinin hızlandırılmasına zemin hazırlamıştır (Gürel, 2011:4). Ayrıca 1923–1940 yılları arasında ülke genelinde yeni demiryolu hatlarının yapılmasına başlanmış ve Eskişehir ile Sivas'ta Cer Atölyesi inşaatlarına başlanılmıştır. Böylelikle demiryolu sektörünün teknik kapasitesinin artırılması ve modernleşmesi hedeflenmiştir (TCDD, 2023c).

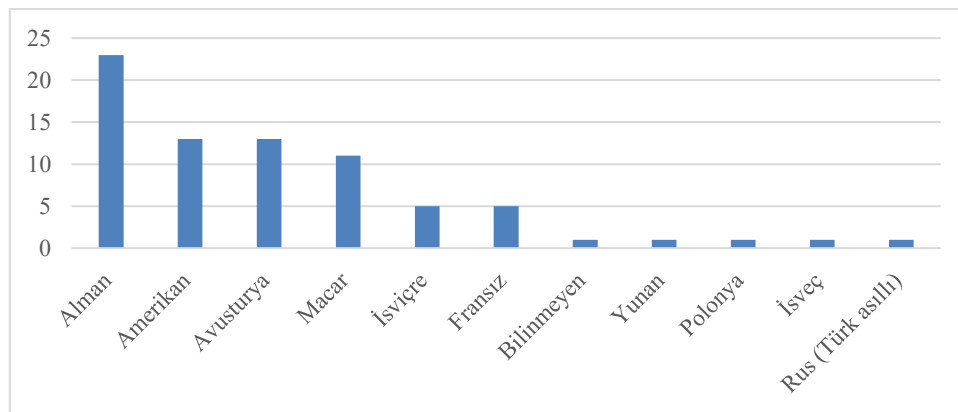
Resim 2. Atatürk'ün Sivas Cer Atölyesi İnşaatını Ziyareti (Kaynak: Türasaş Sivas Bölge Arşivleri, 2023)

Osmanlı Devleti döneminde demiryolu sektöründe görev yapan yerli personel sayısının oldukça az olması Cumhuriyet Dönemi'nde nitelikli, tecrübeli ve sektörü idare edebilecek düzeyde personel ihtiyacını yeniden ortaya koymuştur (Ergün, 1985:71). Cumhuriyetin ilk yıllarında yalnızca mühendis, mimar gibi teknik uzmanlara değil aynı zamanda demiryolu işletmesini idare edebilecek, düzen ve koordinasyonu sağlayabilecek vasıflı iş gücüne de ihtiyaç

duyulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı döneminde demiryolu alanında çalışacak personel yetiştirmek amacıyla Birinci Dünya Savaşı yıllarında açılan şimendifer okullarının deneyimi dikkate alınmıştır (Tekdemir, 2019:905). Cumhuriyetin kuruluşunun hemen ardından 1923 yılında ilk olarak Konya’da Şimendifer Okulu açılarak demiryolu sektöründe yerli teknik ve idari kapasitenin artırılmasına yönelik somut bir adım atılmıştır. Açılan bu okul, demiryolu işletmesinde ihtiyaç duyulan teknik bilgi ve uygulama becerilerini kazandırma amacıyla düzenlenen müfredatıyla sektörün modernizasyonu ve ulusal kalkınma hedeflerine ulaşılmasında önemli bir rol oynamıştır (TCDD, 2023a). Daha sonra eğitim faaliyetlerinin merkeziyetinin sağlanması ve nitelikli personel yetiştirme sürecinin geliştirilmesi amacıyla, okulun Konya’dan İstanbul’a taşınması kararı alınmıştır. Belirli bir süre sonunda ise yeterli sayıda mezun verildiği kanaatine varılarak kapatılmıştır (Yıldırım, 2007:318). Bu süreç, demiryolu sektöründe yerli iş gücünün geliştirilmesi ve milli kaynakların değerlendirilmesi açısından önemli deneyimler sunmuştur. Cumhuriyet’in sanayileşme ve modernleşme hamleleri içerisinde demiryolu istihdamının kritik bir unsur olarak ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü, demiryolu sektöründe nitelikli ve yetkin personel ihtiyacını karşılamak amacıyla çeşitli eğitim faaliyetleri yürütmüştür. Bu kapsamda, yurt içinde sağlanan eğitim imkânlarının yanı sıra özellikle teknik ve idari alanlarda uzmanlaşmış personel yetiştirmek için yurt dışına öğrenci gönderilmesi de söz konusu olmuştur (Demirhan, 1995:45). Ancak Türkiye’de demiryolu sektörünün erken dönemlerinde nitelikli yerli personel sayısının yetersiz olması nedeniyle bu alanda önemli bir insan kaynağı açığı ortaya çıkmıştır. Bu açığı kapatmak amacıyla Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü, özellikle mühendislik alanında yabancı uzmanlar istihdam etme yoluna gitmiştir (Akın ve Sultanoğlu, 2006:23). Özellikle Türk mühendislerin sayıca az olması ve demiryolu inşası ile işletmesinde gerekli teknik bilgi birikiminin henüz yeterince gelişmemiş olması yabancı mühendislerin çalıştırılmasını zorunlu kılmıştır (Yıldırım, 2007:319). Bu durum Türkiye’de demiryolu sektörünün erken dönemlerinde teknolojik ve teknik bilgi transferinin yabancı uzmanlar aracılığıyla sağlandığını göstermektedir. Ancak zamanla yurt içi ve yurt dışı eğitim programları sayesinde yetiştirilen yerli personel bu açığın kapatılmasında önemli bir rol oynamıştır (Cesur, 2021:43).

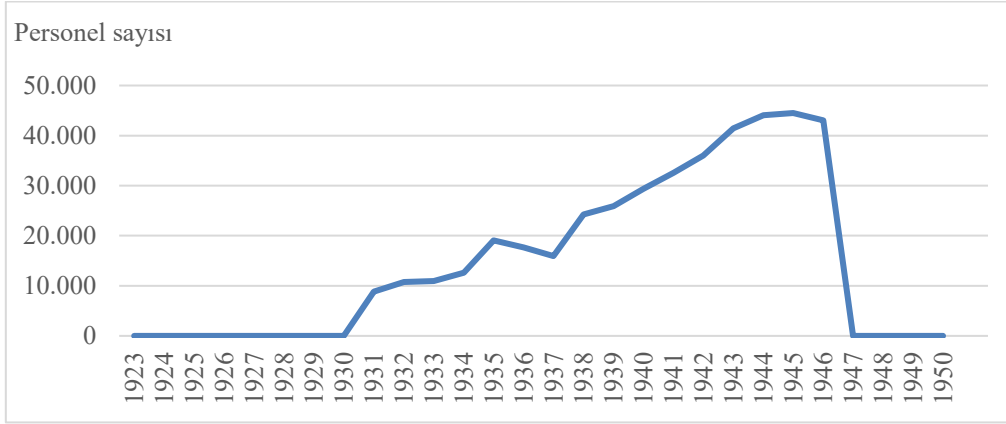
Tablo 1. 1926-1950 Yılları Arasında Demiryolunda Çalışan Yabancı Uzmanların Göre Sayısı (Kaynak: Yıldırım, 2007:320)

Grafikte yer alan veriler incelendiğinde, demiryolu sektöründe çalışan yabancı uzmanların büyük çoğunluğunun Alman kökenli olduğu görülmektedir. Alman uzmanları (23 kişi), sırasıyla Amerikalı (13 kişi) ve Avusturyalı (13 kişi) uzmanlar takip etmektedir. Macaristan (11 kişi), İsviçre ve Fransız kökenli uzmanların sayısı (5’er kişi) birine eşittir. Yunan (1 kişi), Polonya (1 kişi) ve İsveç (1 kişi) kökenli uzmanların sayıları oldukça düşüktür. Bu dağılım

Cumhuriyet'in erken döneminde demiryolu politikalarının uluslararası uzman desteğiyle şekillendiğini ve özellikle Alman uzmanların sektördeki ağırlığını göstermektedir.

Tablo 2. 1923-1950 Yılları Arasında TCDD Personel Sayısı (Kaynak: TCDD İstatikleri , 2023)

Grafik verileri incelendiğinde Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu sektöründe personel istihdamının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik anlamda ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmasıyla açıklanabilir. Savaşın yarattığı yıkım, devletin mali kaynaklarının kısıtlı olması ve altyapı yatırımlarının henüz tam anlamıyla başlatılamamış olması demiryolu sektöründe istihdamın artırılmasını engelleyen temel faktörler olarak öne çıkmaktadır(Cesur, 2021). Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı döneminde de personel istihdamında belirgin bir artış gözlemlenmemektedir. Bu dönemde küresel çapta yaşanan ekonomik belirsizlikler ve savaş koşullarının yarattığı olumsuz etkiler devletin demiryolu sektöründe istihdam politikalarını sınırlandırmasına neden olmuştur(Polat ve Yaylı, 2020:158).

Demiryollarının gelişim gösterdiği illerde (Ankara, Sivas, Eskişehir gibi) iş imkânlarının artmasına bağlı olarak göç hareketliliğinin yaşandığı ve bu illerin fiziki olarak büyüdüğü gözlemlenmektedir (Akbulut, 2020:43). Demiryolu altyapısının genişlemesi ve bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin kurulması özellikle demiryolu hatlarının geçtiği veya demiryolu tesislerinin yoğunlaştığı bölgelerde ekonomik canlanmaya neden olmuştur(Yıldırım, 1996:391). Bu durum söz konusu illerin hem nüfus hem de fiziki açıdan gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Özellikle Devlet Demiryolları bünyesinde kurulan işletmelerin bulundukları illerdeki nüfus artışı üzerinde doğrudan etkili olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Sivas ve Eskişehir'de bulunan Cer Atölyeleri bu iller için önemli bir istihdam kaynağı haline gelmiştir. Bu atölyeler, demiryolu araçlarının bakım, onarım ve üretim faaliyetlerini yürütmekte ve bölgede önemli bir iş gücü ihtiyacını karşılamaktadır. TCDD'nin, bu atölyelerde çalıştırılmak üzere düzenli olarak memur ve işçi alım ilanları yayımladığı bilinmektedir (Cesur, 2021:115). Bu durum söz konusu atölyelerin bulundukları illerdeki ekonomik ve sosyal yapıya önemli bir katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Resim 3. Eskişehir Cer Atölyesi Çıraklık Okulu (Kaynak: Koylu,2023)

Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında demiryolu sektöründe nitelikli personel ihtiyacını karşılamak amacıyla Cer Atölyeleri bünyesinde çıraklık okulları açılmıştır. Bu okullar, demiryolu sektörüne yönelik teknik bilgi birikimi ve mesleki tecrübelerin nesiller boyunca aktarılmasını sağlayan önemli bir eğitim kurumu haline gelmiştir (Yıldırım, 1993:249). Çıraklık okullarında verilen eğitimler demiryolu sektöründeki personel istihdamına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu kurumlar, TCDD'nin nitelikli iş gücü ihtiyacını karşılamada kilit bir rol oynamıştır (Topgül, 2017:190). TCDD bünyesinde faaliyet gösteren çıraklık okullarının sayısının zamanla artması devletin bu alana verdiği önemi göstermektedir (TCDD, 1966:32). Bu okullarda eğitim alan bireyler edindikleri teknik beceriler ve mesleki bilgiler doğrultusunda doğrudan TCDD bünyesinde istihdam edilmişlerdir (Uçum, 2009:20). Bu durum hem gençlerin mesleki eğitim alarak istihdama kazandırılmasını hem de devlet demiryollarının kalifiye eleman ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla çıraklık okulları, demiryolu sektöründeki insan kaynağının geliştirilmesinde ve kurumsal bilgi birikiminin aktarılmasında stratejik bir rol üstlenmiştir (Mahiroğulları, 2009:178). Bu eğitim kurumları, devlet demiryollarının teknik ve operasyonel ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra, bölgesel kalkınmaya ve istihdamın artırılmasına da katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda çıraklık okullarının demiryolu sektöründeki personel istihdamına ve kalifiye eleman yetiştirilmesine yönelik katkısı Türkiye'de demiryolunun gelişiminde önemli bir etken olarak değerlendirilebilir.

4.Günümüzde Demiryolu ve Demiryolunun Geleceği

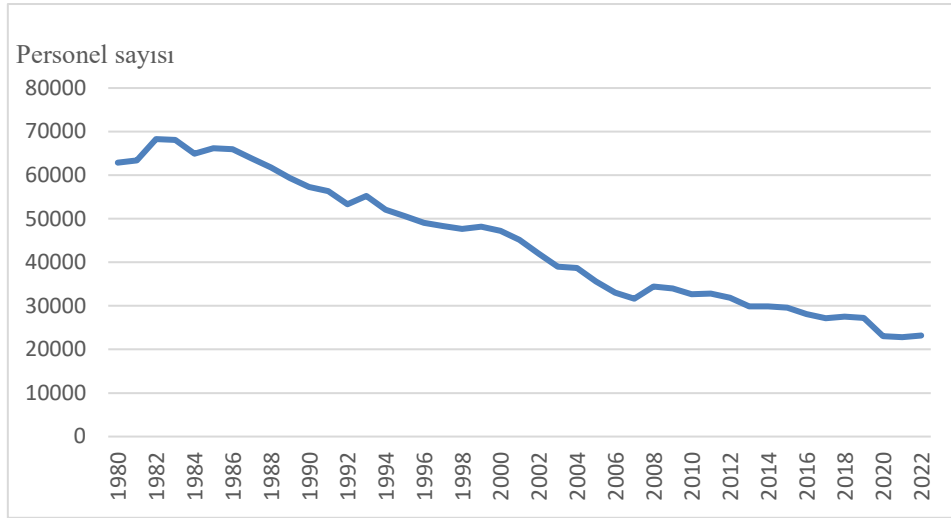
Günümüzde demiryolu sektörü teknolojik yenilikler ve modernizasyon çabalarıyla insanlığa hizmet etmeyi sürdürmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler hem yolcu hem de yük taşımacılığında demiryolu ulaşımını öncelikli bir seçenek olarak benimsemekte ve bu alana önemli yatırımlar yapmaktadır (Fröidh, 2005:355). Bu durum demiryolu ulaşımının çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sunduğu avantajların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Nash, 2015:14). Japonya gibi Uzakdoğu ülkeleri, demiryolu teknolojisindeki yeniliklere öncülük ederek özellikle yüksek hızlı tren sistemleri ve akıllı ulaşım çözümleriyle dünya genelinde bir referans kaynağı haline gelmiştir (İnan ve Demir, 2017:108). Bu ülkeler demiryolu altyapısını sürekli geliştirerek hem yolcu taşımacılığında hem de lojistik sektöründe verimliliği artırmayı hedeflemektedir (OECD, 2005). Benzer şekilde pek çok Avrupa ülkesi de demiryolu ulaşımına büyük önem vermekte ve bu alanda önemli yatırımlar gerçekleştirmektedir. Avrupa ülkeleri, mevcut demiryolu altyapısını geliştirmek ve ticari koşulları iyileştirmek amacıyla devlet

destekli projeler yürütmektedir (Yıldırım, 2015:60). Bu çabalar demiryolu ulaşımının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır (Kabasakal ve Solak, 2009:32). Dolayısıyla demiryolu sektörü günümüzde sadece bir ulaşım aracı olmanın ötesinde ekonomik kalkınma, çevre dostu ulaşım çözümleri ve teknolojik ilerleme açısından stratejik bir öneme sahiptir. Gelişmiş ülkelerin bu alana yaptığı yatırımlar, demiryolu ulaşımının gelecekte de küresel ölçekte önemini koruyacağını göstermektedir.

Türkiye’de demiryolu sektörü incelendiğinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında büyük öneme sahip olan bu ulaşım türünün, 1950’li yıllardan itibaren önemini kaybetmeye başladığı görülmektedir (Polatoğlu, 2021:225). Bu dönemde karayolu ulaşımına yönelik artan ilgi ve yatırımlar demiryolu sektörünün geri plana itilmesine neden olmuştur. Özellikle motorlu taşıt kullanımının yaygınlaşması ve devletin karayolu yapımına ayırdığı bütçenin artması demiryolu altyapısının ihmal edilmesine yol açmıştır (Güner, 2022:2). Bu süreç demiryolu ulaşımının hem yolcu hem de yük taşımacılığındaki payının azalmasına neden olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2008:113). Ancak 21. yüzyıla gelindiğinde demiryolu sektörü yeniden canlanmaya başlamış ve önemli bir atılım sürecine girmiştir. Bu dönemde karayolu ulaşımının neden olduğu trafik yoğunluğu, çevre kirliliği ve enerji tüketimi gibi sorunlar demiryolu ulaşımının avantajlarını yeniden gündeme getirmiştir (TCDD, 2023c). Ayrıca teknolojik gelişmelerle birlikte demiryolu taşıtlarının modernize edilmesi ve yeni nesil donanımlı araçların tasarlanması bu süreci hızlandıran önemli faktörler olmuştur (Kabasakal vd., 2009: 28). Demiryolu altyapısının geliştirilmesi ve modernizasyon projeleri sayesinde hem yolcu hem de yük taşımacılığında güvenli, hızlı ve verimli ulaşım imkânları sunulmaya başlanmıştır. Bu durum, demiryolu ulaşımına olan ilginin yeniden artmasına ve sektörün öneminin giderek daha fazla anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Yavuz, 2018:52). Dolayısıyla 21. yüzyılda demiryolu sektörü, teknolojik yenilikler ve sürdürülebilir ulaşım çözümleriyle birlikte yeniden ön plana çıkmıştır.

Türkiye’de son yıllarda devlet politikası olarak yeniden ön plana çıkan demiryolu sektörü mevcut ulaşım alternatiflerine ek olarak hızlı tren projeleriyle önemli bir genişleme ve modernizasyon sürecine girmiştir (UAB, 2024). Bu kapsamda hızlı tren hatları sayesinde Ankara’dan Eskişehir, İstanbul, Konya ve Sivas gibi büyük şehirlere hızlı, güvenli ve konforlu ulaşım imkânları sağlanmıştır (Taşımacılık, 2024). Bu projeler hem yolcu taşımacılığında hem de bölgesel kalkınmaya önemli destek sunmaktadır. Ayrıca 2013 yılında yürürlüğe giren yasal düzenlemelerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD)’nin tekel yapısı liberalleştirilmiş ve özel sektörün de devlet demiryolu ağlarını kullanabilmesine olanak tanınmıştır (Kurt, 2017:31). Bu düzenleme demiryolu sektöründe rekabet ortamının oluşturulmasını ve özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesini amaçlamaktadır. Böylece demiryolu ulaşımının daha dinamik bir yapıya kavuşması ve hizmet kalitesinin artırılması hedeflenmiştir. Bu gelişmeler Türkiye’de demiryolu sektörünün hem altyapı hem de işletme modeli açısından yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Hızlı tren projeleri ve liberalleşme politikaları demiryolu ulaşımının ülke genelinde daha etkin bir şekilde kullanılmasını ve sektörün küresel standartlara uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır (Kabasakal ve Solak, 2009:127). Bu süreç demiryolu ulaşımının hem yolcu hem de yük taşımacılığındaki payını artırarak, Türkiye’nin ulaşım altyapısına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Tablo 3. 1980-2022 Yılları Arasında Demiryollarında İstihdam Edilen Personel Sayısı (Kaynak: TCDD İstatistikleri, 2023)

Türkiye’de devlet demiryollarının son 40 yılına ait istihdam verileri incelendiğinde, tabloda belirgin bir şekilde azalan bir eğilim göze çarpmaktadır. Bu eğilim her geçen yıl devlet demiryollarında istihdam edilen personel sayısının düştüğünü göstermektedir. Elde edilen veriler, demiryolu sektöründeki istihdamın giderek azaldığına işaret etmekte ve bu durum sektördeki insan kaynağı yönetimine dair önemli bir değişimi yansıtmaktadır. Bu verilere dayanarak, önümüzdeki yıllarda da demiryolu sektöründe çalışan personel sayısının azalmaya devam edeceği öngörülebilir. Bu azalmanın arkasında yatan nedenler arasında teknolojik gelişmelerin otomasyonu artırması, iş süreçlerinin daha verimli hale getirilmesi ve demiryolu işletmeciliğinde daha az insan gücüne ihtiyaç duyulması gibi faktörler sayılabilir. Ayrıca devlet politikalarının ve bütçe tahsislerinin demiryolu sektöründeki istihdamı doğrudan etkilediği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum demiryolu sektörünün gelecekte daha az personelle daha etkin bir şekilde yönetilmesi gerekeceği anlamına gelmektedir. Nitekim demiryolu sektöründe istihdam edilen personel sayısında azalmaların farklı ülkelerde de mevcut olduğu görülmektedir (Özcan, 2022:60). Ancak bu süreçte nitelikli personel yetiştirilmesi ve mevcut çalışanların teknolojik gelişmelere uyum sağlaması büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla istihdamdaki azalma eğilimi, demiryolu sektörünün dönüşümü ve modernizasyonu açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Dünya genelinde ülkelerin demiryolu sektörüne olan ilgisinin giderek arttığı ve bu alana yönelik yatırım oranlarının önemli ölçüde yükseldiği gözlemlenmektedir. OECD verilerine göre, hem kamu hem de özel sektörün aktif bir şekilde rekabet ettiği demiryolu işletmeciliği, küresel ölçekte önemli bir pazar haline gelmiş ve bu eğilimin gelecekte de devam edeceği öngörülmektedir (OECD, 2005: 9). Bu durum demiryolu ulaşımının sunduğu çevresel, ekonomik ve sosyal avantajların yanı sıra, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle sektörün cazibesini artırdığını göstermektedir (Tye & Horn, 2005:472). Bu bağlamda demiryolu sektöründe gelecekte hem yolcu hem de yük taşımacılığına yönelik taleplerin artması muhtemeldir. Özellikle sürdürülebilir ulaşım çözümlerine olan ihtiyacın artması, demiryolu ulaşımını daha da ön plana çıkarmaktadır (Levinson & Krizek, 2007:122). Kamu ve özel sektör tarafından demiryolu alanında gerçekleştirilecek yatırımlar hem altyapının gelişmesini hem de hizmet kalitesinin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yatırımlar demiryolu sektörünün küresel ulaşım ağındaki rolünü güçlendirecek ve geleceğe yönelik stratejik bir adım olarak değerlendirilecektir (Vuchic, 2005:109). Dolayısıyla demiryolu sektörüne yapılan yatırımlar, yalnızca ulaşım altyapısının iyileştirilmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ekonomik büyüme, çevre dostu ulaşım çözümleri ve teknolojik ilerleme açısından da önemli

bir rol oynayacaktır. Bu nedenle kamu ve özel sektör iş birliklerinin demiryolu alanında artırılması sektörün geleceği için büyük bir fırsat olduğu anlamına gelmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de demiryolu sektörünün ulaşım alanındaki önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Hem toplu taşıma hem de yük taşımacılığı alanlarında demiryolu pazar payının giderek büyümesi (Kurt, 2017) bu ulaşım türünün ülke genelinde yeniden ön plana çıktığını göstermektedir. Teknolojik gelişmelerle uyum sağlanan modern demiryolu ağları sadece ulaşım hizmetlerinin kalitesini artırmakla kalmamakta aynı zamanda ekonomik kalkınmaya da önemli katkılar sunmaktadır. Demiryolu ulaşımının sunduğu avantajlar özellikle enerji verimliliği, çevre dostu çözümler ve yüksek kapasiteli taşımacılık imkânları, bu sektörü hem ulusal hem de uluslararası düzeyde rekabetçi kılmaktadır (Ergün, 1985). Ayrıca, demiryolu altyapısının geliştirilmesi ve modernizasyonu bölgesel kalkınmayı destekleyerek, istihdam olanaklarını artırmakta ve ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin demiryolu sektörüne yönelik yatırımları sadece ulaşım altyapısının iyileştirilmesiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda ülkenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasında da kritik bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla demiryolu sektörünün gelecekte daha da geliştirilmesi hem ulaşım hem de ekonomi politikaları açısından büyük bir öneme sahiptir.

Türkiye’de demiryollarının tarihsel gelişimine bakıldığında bu ulaşım türünün ilk olarak askeri amaçlarla inşa edildiği görülmektedir (Eldem, 2004). Ancak o yıllarda demiryolu sektörü büyük ölçüde yabancı şirketlerin kontrolü altında yürütülmüştür. Bu durum yerli personelin yetiştirilmesi ve istihdam edilmesi gibi konuların ilerleyen yıllara ertelenmesine neden olmuştur. Millî Mücadele yıllarında Anadolu topraklarında bulunan demiryollarının yabancıların elinde olması Türk ordusunun bu hatları etkin bir şekilde kullanmasını engellemiştir (Bozdemir, 2011). Bununla birlikte Sakarya Meydan Muharebesi gibi kritik savaşlarda demiryollarının lojistik desteği savaşın seyrini değiştiren önemli bir faktör olarak öne çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin hükümet programlarında demiryolu yatırımlarına özel bir önem verildiği gözlemlenmektedir (Avcı, 2014). Demiryolu altyapısının genişletilmesi ve millileştirilmesi ülkenin ekonomik kalkınması ve ulusal bütünleşmesi açısından stratejik bir hedef olarak benimsenmiştir. Ancak bu dönemde demiryolu sektöründe yeterli sayıda nitelikli personelin bulunmaması ve devletin ekonomik sıkıntılar yaşaması demiryolu yatırımlarının planlanan şekilde hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle demiryolu projeleri zaman içerisinde kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu süreç Türkiye’nin demiryolu sektörüne verdiği önemi göstermekle birlikte aynı zamanda erken dönemde yaşanan teknik ve ekonomik zorlukların da altını çizmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında atılan adımlar demiryolu sektörünün gelecekteki gelişimi için sağlam bir temel oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde ülke genelinde demiryolu altyapısının geliştirilmesine yönelik kapsamlı çalışmalar planlanmış ve hayata geçirilmiştir. Bu dönemde atılan en önemli adımlardan biri Eskişehir ve Sivas’ta kurulan Cer Atölyeleri olmuştur. Bu atölyeler demiryolu araçlarının bakım, onarım ve üretim faaliyetlerini yürütmekle kalmamış aynı zamanda önemli bir istihdam kapısı haline gelmiştir. Ayrıca bu atölyeler bünyesinde açılan çıraklık okulları, nitelikli personel yetiştirilmesine önemli katkılar sağlamış ve demiryolu sektörünün teknik insan kaynağı önemi ölçüde ihtiyacını karşılamıştır (Cesur, 2021). TCDD verileri incelendiğinde 1930’lardan İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, demiryolu sektöründe çalışan personel sayısının sürekli olarak arttığı görülmektedir. Bu artış Cumhuriyet’in ilk yıllarında demiryolu sektörüne verilen önemi ve bu alanda gerçekleştirilen yatırımların istihdam üzerindeki olumlu etkilerini açıkça göstermektedir. Elde edilen veriler Cumhuriyet

Dönemi'nde demiryolu sektörünün önemli sayıda personel istihdam ettiğini ve bu durumun ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in erken dönemlerinde demiryolu sektörüne yönelik atılan adımlar sadece altyapı geliştirme çabalarıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda istihdamın artırılması ve nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi gibi alanlarda da önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu süreç demiryolu sektörünün Türkiye'nin modernleşme ve kalkınma hedeflerine nasıl katkı sağladığını açık bir şekilde göstermektedir.

1950'li yıllardan itibaren, motorlu taşıtların yaygınlaşmasıyla birlikte karayolu ulaşımına verilen önem artmış ve bu durum, devletlerin karayolu altyapısına yönelik yatırımlarını hızlandırmıştır. Bu süreç demiryolu sektörüne ayrılan kaynakların azalmasına ve demiryolu yatırımlarının geri planda kalmasına neden olmuştur. Türkiye'de de benzer bir eğilim gözlemlenmiş ve neredeyse 21. yüzyılın başlarına kadar demiryolu sektörü için ciddi bir adım atılmadığı görülmüştür(Ergün, 1985).Ancak, gelişmiş ülkelerde hem yolcu hem de yük taşımacılığında demiryolu ulaşımının avantajları yeniden keşfedilmiş ve bu alana yönelik yatırımlar artırılmıştır. Özellikle yeni teknolojilerle desteklenen demiryolu projeleri, küresel ölçekte büyük ilgi görmüştür. Hızlı tren projeleri, ulaşımında sağladığı konfor, hız ve çevre dostu çözümler sayesinde hem yolcuların hem de yük taşımacılığı sektörünün ilgisini çekmiştir (Fröidh, 2005). Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye'de ilk olarak Ankara-Eskişehir arasında hizmete giren hızlı tren hattı, bu alandaki önemli bir adım olmuştur. Daha sonraki yıllarda Ankara-İstanbul, Ankara-Konya ve yakın zamanda hizmete giren Ankara-Sivas Yüksek Hızlı Tren hatları demiryolu ulaşımının ülke genelinde yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu projeler hem yolcu taşımacılığında hem de bölgesel kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır (İnan & Demir, 2017).Dolayısıyla 21. yüzyılda demiryolu sektörüne yönelik artan ilgi ve yatırımlar, Türkiye'nin ulaşım altyapısını modernize etme ve sürdürülebilir ulaşım çözümleri sunma hedeflerine önemli katkılar sağlamaktadır. Hızlı tren projeleri bu sürecin en somut örneklerini oluşturmakta ve demiryolu ulaşımının gelecekte daha da gelişeceğine işaret etmektedir.

TCDD kaynaklarına göre, demiryolu sektöründe personel istihdamı 1980'li yıllardan itibaren sürekli bir azalma eğilimi göstermiştir. Bu durum devletin demiryolu sektörüne yönelik yatırımlarının da azaldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Karayolu ulaşımına verilen öncelik ve demiryolu altyapısının ihmal edilmesi sektördeki istihdamın düşmesine de neden olmuştur. Ancak demiryolu sektörünün işletilmesi, kendine özgü bir uzmanlık alanı gerektirmekte ve bu alandaki bilgi birikimi ile tecrübelerin nesiller boyunca aktarılması büyük önem taşımaktadır. Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün demiryollarının stratejik önemine dair yaptığı konuşmalar bu ulaşım türünün sadece bir altyapı meselesi olmadığını aynı zamanda uzmanlık ve deneyim gerektiren bir sektör olduğunu ortaya koymaktadır. Demiryolu işletmeciliği teknik bilgi, yönetsel beceriler ve kurumsal hafızanın sürekliliğini gerektiren bir alandır. Bu nedenle TCDD'nin örgüt kültürü ve tecrübelerinin gelecek nesillere aktarılması sektörün sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla demiryolu sektöründeki istihdamın azalması sadece sayısal bir düşüş olarak değil aynı zamanda sektörün teknik ve operasyonel birikiminin korunması gereken bir süreç olarak da ele alınmalıdır. Devletin demiryolu sektörüne yönelik yatırımlarını artırması ve nitelikli personel yetiştirilmesine önem vermesi hem sektörün geleceği hem de ülkenin ulaşım altyapısının güçlendirilmesi açısından büyük bir gerekliliktir.

Gelecekte demiryolu sektörü üzerine yapılacak akademik araştırmaların sürdürülebilir ulaşım politikaları, teknolojik dönüşüm ve sektördeki istihdam dinamikleri üzerine odaklanması büyük önem taşımaktadır. Özellikle yapay zekâ, büyük veri analitiği ve dijitalleşmenin demiryolu taşımacılığı üzerindeki etkilerinin incelenmesi sektörün verimliliğini artırmaya yönelik stratejik

özmler sunabilir. Bunun yanı sıra hızlı tren projelerinin bölgesel kalkınmaya, ekonomik büyümeye ve karbon ayak izinin azaltılmasına olan katkılarının değerdendirilmesi demiryolu yatırımlarının uzun vadeli etkilerini anlamak açısından önemli bir araştırma alanıdır. Son olarak Türkiye'nin demiryolu altyapısını geliştirmeye yönelik devlet politikalarının küresel rekabet avantajları ve uluslararası taşımacılık standarttı açısından değerdendirilmesi gelecekteki ulaşım stratejilerinin belirlenmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak demiryolu sektörüne yönelik aşağıdaki öneriler sunulmaktadır;

-Demiryoluna sektörüne ait dünyadaki gelişmeler yakından takip edilmeli, ülkemizdeki yapılanmaların eksik yönlerinin tamamlanması için çalışmalar yapılmalıdır.

-Sektörün teknoloji ile entegrasyonu ve gelişimi için Ar-Ge çalışmalarına ayrı önem verilmelidir.

-Demiryolu alt yapı çalışmaları hızlandırılmalı, mümkün olan her yere ulaşım hattı sağlanmalıdır.

-Demiryolunda kullanılacak elektrik enerjisinin karşılanabilmesi için çevre dostu enerji alanlarına teşvikler yapılabilir.

-Serbestleşme kanunun SWOT analizi yapılarak TCDD gibi kamu kurumlarına etkisi incelenmelidir.

-Özel sektör için teşvik programları tasarlanmalı, bu konuda lider işletmelerin görüşlerine başvurulmalıdır.

-Demiryolu sektöründeki istihdam politikaları ele alınmalı, bilgi birikimi ve tecrübelerin aktarılması için çalışmalar yapılmalıdır.

-Dünyadaki demiryolu pazarı araştırılarak pazar payını artırmak için çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Akbulut, G. (2010). *Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı*. Ankara: Anı Yayınları.
- Akbulut, Ö. G., & Akpınar, E. (2020). Kültürel Mirasa Bir Örnek: Sivas Cer Atölyesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (44), 1-12.
- Akın, F., & Sultanoğlu, F. (2006). *1856'dan 2006'ya Demiryollarının 150 Yılı*. Ankara: Demir yol-İş / Türk-İş Yayınevi.
- Aktürk, S. (2022). Geçmişten Günümüze Mardin Demiryolu Güzergahı. *Mukaddime*, 13(2), 340-382. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1128027>.
- Akyıldız, A. (2024). *Anka'nın Sonbaharı: Osmanlı'da İktisadi Modernleme ve Uluslararası Sermaye*. İstanbul: İletişim.
- Akyüz, F. (2022). Erken Cumhuriyet Döneminde Demiryolu İhaleleri Üzerinden Türkiye'de Sermaye Birikiminin İzini Sürmek. *Mülkiye Dergisi*, 46(4), 1071-1100.
- Altınok, S. (2001). Türkiye'de Ulaştırma Politikaları, Karayolları ve Demiryollarının Mukayesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 72-87.
- Atatürk Ansiklopedisi, (2023). Atatürk Döneminde T.C. Devlet Demiryollarının Gelişimi. *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-t-c-devlet-demiryollarinin-gelisimi> (25.06.2023).
- Atam. (2023). Yol ve demiryolu gereksinimi . *Ulaştırma ve Bayındırlık*, <https://www.atam.gov.tr/duyurular/ulastirma-ve-bayindirlik> (28.07.2023).
- Avcı, M. (2014). Atatürk Döneminde Demiryolu Politikaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (54), 39-58.
- Bozdemir, M. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Bozkurt, B. (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Millileştirilmesi: Anadolu Demiryolları ve Mersin- Tarsus- Adana Hattının Satın Alınması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 71, 679-702.
- Cesur, E. (2021). *Cer Atölyesinin Sivas'ın Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel Yapısına Etkileri ve Basındaki Yansımaları*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sos.Bil. Ent. Yayınlanmamış Y.L. Tezi.
- Deane, P. (1988). *İlk Sanayi İnkılâbı*. Ankara: çev. Tefik Güran, Türk Tarih Kurumu.
- Demirhan, N. (1995). *Atatürk Dönemi Ulaştırma Politikaları ve Demiryolları*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Dimmig, A. (2020). Germany and the Ottoman Railways: Art, Empire, and Infrastructure. *Assoc Historians Nineteenth-Century Art*, (19), 124-128, DOI10.29411/ncaw.2020.19.1.8.
- Efe, A. (1998). *Eskişehir Demiryolu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eldem, V. (2004). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erdem, E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17-44.
- Ergün, İ. (1985). Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü. Ankara: Hacettepe Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Fisher, J. N. (2017). The Hejaz Railway and the Ottoman Empire: Modernity, Industrialisation and Ottoman Decline. *Middle Eastern Studies*, DOI10.1080/00263206.2016.1209491, (53), 316-317.
- Fröidh, O. (2005). Market effects of regional high-speed trains on the Svealand line. *Journal of Transport Geography*, 13 (4), 352-361. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2004.12.006>.
- Güner, S. (2022). Türk Ulaştırma Politikalarının Gelişimi: Demiryolu, Denizyolu ve Havayolu Üzerine Bir Değerlendirme. *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi Ders Notu*, 1-11.
- Güran, T. (1991). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- Gürel, Z. (1987). Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk VII. *Belleten*, 200, 849 - 862.
- Gürel, Z. (2011). *Kurutuluş Savaşı'nda Demiryolculuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- İnan, M., & Demir, M. (2017). Demiryolu Ulaşımı ve Türkiye'de Hızlı Tren Yatırımlarının Etkileri: Eskişehir-Konya Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27) 99-120.
- Kabasakal, A., & Solak, O. (2009). Demiryolu ve Karayolu Ulaştırma Sistemlerinin Ekonomik Etkinlik Analizi. *Anadolu Üniv. Sosyal Bil. Dergisi*, (1), 123-136.
- Kaynak, M. (1985). Osmanlı Demiryolları Ve Demiryolu Araç Ve Malzemeleri İthalatı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1-2), 263-273.
- Koylu, Z. (22.07.2023). *Eskişehir Cer Atölyesi*. <https://sivrihisar.com.tr/eskisehir-cer-atolyesi/> adresinden alındı
- Kurmuş, O. (2008). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- Kurt, V. (2017). TCDD Taşımacılık A.Ş. Genel Müdürü Veysi Kurt ile Serbestleşme Süreci Üzerine. *Demiryolu Mühendisliği*, (5) 28-33.
- Levinson, D. M., & Krizek, K. J. (2007). *Planning for place and plexus: Metropolitan land use and transport*. London: Routledge.
- Mahiroğulları, A. (2009). Cumhuriyet'ten Günümüze Sivas'ta Ekonomik Yapı ve İstihdam. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (1), 175-194.
- Nash, C. (2015). When to invest in high speed rail. *Journal of Rail Transport Planning & Management*, 5(1), 12-22. <https://doi.org/10.1016/j.jrtpm.2015.02.001>.
- OECD. (2005). Structural Reform in the Rail Industry : Key findings, summary and notes, OECD Roundtables on Competition Policy Papers, No. 55, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6c4956ff-en>.
- Onur, A. (1953). *Türkiye demiryolları tarihi (1860-1953)*. K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi.
- Onur, A. (1953). *Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)*. İstanbul: K.K.K. Yayınları, Askerî Basımevi.
- Özcan, İ. Ç. (2022). Demiryolu Taşımacılığında Özelleştirmeler ve Türkiye Tecrübesi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 7(37), 55-70 .
- Özyüksel, M. (2016). Historical Development Of Railway Construction In The Ottoman Empire. *I B TAURIS & CO LTD6 SALEM RD, LONDON W2 4BU, ENGLAND*, (47), 8-41.
- Pamuk, S. (1978). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye; Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı. *ODTÜ Gelisme Dergisi*, 120-143.
- Pamuk, S. (1990). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Polat, S., & Yaylı, H. (2020). Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Demiryolu Politikaları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 6(2), 150 - 167.
- Polatoğlu, M. (2021). Demokrat Parti Dönemi Demiryolu Politikası. *Mavi Atlas*, (1), 215-231.
- Sarı, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı İstihdamı*. İstanbul: İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sariaslan, Ü. (2004). *Demir Ağlardan Örimcek Ağlarına: Cumhuriyet Demiryolculuğu ve Sonrası*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Şahin, H. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Tamçelik, S. (2000). Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri. *Erdem Dergisi*, (35), 483 - 535.
- Taşımacılık, T. (2024, 12 24). <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/seferler/yuksek-hizli-tren> adresinden alındı
- TCDD. (2023a). Demiryolu Medeniyeti. <https://static.tcdd.gov.tr/webfiles/userfiles/files/basin/medeniyet.pdf>. (
- TCDD. (2023c). Demiryolları. <https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/demiryollari>, (16.06.2023).
- TCDD.(2023b). *Malıköy İstasyon Müzesi*. Ankara: <https://www.tcdd.gov.tr/sayfa/malikoy-istasyon-muzesi>.
- TCDD İstatistikleri. (2023). *1923 - 2005 Yılları İstatistiki Bilgileri*. Ankara: <https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/istatistikler>.
- TCDD. (1966). *TCDD Yıllık Özeti 1966*. Ankara: Yayıncı Belirtilmemiş.
- Tekdemir, A. (2019). İzmir Şimendifer Mektebi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 904-921. <https://doi.org/10.21547/jss.501472>.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2004). *Cumhuriyetin Harcı-3: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2008). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Bilge Kültür Sanat.
- Tekemen Altıntaş, E. (2021). XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ANKARA'DA DEMİRYOLU ULAŞIMI. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 21-32. .
- Temizgüney, F. (2015). Demiryolu Ulaşımının Erzurum'a Katkıları. *Journal of Turkish Research Institute*, 3 , 255-272. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat132>
- Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İş Bankası Yayınları.
- Topgül, S. (2017). Tülomsaş Kuruluşu ve Kurulduğu Dönemdeki Çalışma İlişkilerinin Sözlü Tarihten Yararlanma Yolu İle İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 8 (21), 184-196.
- Türasaş Sivas Bölge Arşivleri. (2023). İlgili kurumdan veriler 21.06.2023 tarihinde alındı.
- Tye, W., & Horn, J. (2005). Transportation Mergers: The Case of the US Railroads. K. a. Button içinde, *Handbook of transport strategy, policy and institutions* (s. 461-475. <https://doi.org/10.1108/9780080456041-027>). Emerald Group Publishing Limited.
- UAB. (2024, 12 24). <https://www.uab.gov.tr/haberler/kalkinma-yolu-nda-hedef-yerli-ve-milli-tren-seti> adresinden alındı
- Uçar, A., Engin, V., & Doğan, O. (2012). *Osmanlı'da Ulaşım / Kara- Deniz- Demiryolu*. Çamlıca Basın Yayın.
- Uçum, M. (2009). . *Çıraklık Eğitiminde Güncelliğini Yitiren ve Öğretim Kapsamına Alınacak Yeni Mesleklerin Belirlenmesi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Vuchic, V. R. (2005). *Urban transit: Operations, planning, and economics*. Wiley.
- Winterburn, J. (2021). The Late Ottoman Defended Landscapes Along The Hijaz Railway In Southern Jordan. *Web of Science ResearcherID*, <https://orcid.org/0000-0002-6423-520X>, (53), 366-383.
- Wren, D., & Bedeian, A. (2021). *Yönetim Düşüncesinin Evrimi*. İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Yavuz, N. (2018). *Türkiye'de Demir Yolu Ulaştırması Alanında Politika Ve Planlar İle Bilimsel Yayınlar Arasındaki İlişki*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, H. (1993). *Cumhuriyet Döneminde Sivas Şehri (1923-1950)*. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yıldırım, İ. (1996). Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(35), 387-396.
- Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Yıldırım, S. (2007). Türkiye Demiryollarında İstihdam Edilen Yabancı Uzmanlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23 (305-338).
- Yıldırım, İ. (2021). Cumhuriyet Dönemi Demiryolu İnşaatlarının Mali Kaynakları Ve İlk İç Borçlanmalar (1923-1950). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15 (44),603-626.
- Yıldırım, Z. G. (2015). Türkiye Lojistik Sektöründe Demiryolu Taşımacılığının Mevcut Durumuna İlişkin Bir Analiz. *EJOIR*, (3), 54-70.

Uluslararası Örgütlerin Yapay Zeka Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis Of Artificial Intelligence Policies Of International Organizations

Tuğçe BAYRAM TOPÇU¹
Elvettin AKMAN²

Özet

Yapay zekânın küresel düzeyde insan hakları, etik değerler, veri güvenliği, ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu etkiler doğurması, bu alandaki uluslararası düzenleme ihtiyacını daha görünür kılmıştır. Bu doğrultuda günümüzde uluslararası örgütlerin geliştirdiği vizyonlar, etik ilkeler ve politika belgeleri büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin uluslararası düzeydeki yönetim boyutunu ele almakta ve Birleşmiş Milletler (BM), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Avrupa Birliği (AB) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi dört önemli uluslararası örgütün politika yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışma, örgütlerin genel vizyonlarını, temel politika belgelerini, etik ilkelerini ve yasal bağlayıcılıklar içerip içermediğini dikkate alarak sistematik bir analiz sunmaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen analizde, belge tarama ve tematik analiz teknikleri kullanılmış; örgütlerin insan merkezli, güvenilir ve kapsayıcı yapay zekâ vizyonlarına nasıl yaklaştıkları değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, her örgütün yapısı ve misyonu doğrultusunda farklı araçlar geliştirdiği, ancak insan merkezli, kapsayıcı ve etik temelli bir yapay zekâ anlayışında buluştukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Uluslararası Örgütler, Kamu Politikası, Etik İlkeler

Abstract

The multidimensional effects of artificial intelligence on the global level, such as human rights, ethical values, data security, economic growth and environmental sustainability, have made the need for international regulation in this area more visible. In this context, the visions, ethical principles and policy documents developed by international organizations are very important today. This study addresses the governance dimension of artificial intelligence technologies at the international level. Comparatively, it examines the policy approaches of four important international organizations, namely the United Nations (UN), UNESCO, the European Union (EU) and the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). The study presents a systematic analysis by considering the general visions of the organizations, their basic policy documents, ethical principles and whether they contain legal bindings. In the analysis carried out with the qualitative research method, document scanning and thematic analysis techniques were used; how the organizations approached their human-centered, reliable and inclusive artificial intelligence visions was evaluated. As a result, it was determined that each organization developed different tools in line with its structure and mission, but they came together in a human-centered, inclusive and ethically based artificial intelligence understanding.

Key Words: Artificial Intelligence, International Organizations, Public Policy, Ethical Principles

¹ Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, tugcebayram@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9344-8327

² Doçent Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, elvettinakman@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2303-840X

GİRİŞ

Yapay zekâ teknolojileri, 21. yüzyılın toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümünü şekillendiren en kritik unsurlardan biri hâline gelmiştir. Sağlıktan eğitime, güvenlikten çevresel sürdürülebilirliğe kadar çok geniş bir yelpazede dönüşüm yaratan bu teknolojiler, yalnızca fırsatlar değil aynı zamanda çeşitli etik, hukuki ve yönetsimsel sorunlar da doğurmaktadır. Bu çerçevede, küresel ölçekli düzenlemelere ve iş birliklerine duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Yaşamın her alanında ve boyutunda yapay zekânın yönetimi, yalnızca ulusal düzeyde değil aynı zamanda uluslararası düzeyde de politika yapıcılarının, akademik çevrelerin ve sivil toplumun da gündemini oluşturmaktadır. Yapay zeka teknolojilerinin hukuki bir perspektiften küresel ve bölgesel anlamda ortak bir zeminde düzenlenmesi için uluslararası örgütler, yetki ve görevleri dahilinde ilkeler, politika belgeleri ve normatif çerçeveler geliştirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, BM, UNESCO, AB ve OECD gibi uluslararası örgütlerin yapay zeka politikalarını karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmektir. Her örgütün kendine özgü yapısı, temsil ettiği coğrafi ve ideolojik bağlam ile oluşturduğu politika yaklaşımı farklılıklar göstermektedir. Örneğin, BM ve UNESCO daha evrensel ve etik temelli ilkelerle hareket ederken, AB yasal bağlayıcılığı olan düzenlemelerle kapsamlı politikalar üretmekte; OECD ise rehber niteliğindeki ilke ve tavsiyelerle üyelerini yönlendirmektedir. Çalışmada, söz konusu örgütlerin yapay zeka teknolojilerine yönelik vizyonları, politika belgeleri, etik ilkeleri ve yasal boyutları karşılaştırmalı olarak ortaya koyulmakta ve bu bağlamda uluslararası düzeyde güvenilir, insan merkezli ve sürdürülebilir yapay zeka politikalarının ortak ve farklı yönleri analiz edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda örgütlerin yayınladığı strateji belgeleri, etik ilkeler ve uygulama araçları ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Kuşkusuz uluslararası örgütlerin son yılların yükselen değeri olan yapay zeka teknolojileri hakkında pek çok politika belgesi, araştırma ve çalışma raporu, alt kuruluş ve çalışma grupları vb. bulunmaktadır. Çalışmanın kapsamı birden fazla uluslararası örgütü içerdiği için politika belgelerinin seçilmesinde literatür analizi sonucu yalnızca ana politika belgeleri çalışmaya konu edilmiştir.

Çalışma nitel bir araştırma yöntemi benimsemekte olup, belge tarama ile derlenecek veriler doküman analizi yöntemiyle çözümlenecektir. Analiz kapsamında incelenen örgütlerin yayınladığı seçili strateji belgeleri, etik ilkeler, tavsiye kararları, eylem planları, güncel raporları gibi sert hukuk ve yumuşak hukuk belgeleri incelenmiş; her örgütün yapay zekaya yaklaşımı alt başlıklara ayrılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, karşılaştırmalı analiz yöntemiyle bir araya getirilmiş, örgütlerin ortak noktaları ve farklılaştığı noktalar ortaya konmuştur. Bu yöntem, örgütlerin sadece normatif çerçevelerini değil, aynı zamanda bu ilkeleri nasıl uygulamaya dönüştürdüklerini de incelemeyi mümkün kılmıştır. Karşılaştırma kriterleri vizyon, temel politika belgeleri, etik ilkeler, etik ilkelerin uygulanma şekli, izleme ve hesap verebilirlik mekanizmaları, katılımcılık ve paydaş dahiliyeti, yasal bağlayıcılık olarak belirlenmiştir.

1. Yapay Zeka Yönetişimi ve Temel Etik İlkeler

Yapay zekâ yönetişimi, uluslararası, ulusal ve kurumsal düzeylerde yürürlükte olan yasa, politika, çerçeve, uygulama ve süreçlerden oluşan bir sistemdir. Bu sistem, yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesi ve kullanılmasında çeşitli paydaşların sorumluluklarını yerine getirmelerine, bu teknolojileri yönetmelerine ve denetlemelerine yardımcı olmaktadır. Yönetişim uygulamaları, yapay zekânın paydaşların hedefleriyle uyumlu, sorumlu, etik ve yürürlükteki düzenlemelere uygun şekilde kullanılmasını sağlamayı amaçlar. Etkili yapay zekâ yönetişimi; yasal ve etik gerekliliklere uygunluğu güvence altına alarak aktörlerin şeffaflık, güvenlik ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda yapay zekâ sistemlerini yönetmelerini sağlamaktadır. Aynı zamanda bireylerin temel haklarını ve özellikle veri gizliliğini koruyacak şekilde standartlar, kurallar ve düzenlemeler getirerek yapay zekâya ilişkin risklerin denetimini de mümkün kılmaktadır (Wodi, 2024: 9).

Floridi (2023: 79-80)'e göre yapay zeka yönetişimi, etik ilkelerin korunmasını sağlamak için yapay zeka sistemlerinin doğru bir şekilde geliştirilmesi, kullanılması ve yönetilmesi amacıyla politikalar, prosedürler ve standartlar oluşturma ve uygulama pratiğini ifade etmektedir. Bu ifade, Floridi'nin yönetişimi teknikten çok etikle bütünleşik, normatif temelli ve esnek bir uyarlama süreci olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Floridi bu süreci kapsayan genel bir ifade kullanmak amacıyla dijital etik, düzenleme ve yönetişim ile yapay zeka yönetişimini tek başlık altında "dijitalin iyi yönetişimi" olarak adlandırmaktadır. Ayrıca Floridi (2023: 173–175), yapay zekânın yönetişiminde sadece devletlerin değil, akademi, özel sektör ve sivil toplumun da sorumluluk taşıdığını vurgular. Yani yönetişim, çok paydaşlı bir yapıda gerçekteşmelidir.

Yapay zeka yönetişimi, etik ilkelerle derinlemesine bağlantılıdır çünkü bu ilkeler, yapay zeka teknolojilerinin tasarımı, geliştirilmesi ve dağıtılması için ahlaki bir pusula sağlamaktadır. Yapay zekanın hızlı ilerlemesi, özerklik, önyargı, açıklanabilirlik, adalet, mahremiyet, sorumluluk, şeffaflık ve güvenle ilgili önemli etik zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu zorlukları ele almak için birçok uluslararası örgüt ve kuruluş, etik ilkeler önermiştir. Önerilen ilkeler yapay zeka sistemlerinin yaşam döngülerinde olası riskleri bertaraf etmek, hukuksuzlukların oluşmasını engellemek ve yapay zekayı topluma faydalı şekilde kullanmayı sağlamak için bir çok ülkede iç hukuka yansıtılmış ve politika araçlarına temel sağlamıştır. Bu ilkelere ilerleyen başlıklarda değinilecektir. Öncesinde Luciano Floridi tarafından tanımlanan ve ilk olarak 2018 yılında öne sürülen, ardından uluslararası örgütlerce benimsenerek uluslararası alanda yapay zeka etik ilkelerine kaynak sağlayan beş temel etik ilkeye değinilecektir (2023: 61-63):

1. İyilikseverlik: İnsanlığın ve gezegenin iyiliğini, onurunu ve sürdürülebilirliğini teşvik etmek, temelde "ortak faydayı" hedeflemek.

2. Kötülük Yapmama: "Zarar vermeme" ilkesi, kişisel mahremiyetin ihlallerini önlemeye, güvenliği sağlamaya ve Yapay zeka teknolojilerinin kötüye kullanılmasını engellemeye odaklanır. Buna yapay zeka silahlanma yarışı ve özyinelemeli kendini geliştirme gibi risklere karşı uyarılar da dahildir.

3. Özerklik: Yapay zekanın insan özerkliğini ve onurunu baltalamak yerine teşvik etmesini sağlamak, bireylere "karar verme gücü" tanımak. Bu aynı zamanda algoritmaların özerkliğinin kısıtlanabilir ve geri alınabilir olması gerektiği anlamına gelir.

4. Adalet: Refahı ve dayanışmayı teşvik ederken, haksızlığı, ayrımcılığı ve mevcut önyargıların pekiştirilmesini önler. Bu ilke, geçmişteki yanlışları düzeltmeyi ve çeşitliliği teşvik etmeyi amaçlar.

5. Açıklanabilirlik: Yapay zeka için bu kritik yeni ilke iki yönlüdür: Anlaşılabilirlik: Yapay zeka sistemlerinin, özellikle karar verme süreçlerinin "nasıl çalıştığını" anlama. Sorumluluk: Yapay zekanın eylemleri ve sonuçları için sorumluluğun izlenebilir ve atanabilir olmasını sağlamak için "nasıl çalıştığından kimin sorumlu olduğunu" yanıtlama. Açıklanabilirlik, diğer etik pratikleri ve ilkeleri mümkün kılan "etik öncesi bir koşul" veya "altyapı etiği" olarak kabul edilmektedir.

Bu ilkeler, çeşitli sektörler ve yargı alanları için yasalar, kurallar, teknik standartlar ve en iyi uygulamaların geliştirilmesi için temel bir çerçeve görevi görmektedir. Yapay zekaya karşı kamu güvenini ve anlayışını inşa etmek için de kritik öneme sahiptirler.

Yapay zeka yönetişiminin temelini oluşturan ilkeler, yönetim sistemleri içerisinde, bağlayıcılığı olmayan ancak yönlendirici etkisi bulunan soft law (yumuşak hukuk) faktörlerinden sayılmaktadır. Buna göre yapay zeka yönetişiminin yasa, politika, çerçeve, uygulama ve süreçlerden oluştuğu göz önüne alındığında, bağlayıcı olmayan soft law araçları ile bağlayıcı nitelikteki hard law (sert hukuk) araçları ve belgelerinin bir arada kullanıldığı görülebilmektedir. Bu kavramları biraz daha açmak ve yapay zeka yönetişimindeki kullanımlarını anlamak yerinde olacaktır.

Sert Hukuk, yasal olarak bağlayıcı, kesin ve uygulama yetkisi devreden düzenlemeleri ifade etmektedir. Uluslararası ilişkiler bağlamında sert hukuk; işlem maliyetlerini azaltmayı, taahhütlerin güvenilirliğini artırmayı ve uygulama süreçlerindeki belirsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (Abbot ve Snidal, 2000: 421–423). Yapay zekâ yönetişiminde sert hukuk ise, somut yükümlülükler içeren ve ihlali durumunda yaptırımlar öngören düzenlemeleri kapsamaktadır. Örneğin AB Yapay Zekâ Yasası, geliştirilen ve kullanılan yapay zekâ sistemleri için bağlayıcı kurallar belirlemekte; yasa dışı uygulamalar veya yükümlülük ihlalleri durumunda şirketlere 7,5 ila 35 milyon Euro arasında para cezası uygulanmasını öngörmektedir. Yasa aynı zamanda dünya genelinde bir yapay zekâ standardı olma hedefini de taşımakta ve belirli yasaklanmış yapay zeka uygulamalarını ve yüksek riskli yapay zeka sistemlerini tanımlamaktadır (Wodi, 2024: 33–37). ABD’de ise New York Yerel Yasa 144, işe alımda kullanılan otomatik sistemlerde önyargı denetimini zorunlu kılarken, Illinois’in Yapay Zekâ Video Mülakat Yasası, adaylardan bilgilendirilmiş rıza alınmasını şart koşmaktadır (Wodi, 2024: 38). Ayrıca, kişisel veri koruması ve otomatik karar alma süreçlerine ilişkin kapsamlı hükümler içeren GDPR da sert hukuk kapsamında değerlendirilmektedir.

Sert hukuk mekanizmalarının temel avantajları; yükümlülüklerin netliği, ihlallerin caydırıcılığı ve uygulama gücüdür. Bu düzenlemeler, genellikle ulusal yasalara entegre edilerek bireyler veya özel aktörler tarafından da uygulanabilir hale gelir. Ancak, devlet egemenliğini sınırlama potansiyeli ve yüksek müzakere maliyetleri nedeniyle, sert hukuk her durumda tercih edilmeyebilir (Abbot ve Snidal, 2000: 422–437).

Buna karşılık, Yumuşak Hukuk, bağlayıcılığı sınırlı, daha esnek ve yorumlamaya açık düzenlemeleri kapsamaktadır. Özellikle farklı ülkeler ve sektörler arasında uzlaşmayı kolaylaştırması, belirsizlikleri yönetebilmesi ve yenilikçi uygulamalara uyum sağlayabilmesi açısından önemlidir (Abbot ve Snidal, 2000: 422). Yumuşak hukuk araçları genellikle değer temelli ilkeler, rehberler veya gönüllü taahhütlerden oluşmaktadır. Bu yönetim yöntemleri sert hukuka bazı benzerlikler taşıyabilir. Ancak yükümlülük, tekdüzelik, yargılanabilirlik, yaptırımlar ve/veya bir uygulama personeli gibi özelliklerden yoksun oldukları için "yumuşak hukuk" olarak sınıflandırılırlar (Trubek, Cottrell & Nance, 2005: 5). Örneğin OECD Yapay Zekâ İlkeleri, hükümetlere güvenilir ve insan merkezli yapay zekâ geliştirmeleri konusunda tavsiyeler sunar ve doğrudan yasal yükümlülükler içermese de davranışları yönlendirmeyi hedefler (Wodi, 2024: 19–20). Benzer şekilde, NIST tarafından geliştirilen Yapay Zekâ Risk

Yönetimi Çerçevesi (AI RMF), farklı sektörlerde uyarlanabilir yapısıyla olası riskleri azaltmaya odaklanır. Kanada'nın yaklaşımını şekillendiren G7 Hiroşima Süreci kapsamındaki uluslararası yönlendirici ilkeler de bu kapsamda değerlendirilebilir (Wodi, 2024: 44). Ayrıca, meslek içi etik düzenlemeler de yumuşak hukukun bir parçasıdır. Özellikle tıp veya hukuk alanlarında olduğu gibi, yapay zekâ ile çalışan uzmanların geliştirdiği meslekî etik kodlar öz düzenleme örneklerini oluşturur (Floridi, 2023: 82).

Yapay zekâ yönetişimi, yalnızca yasal zorunluluklara dayanmamakta, aynı zamanda etik sorumluluklara da odaklanmaktadır. Bu kapsamda hem sert hukuk hem de yumuşak hukuk araçları birlikte kullanılmakta; biri bağlayıcı kurallarla riskleri sınırlarken, diğeri gönüllü ilkelerle sorumlu uygulamaları teşvik etmektedir. Bu nedenle, yapay zekânın hızlı gelişimine uyum sağlamak, potansiyel faydalarını en üst düzeye çıkarmak ve aynı zamanda toplumsal riskleri azaltmak için her iki yaklaşımın dengeli biçimde kullanılması gerekmektedir. Bu hibrit yapı, yapay zekâ teknolojisinin etik, güvenli ve insan merkezli bir şekilde yönlendirilmesini mümkün kılmaktadır (Abbot ve Snidal, 2000: 423).

2. Uluslararası Örgütlerin Yapay Zeka Politikalarının İncelenmesi

Yapay zeka teknolojileri hızla gelişmekte ve toplumları her açıdan kuşatarak dijital bir dönüşüme sürüklemektedir. Hem büyük bir risk hem de potansiyel barındıran yapay zeka ile ilgili kapsayıcı, inovatif, esnek ve yeniliklere uyum sağlayacak uluslararası yasal çerçeveler ve etik ilkeler gerekmektedir. Uluslararası örgütler bu boşluğu dolduracak aktörler olarak karşımıza çıkmakta ve yapay zekanın ihtiyaç duyduğu küresel standartları getirmek, yönetişimi sağlamak, uyulması gereken etik ilkeleri belirlemek, işbirlikleri kurmak, risk yönetimi ve güvenliği sağlarken toplumsal fayda ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek gibi görevleri yerine getirmektedir. Bu sayede hem teknolojinin gelişim sürecini yönlendirmek hem de toplumlar üzerinde yaratabileceği potansiyel riskleri yönetmek için gerekli küresel normlar oluşturulmaktadır. Uluslararası örgütlerin politika belgeleri, uluslararası düzeyde bir rehberlik ve koordinasyon sağlamaya yönelik önemli adımlardır.

Uluslararası örgütlerin sınıflandırılması Dedeoğlu'na (1998: 18-27) göre pek çok açıdan gerçekleştirilebilir. Buna göre örgütün amacı, üye sayısı, coğrafi dağılımı, süresi, faaliyet alanı, görevi, karar alma yetkisi, üyelerinin refah düzeyi, yaptırım etkinliği gibi faktörler öne çıkmaktadır.

Bu açılardan bakıldığında BM, barış, güvenlik, kalkınma, insan hakları gibi çok çeşitli genel amaçlarla kurulmuş, çok taraflı üye sayısına sahip, kuruluşundan itibaren varlığını sürdüren daimi nitelikte, coğrafi dağılımı evrensel ölçekte olan, siyasal ve ekonomik faaliyet alanına sahip, görevi hm birlikte davranma hem normatif çerçeve oluşturmayı içeren, işbirliği ile karar alan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan, kısıtlı yaptırım etkinliği olan uluslararası bir örgüt olarak nitelendirilmektedir. Dedeoğlu (1998: 26) yaptırım etkinliğinden bahsederken yaptırım uygulamada etkin olan ve olmayan olmak üzere örgütleri iki gruba ayırarak incelemiştir. Etkin olan grubun nitelikleri siyasal, ekonomik ve askeri anlamda ele alınmaktadır. Siyasal anlamda üyeliği askıya alma, üyelikten çıkarma, anlaşmaları tanımama; ekonomik anlamda mal almama-satmama, mali yardım ve yatırım yapmama; askeri anlamda silah alım satım ve üretiminde yaptırım uygulama gibi faaliyetler sıralanmıştır. Buna göre BM Güvenlik Konseyi kararlarının yaptırım gücü olduğundan bahsedilebilir. Ancak yapay zeka yönetişimi çerçevesinde düşünüldüğünde alınan kararların niteliği ile yaptırım gücünden ziyade öneri ve tavsiye niteliğinde kararlar aldığı yorumu getirilmektedir.

UNESCO, kültür, eğitim, bilim ve iletişim alanlarında teknik faaliyet yürüten özel amaçla kurulmuş, çok taraflı üye sayısına sahip, kuruluşundan itibaren varlığını sürdüren daimi nitelikte, coğrafi dağılımı evrensel ölçekte olan, teknik ve çok işlevli faaliyet alanına sahip,

birlikte davranma esaslı, işbirliği ile karar alan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan, yumuşak hukuk üzerinden işleyen uluslararası bir örgüttür.

OECD, ekonomik kalkınma başta olmak üzere çok sayıda alanda politika geliştiren genel amaçla kurulmuş, çok taraflı üye sayısına sahip, kuruluşundan itibaren varlığını sürdüren daimi nitelikte, evrensel, ekonomik başta olmak üzere çok işlevli faaliyet alanına sahip, birlikte davranma esaslı, işbirliği ile karar alan, sanayileşmiş ülkelerden oluşan, etkinliği yumuşak hukuk araçları ile sınırlı, oybirliği ile karar alan uluslararası bir örgüttür.

AB, üye ülkeleri dahilinde ekonomi, siyaset, güvenlik, çevre gibi birçok alanda faaliyet gösteren genel amaçla kurulmuş, çok taraflı üye sayısına sahip, kuruluşundan itibaren varlığını sürdüren daimi nitelikte, bölgesel, siyasal ve ekonomik faaliyet alanına sahip, üyelerini idare etmeyi esas alan, Komisyon, Parlamento ve Adalet Divanı vasıtasıyla uluslararası karar alan, sanayileşmiş ülkelerden oluşan, hukuki, siyasal ve ekonomik anlamda etkin yaptırım gücü olan, oybirliği ve nitelikli çoğunlukla karar alan uluslararası/ulusüstü örgüttür.

Bu bağlamda AB, diğer örgütlerden farklılaşarak ulus üstü bir örgüt haline gelmiş, üyeleri arasında belirli konularda yetki devri ilkesini benimseyerek ülkelerin yerel politikalarındaki etkinliğini arttırmıştır. Bunun sonucunda üye devletler yetki devrinde bulundukları konularda Avrupa Birliği'nin almış olduğu ortak kararlara uyacağını taahhüt etmektedirler. Böylelikle belirtilen üyeliği askıya alma yaptırımlarda bulunma ortak siyasi karar alma mekanizmasından yoksun bırakma gibi zorlayıcı eylemler zaman zaman Avrupa Birliği tarafından üye devletlere yönelik olarak uygulanmaktadır (Kanat & Aytaç, 2018: 66).

Çalışma kapsamında örgütler incelenirken sadece taraflarınca yayınlanan kamu politikası belgeleri, etik ilkeler, plan ve programlar gibi yumuşak hukuk belgeleri ile, yasa, direktif, tüzük gibi bağlayıcı nitelikte olan sert hukuk belgeleri üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

Bu örgütlerin karşılaştırmalı olarak ele alınmasının amacı, yalnızca yapısal özelliklerini analiz etmek değil, aynı zamanda yapay zekâ yönetiminde oynadıkları normatif rolleri değerlendirebilmektir. Her biri farklı düzeyde politik etki gücü, norm üretme kapasitesi ve coğrafi-yönetişel etki alanına sahiptir. Örgütlerin seçiminde ilgili uluslararası örgütlerin yapay zekâ yönetiminde oynadığı işlevsel rollerin yanı sıra norm üretme kapasiteleri de dikkate alınmıştır.

İlk olarak, bu örgütler, yapay zekâ alanında norm üretme kapasitesi yüksek, kurumsallaşmış ve uluslararası kabul görmüş belgeler yayımlamış aktörlerdir. Örneğin AB, 2024 yılında kabul ettiği Yapay Zekâ Yasası ile dünyada ilk defa kapsamlı ve bağlayıcı bir düzenleyici çerçeve oluşturmuştur. OECD, 2019 yılında yayımladığı Yapay Zekâ İlkeleri ile birçok ülke tarafından benimsenen bir etik norm dizisi geliştirmiştir (OECD, 2024). UNESCO ise 2021 yılında kabul edilen Yapay Zekânın Etik İlkelerine İlişkin Tavsiye Kararı ile 194 ülkenin ortaklaştığı ilk evrensel etik metni sunmuştur (UNESCO, 2021). Örgütler, üye ülkelerin yanı sıra birbirlerine de doğrudan ve dolaylı etkilerde bulunmuş, özellikle etik ilkeleri biçimlendirirken birbirlerinden etkilenmişlerdir.

İkinci olarak, bu örgütlerin her biri farklı normatif araçlar kullanarak yapay zekâ yönetişimine katkı sağlamaktadır. AB, sert hukuk araçları ile üyelerini bağlayıcı düzenlemeler üretirken; OECD, BM ve UNESCO daha çok yumuşak hukuk çerçevesinde etik kılavuzlar ve ilkeler sunmaktadır. Bu çeşitlilik, çalışmanın normatif çerçeveyi tekdüze değil çoğulcu biçimde ele almasını sağlamaktadır.

Ayrıca, seçilen örgütler arasında coğrafi temsil alanlarının, karar alma yapılarının ve etki biçimlerinin farklılık göstermesi, örgüt-temelli yönetim yaklaşımlarının

karşılaştırılmasına imkân vermektedir. Dolayısıyla, bu dört örgütün seçimi; çalışmanın kuramsal çeşitlilik ve karşılaştırma gibi temel amaçlarıyla doğrudan örtüşmektedir.

2.1. Birleşmiş Milletler

BM, 1945 yılında kabul edilen “Birleşmiş Milletler Şartı” gereğince tüm insanlık için barış, güvenlik, eşitlik ve sosyal ilerlemeyi vizyon edinmiş, bunun için insan hakları ve insanlık onurunun korunması, ulusların eşitliği, halkların refahını arttırmak gibi ilkeleri işbirliği ve barışçıl yollarla sağlamayı benimsemiş bir örgüt olarak kendini tanımlamaktadır (UN, 1945). Bu doğrultuda BM’nin yayınlamış olduğu politika belgeleri, çalışmaları ve yürüttükleri projeler insanlık, eşitlik, barış, hukukun üstünlüğü ve sürdürülebilirlik gibi amaçlar dahilinde biçimlenmektedir.

BM’nin yapay zeka konusundaki genel yaklaşımı ve vizyonu da bu çerçevede şekillenmiştir. Buna göre yapay zeka sistemleri kimseyi arkada bırakmayan, insan merkezli, güvenilir, açıklanabilir, ayrımcılığı ve dışlamayı en aza indirgeyen, etik ve adil politikaların uygulanmasını temel almaktadır. Bu vizyon, dijital teknolojilerin risk ve faydalarını kabul etmekle birlikte, küresel eşitsizliklerin azaltılması ve BM’nin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla yapay zekanın potansiyelinden yararlanmayı da içermektedir. Ayrıca, 2030 yılına kadar herkesin internete bağlanması, dijital okuryazarlık ve becerilerin geliştirilmesi, dijital kamu malları ve altyapısının geliştirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin yapay zeka kapasitelerinin artırılması ve uluslararası işbirliğini sağlamak da BM’nin dijital teknolojilerin kullanımını faydalı ve risklerden arınmış bir vizyon sunmaktadır (UN, 2020). Birleşmiş Milletler, yapay zeka teknolojilerinin son yıllarda hızla gelişmesi nedeniyle karşılaşılan etik, güvenilirlik ve yönetim alanındaki risk ve zorluklara da dikkat çekmektedir. Bunun için örgütün benimsediği değer ve ilkelerin yapay zeka sistemlerinin yaşam döngüsü boyunca göz önüne alınması ve farklı etik yönelim ve kültürleri dikkate alan küresel bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. BM bu hususta uzun vadeli, insan haklarına saygılı ve etik bir dengenin korunmasına önem vermektedir (UNESCO, 2020)

BM’nin kendi çatısı altında yapay zeka teknolojileri, bu teknolojilerin risk ve faydaları, kullanım alanları ve çözüm önerileri gibi hususlarda yayınlamış olduğu politika belgeleri ile alt kuruluşlarınca yayınlanan politika belgeleri ayrı ayrı ele alınmalıdır. Örgütün alt kuruluşları kendi amaç ve etkinlik alanları kapsamında çeşitli belgeler yayınlamış ve yayınlamaktadır. Bu başlık altında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca yayınlanan politika belgeleri ele alınacaktır. Başlıca belgeler şu şekilde sıralanabilir; i) Dijital İşbirliği için Yol Haritası, 2020; ii) Ortak Gündemimiz, 2021; iii) Küresel Dijital Sözleşme, 2023.

Yukarıdaki belgeler, BM’nin yapay zekaya yaklaşımını ifade eden ve uygulamada gerçekleştirilen girişimleri bir yol haritası şeklinde sunan belgelerdir. Dijital İşbirliği için Yol Haritası, yapay zeka çağında insan hakları, kapsayıcılık ve sürdürülebilirlik ilkeleri kapsamında uluslararası işbirliği öngörmektedir. Ortak Gündemimiz Raporu, çok paydaşlı bir yönetim çerçevesinde işbirliği kurulmasına vurgu yaparak sadece yapay zeka veya dijitalleşme değil BM’nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında ele alınan konularda güncel sorunlara odaklanan bir belgedir (UN, 2021). “Dijital iş birliğini geliştirmek” başlıklı amaçlarında 2023 yılında hayata geçirilecek olan Küresel Dijital Sözleşme ile hedeflenen alanlarda politika önerilerine yer vermiştir. 2023 yılına gelindiğinde ise Küresel Dijital Sözleşme ile, verilerin korunması, insan haklarının çevrimiçi uygulanması, hesap verebilirlik, tüm insanları ve okulları internete bağlamak, yapay zekanın düzenlenmesini teşvik etmek ve dijital kaynakları küresel bir kamu malı olarak kullanmak amaçlanmıştır (UN, 2023).

Başta Küresel Dijital Sözleşme olmak üzere işbu belgelerde BM'nin yapay zeka teknolojileri söz konusu olduğunda benimsediği ilkeler aşağıdaki gibi derlenebilir; i) insan haklarına saygı, ii) küresel işbirliği ve ortaklık, iii) cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmak, iv) öngörü ve uyum, v) çevresel sürdürülebilirliği desteklemek, vi) yaratıcılık ve rekabet, vii) adil dijital ekonomi, viii) erişilebilirlik ve çeşitlilik, ix) güvenilir yapay zeka, x) kapsayıcılık, xi) küresel ortaklık ve işbirliği ve xii) kalkınma odaklılık.

Görülmektedir ki BM'nin yapay zeka teknolojilerini içeren belgelerinde ele aldığı hususlar, örgütün genel vizyon ve amacı ile büyük oranda uyum göstermektedir. Dijital çağın potansiyel zararlarına ihtiyatla yaklaşan BM, bu dönüşüm ve gelişmelerin dışında kalarak değil kendi ilkeleri dahilinde biçimlendirerek ve çok paydaşlı bir katılım ile yönetim ve işbirliği kurarak mevcut ve olası problemler ile mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Örgütün yayınlamış olduğu belgeler genellikle politika ve tavsiye niteliğinde olmakta, yasal bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır.

2.2. UNESCO

UNESCO, Türkçe adıyla Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü, Birleşmiş Milletler çatısı altında dünya genelinde eğitim, bilim, kültür ve iletişim alanlarında işbirliği kuran, standartlar oluşturan ve eşitlik ve barışın olduğu bir dünya için çeşitli çalışmalarda bulunan bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmalarının temelini eğitim ve yaşam boyu öğrenme, sürdürülebilirlik için bilimi desteklemek, adil kapsayıcı ve dayanıklı toplumlar inşa etmek, cinsiyet eşitliği, bilgi okuryazarlığı ve okyanus yönetimi gibi alanlarda işbirliğini teşvik etmek oluşturmaktadır (UNESCO, ty-a). Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri dahilinde UNESCO, hedeflerin oluşturulmasına katkı sağlayan aktörlerden biri olarak başta kimseyi geride bırakmama ilkesi olmak üzere, ayrımcılık karşıtlığı, küresel dayanışma, cinsiyet eşitliği, hesap verebilirlik ve kapsayıcılık ilkelerini vizyon ve misyonunun temeline oturtmuştur (UNESCO, ty-b).

Çalışma alanları ve ilkeleri dahilinde UNESCO, eğitim, bilim, kültür ve iletişim gibi alanlarda etik, fırsat ve cinsiyet eşitliği, kapsayıcılık, hesap verebilirlik gibi hususları merkezine alarak yapay zeka teknolojilerinin düzenlenmesi yönünde adımlar atmıştır. UNESCO'nun yapay zeka teknolojilerine dair genel vizyonu, bu teknolojilerin insanlığın hizmetinde, kapsayıcı, sürdürülebilir ve adil geleceklerin inşa edilmesinde bir araç olarak kullanılması üzerine kuruludur. Bu vizyon doğrultusunda UNESCO tarafından yapay zeka alanında yayınlanan temel politika belgeleri 2021 yılında yayınlanan *i) Yapay Zeka Etiğine İlişkin Tavsiye* (UNESCO, 2021) ve *ii) 2023 yılında yayınlanan Eğitim ve Araştırmada Üretken Yapay Zeka için Rehber*, belgeleridir (UNESCO, 2023a).

Yapay Zeka Etiğine İlişkin Tavsiye Belgesi, UNESCO'nun girişimlerinin en önemli sonucu olmakla birlikte literatürde yapay zeka etiğine dair yayınlamış temel belgeler arasında yerini almıştır. Belgede hem etik ilkelere hem de politika yapıcılar için eylem planlarına yer verilerek teorik ve uygulama yönünden desteklenmiş bir bütün ortaya koyulmuştur. Buna göre etik ilkeler; *i) hukukun üstünlüğü, ii) orantılılık ve zararı önleme, iii) güvenlik ve emniyet, iv) adalet ve ayrımcılık yapmama, v) sürdürülebilirlik, vi) mahremiyet ve veri koruma, vii) insan denetimi ve karar yetkisi, viii) şeffaflık ve açıklanabilirlik, ix) sorumluluk ve hesap verebilirlik, x) farkındalık ve okuryazarlık, xi) çok paydaşlı ve uyarlanabilir yönetim ve xii) iş birliği* olarak belirlenmiştir (UNESCO, 2021).

Aynı belgede etik ilkelerin uygulanma şekillerine de yer verilmiştir. Buna göre belge içinde “farkındalık ve okuryazarlık” ile “eğitim ve araştırma” başlıkları altında, uzmanlar, uygulayıcılar ve halk için çeşitli rehberler, eğitim içerikleri ve modüller önerilmiştir. Bu sayede etik ilkelerin kavranması ve günlük uygulamaya aktarılması amaçlanmaktadır (UNESCO,

2021: 23, 33). “Politika Eylem Alanları” isimli başlık altında sıralanan önerilerin ilki ise doğrudan Etik Etki Değerlendirmeleri yapılması yönündedir. Etik Etki Değerlendirmesi, bir yapay zeka sisteminin bireyler, toplumlar, çevre ve temel etik değerler üzerindeki olası etkilerini önceden belirlemek, analiz etmek ve bu etkileri önlemek veya azaltmak amacıyla yürütülen sistematik bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu değerlendirmeler, insan haklarına, çevreye, toplumlara ve kırılgan gruplara olası etkileri analiz etmeli; karar alma süreçlerinde açıklık, denetlenebilirlik ve şeffaflık sağlamalıdır. Değerlendirmeler çok paydaşlı, kapsayıcı ve gerektiğinde kamusal olmalıdır (UNESCO, 2021: 26).

Bu değerlendirmenin ülkelerce sistematik biçimde yürütülebilmesi amacıyla UNESCO tarafından 2023 yılında yayımlanan Hazırlık Değerlendirme Metodolojisi (Readiness Assessment Methodology - RAM), Yapay Zeka Etiğine İlişkin Tavsiye Belgesinin uygulanmasına yönelik kurumsal ve yapısal kapasitenin ölçülmesini sağlayan çok boyutlu bir çerçeve sunmaktadır. Tavsiye kararlarını uygulamaya geçirmek üzere geliştirilen beş boyutlu bir değerlendirme aracı olan RAM, üye devletlerin yapay zekâ sistemlerinin etik, hukuki ve toplumsal yönlerini değerlendirme kapasitelerini ölçmek ve geliştirmek için kullanılır. Bu metodoloji ülkelerin: hukuki ve kurumsal altyapılarını, bilimsel ve eğitimsel yeterliliklerini, sosyal ve kültürel farkındalıklarını, teknik ve dijital altyapılarını, ekonomik yatırımlarını ve yetkinliklerini ölçerek ülkeye özgü bir yol haritası geliştirilmesini sağlar (UNESCO, 2023b: 6–8). RAM, aynı zamanda Etik Etki Değerlendirmesi’ni tamamlayıcı olarak kurgulanmıştır. Her iki araç birlikte uygulandığında, ülkenin yapay zekâyâ yönelik etik kapasitesi bütüncül biçimde değerlendirilmiş olacaktır (UNESCO, 2023b). Son olarak "Hükümetler İçin Dijital Kapasite Geliştirme" adlı UNESCO çerçevesi, kamu görevlilerinin ve eğitimcilerin dijital ve yapay zekâ yetkinliklerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu araçlar, yapay zeka uygulamalarının etik, insan merkezli ve açık yöntemlerle yürütülmesini desteklemektedir (UNESCO, t.y.-c).

Eğitim ve Araştırmada Üretken Yapay Zeka için Rehber ise, eğitim ve araştırma alanlarında üretken yapay zekanın kullanımına ilişkin son derece geniş içerikli gerçek bir rehber niteliğindedir. Küresel anlamda üretken yapay zekâyı konu eden ilk belge olma özelliğini taşıyan Rehber, üretken yapay zekanın eğitiminde kullanımının engellenemez olduğunu ve engellenmemesi gerektiğini bunun yerine bireylerin yaratıcılığını ve üretkenliğini destekleyecek bir araç olarak, etik, insan haklarına saygılı, güvenli, adil ve anlamlı bir şekilde kullanılması önermektedir. Rehber, UNESCO’nun vizyonu ve Yapay Zeka Etiğine İlişkin Tavsiye Belgesi’nin etik ilkeleri ile uyumlu biçimde insan merkezli, kapsayıcı, şeffaf, eşit, çoğulculuk ve çeşitliliğin korunduğu, 18 yaş altı bireyleri doğrudan ilgilendirdiği için hassas gizlilik uygulamalarının önerildiği, pedagojik bir yaklaşım içermektedir. Bununla birlikte hükümetlere politika çerçeveleri geliştirmeleri için öneriler, yapay zeka geliştiricilerine tasarım süreci için etik tavsiyeler de verilmiştir (UNESCO, 2023a).

UNESCO, etik ilkelerin uygulanmasına ilişkin çeşitli izleme ve gözlem araçları geliştirmiştir. Bunların başında UNESCO’nun “Küresel Yapay Zeka Etik ve Yönetişim Gözlemevi” gelmektedir. Gözlemevi üye devletlerin yapay zekâyâ dair yasal, kurumsal ve uygulama düzeyindeki olgunluğunu değerlendirmek amacıyla zengin bir kaynak sunmaktadır. Platform, ülkelerin yapay zekâ alanındaki hazırlık düzeylerini analiz eden Hazırlık Değerlendirme Metodolojisi (RAM) çerçevesini uygulamanın yanı sıra uygulama örnekleri, araç setleri, vaka çalışmaları, eğitim içerikleri ve iyi uygulamaların paylaşıldığı bir bilgi havuzu sağlamaktadır. Bu sistem sayesinde UNESCO, Dünya çapındaki uygulayıcıların hem ilerlemesini izlemekte hem de başarılı örneklerin yaygınlaştırılmasını desteklemektedir (UNESCO, 2025).

Gözlemevinin çatısı altında yer alan “Yapay Zeka Etik ve Yönetim Laboratuvarı” da UNESCO’nun bir diğer izleme ve gözlem aracıdır. Laboratuvar, yapay zeka etiği ve yönetişimi konusundaki acil sorulara yanıtlar sağlamak amacıyla dünyanın dört bir yanından uzmanların bilgi, vaka çalışmaları, iyi uygulamaları ve son teknoloji araştırmalarını bir araya getirmektedir. Katkıların amacı temel konuları çerçevelemek, uygulamadan somut içgörüler sağlamak, yenilikçi araçlar sunmak ve politika önerileri sunmaktır. Bu sayede UNESCO, denetlenebilirlik, şeffaflık ve katılımcılık ilkelerine uygun şekilde uygulama örneklerini incelerken hem akademi hem sivil toplum hem de özel sektör katılımıyla sürekli izleme ve kalite kontrolüne olanak vermektedir (UNESCO, t.y.-d).

UNESCO’nun izleme mekanizmaları, uygulamaları belgelemeye ve şeffaflığı artırmaya yöneliktir. Ancak hesap verebilirlik, yani bir üye ülkenin etik ilkelere uygun hareket etmemesi durumunda bağımsız denetim, sorumluluk atfetme, ya da bağlayıcı yaptırım süreçleri UNESCO çerçevesinde doğrudan tanımlanmamıştır. UNESCO, normatif bir örgüt olarak “önerir” ve “rehberlik eder” ancak, bağlayıcı düzenleme ya da doğrudan hesap sorma gücü yoktur. UNESCO’nun izleme araçları, uygulamaların görünürlüğünü ve iyi örneklerin yaygınlaşmasını hedeflerken, kurumsal anlamda doğrudan bir hesap sorma ya da yaptırım gücü sunmamaktadır. Bu nedenle izleme mekanizmaları güçlü olsa da hesap verebilirlik mekanizmaları sınırlı kalmaktadır.

UNESCO, hem Yapay Zeka Etiğine İlişkin Tavsiye (UNESCO, 2021) hem de Eğitim ve Araştırmada Üretken Yapay Zeka için Rehber (UNESCO, 2023a) hazırlanırken katılımcılık, çok paydaşlı bir yaklaşım sergilemiştir.

Yapay Zeka Etiğine İlişkin Tavsiye, daha çok üst düzey bir standart belirleme aracı olması nedeniyle, üye devletlerin katılımıyla belirlenen bir küresel çerçeve ve UNESCO’nun etik komisyonlarının uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Belge genelinde tüm yapay zeka sistemi yaşam döngüsü boyunca çok paydaşlı katılım ve işbirliği temel bir ilke olarak vurgulanmaktadır. Tüm paydaşların sorumluluğu (2021: 18), kapsayıcı kamu gözetimi (2021: 21), çok paydaşlı veri yönetimi (2021: 21), kamusal farkındalık ve eğitimde işbirliği (2021: 23), yapay zeka yönetişiminde kapsayıcılık (2021: 27), politika geliştirmede katılımcılık (2021: 26-28), izleme ve değerlendirmede geniş katılım (2021: 39) gibi başlıklar bunu kanıtlar niteliktedir.

Üretken Yapay Zeka için Rehber, UNESCO bünyesinden farklı bölümlerden meslektaşlar ile kurum dışı harici uzman ve akademisyenlerden, yapay zeka ve eğitim alanındaki eğitim liderlerinden destek alınarak hazırlanmış "kolektif çabasının ürünü" olmuştur (UNESCO, 2023a: 3). Belgenin kendisi de yapay zekanın eğitimde düzenlenmesi, güvenli ve etkili kullanılması ve uzun vadeli etkilerinin incelenmesi için bütüncül ve çok paydaşlı yaklaşım (2023a: 18), sektörler arası işbirliği (2023a: 20), kullanıcıların geri bildirimleri ve katılımı (2023a: 25), işbirliğine dayalı tasarım ve çok disiplinli ve sektörler arası inceleme (2023a: 27) önermektedir.

UNESCO’nun kararları tıpkı Birleşmiş Milletler kararları gibi tavsiye niteliğindedir ve uluslararası hukuk açısından yasal olarak bağlayıcı nitelikte değildir. Bu kararlar üye devletlere belirli alanlarda ilke ve standartlar sunmayı amaçlayan normatif rehberlik araçlarıdır. Yapay zeka etiği alanında küresel bir çerçeve sunan kararlar gönüllü olarak kabul edilebilir ve iç hukukta ve ulusal politikalarda yer bulabilir.

2.3. Avrupa Birliği

AB yapay zeka teknolojileri söz konusu olduğunda, bu teknolojilerin toplumların sosyal ve ekonomik dönüşümündeki stratejik rolünü kabul eden ve sunduğu fırsatların değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan bir görüşe sahiptir. Yapay zeka yalnızca bireylerin

hayatlarını kolaylaştırmak değil, insanlığın çözüm aradığı kitlesel problemlere de yardımcı olmak yönünde büyük bir potansiyele sahiptir (European Commission, 2018a: 1). Ancak elbette hızla gelişen ve yasal düzenlemelerin yetişmekte zorluk çektiği bu teknolojiler için sunduğu kolaylık ve faydaların yanı sıra riskler ve ihlaller de söz konusudur. Bu nedenle AB, yapay zekanın olumlu yönlerini kucaklarken mutlaka yasal bir çerçeve ile değişikliklere hazır, esnek, kapsayıcı ve sorumlu bir kullanım alanına sahip olmalıdır. Bu doğrultuda AB'nin yapay zeka teknolojilerine dair vizyonunun insan merkezli ve güvenilir bir yapay zeka geliştirerek Birlik için büyüme, sürdürülebilirlik, rekabet ve kapsayıcılığa katkıda bulunan, veri ekonomisinde lider, AB değerlerine dayalı hukuki düzenlemeler ile desteklenen ve “tek bir kişiyi dahi geride bırakmayan” bir yapay zeka ekosistemi ile Avrupa toplumuna ve ekonomisine fayda sağlamak olduğu söylenebilir (European Commission, 2018a: 2). Böylesi bir yapay zekayı yönetmenin zorluğu temel hakları korurken hem Birlik ülkelerinin çıkar ve faydasını maksimize etme hem de ekonomik bir değer yaratma ikiliğine dayanmaktadır (Okcu & Düz, 2023).

AB'nin yapay zeka politikasını inşa ederken yayınlamış olduğu belgeler diğer uluslararası kuruluşlara nazaran daha eskiye dayanmaktadır. Dijitalleşme stratejilerinin temeli Lizbon Stratejisinin (2000) yerine bilgi toplumuna geçmeyi öngören ve 2010 yılında yayınlanan “Avrupa 2020 Stratejisi”ne dayandırılabilir. Bu Strateji belgesini Avrupa Birliğinin en önemli belgelerinden biri olan Avrupa İçin Dijital Tek Pazar Stratejisi (2015) izlemiştir. AB'nin veri konusuna verdiği önemin de bir göstergesi olarak belge, veri serbestisi ve dijital ekonomiyi desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç dahilinde veri dolaşımının parçalı yapıdan kurtarılıp tek merkezden gerçekleştirilmesi, yasal çerçevelerin bu amaçla ve uluslararası düzenlemelerle uyumlu hale getirilmesi ve beşeri altyapının bu doğrultuda eğitilip uzmanlıklarla donatılması yönünde hedefler belirlenmiştir (European Commission, 2015).

Tek Pazar Stratejisini, Avrupa İçin Yapay Zekâ Stratejisi (2018) izlemiştir. Belge ile AB'nin mevcut durumda yapay zeka yarışında konumu, eksik yönleri ile avantaj olarak öne çıkan değer ve fırsatları vurgulanmıştır. Buna göre; Birliğin yarışta geri kaldığı noktaları telafi etmek için teknolojik ve endüstriyel kapasite desteklenmeli, sosyo-ekonomik değişimlere hazırlanmalı ve en önemlisi hak, özgürlük, etik standart ve yasal çerçeveler konusunda harekete geçilmelidir. GDPR'ye ek olarak sorumlu yapay zeka için hukuki çerçeve hazırlanmalı ve Birlik üyesi ülkelerin iç hukuklarında uygulama alanı bularak kamu politikalarını oluşturmada öncelik verilmelidir (European Commission, 2018a).

Avrupa için Yapay Zeka Stratejisi'nde belirlenen bu hedefler doğrultusunda hızlı bir şekilde aksiyon alınmış ve iki ek politika belgesi hayata geçirilmiştir. Bunlardan ilki AB kurumları ve üye devletler arasındaki işbirliğini teşvik eden Yapay Zekâda Eşgüdüm Planı (European Commission, 2018b) iken, diğeri İnsan Merkezli Yapay Zekâda Güven İnşası (European Commission, 2019) belgesi olmuştur. İnsan Merkezli Yapay Zekâda Güven İnşası Belgesi ile güvenilir yapay zekanın gerekleri sıralanmıştır. Buna göre bu ilkeler, *i)* insan gözetimi ve denetim, *ii)* gizlilik ve veri yönetimi, *iii)* şeffaflık, *iv)* çeşitlilik, ayrımcılık yapmamak ve adalet, *v)* toplumsal ve çevresel refah, *vi)* teknik sağlamlık ve güvenlik ile *vii)* hesap verebilirlik şeklinde sıralanmaktadır (European Commission, 2019: 3). İlgili ilkeler Avrupa Birliği'nin güvenilir, etik ve insan merkezli yapay zeka oluşturma yönünde oluşturmuş olduğu Yapay Zeka Konusunda Üst Düzey Uzman Grubu'nun çalışmaları sonucu ortaya koyduğu çok aşamalı bir planın parçası olarak Güvenilir Yapay Zeka İçin Etik Yönerge ismiyle sunulmuştur (AI HLEG, 2019: 14-20). Planın diğer aşamalarında politika ve yatırım önerileri ile güvenilir yapay zeka için değerlendirme listesi de mevcuttur.

Avrupa Birliğinin diğer politika belgeleri ise 2020 yılında yayınlanan “Yapay Zekâ Hakkında Beyaz Kitap: Avrupa’nın Mükemmellik ve Güven Yaklaşımı” ile 2024 yılında hayata geçirilen “AB Yapay Zeka Yasası” isimli hukuki çerçevedir.

Beyaz Kitap, vatandaşların dijital teknolojilere güven duymasını sağlamak ve gelecekte düzenleyici bir çerçeve kaynak sağlayacak temel nitelikleri ortaya koyan bir güven ekosistemi oluşturmayı amaçlamıştır. İlgili güven sisteminde mahremiyet, kişisel verilerin korunması, ayrımcılıktan kaçınmak, insanlık onuru, eşitlik, hesap verebilirlik gibi temel insan hakları ile AB’nin değerleri yer almaktadır (European Commission, 2020: 3-5). Beyaz Kitap’ın ikinci amacı ise Avrupa Birliği’nin yapay zekâ alanında araştırma, yenilikçilik ve eğitim yoluyla küresel düzeyde rekabet gücünü artırması ve teknolojik liderlik sağlaması, sürece kamusal desteğin verilmesi ve kapsayıcı bir dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi yoluyla Mükemmellik Ekosisteminin kurulması olmuştur (European Commission, 2020: 5-9).

Son olarak AB Yapay Zeka Yasası (2024) AB’nin yapay zeka teknolojilerini düzenlemek için attığı nihai adımdır yapay zeka alanında dünyadaki ilk kapsamlı yasal çerçeve olma özelliğini taşımaktadır. Yasa ile Avrupa başta olmak üzere küresel anlamda güvenilir yapay zekanın teşvik edilmesi amaçlanmış, bu doğrultuda geliştirici ve uygulayıcılara sorumluluk yüklenmiş, küçük ve orta büyüklükte işletmelere kolaylıklar öngörülmüştür. Yasada risk temelli aşamalı bir yaklaşım belirlenerek, riskin boyutuna göre bağlayıcılık içeren kurallar getirmiştir. Özetle Yapay Zeka Yasası, AB’de yapay zekanın geliştirilmesi, piyasaya sürülmesi ve kullanımı için uyumlu kuralları belirleyen en kapsamlı yasal çerçevedir (European Parliament and Council, 2024).

Yasa 2020-2024 yılları arasında çok paydaşlı bir istişare süreci ile oluşturulmuştur. Sistem sağlayıcıları, işletmeler, ulusal otoriteler, akademi, araştırma kurumları ve sivil toplum dahil olmak üzere paydaşların girdilerini sunduğu (European Commission, 2024) sürece ek olarak, Yasanın 95. Maddesi ile 165. Resitali ilerleyen süreçlerde çok paydaşlı yapıları öngörmektedir. Buna göre “Davranış kuralları, ..., sivil toplum örgütleri ve akademi dahil olmak üzere ilgili paydaşların ve temsilci kuruluşlarının katılımıyla hazırlanabilir.” (m. 95) ve “Tüm yapay zeka sistemlerinin kapsayıcı tasarımı ve geliştirilmesi, iş dünyası ve sivil toplum örgütleri, akademi, araştırma kuruluşları, sendikalar ve tüketici koruma örgütleri gibi ilgili paydaşların katılımıyla, gönüllü olarak teşvik edilmelidir.” (r. 165) denilmektedir.

Yapay Zeka Yasası, yapay zekâ sistemlerinin düzenlenmesinde risk temelli aşamalı bir yaklaşım benimseyerek, sistemleri kullanım alanlarına göre dört kategoriye ayırmaktadır: kabul edilemez risk, yüksek risk, sınırlı risk ve minimum risk (European Parliament and Council, 2024, m. 5–7). Bu yaklaşım, etik ilkelere uyumu yalnızca ilkesel düzeyde bırakmayıp, özellikle yüksek riskli sistemler için zorunlu teknik ve kurumsal uygulamalar öngörmektedir. Örneğin, risk yönetim sistemi kurulması (m. 9), şeffaflık ve belgelenebilirlik yükümlölükleri (m. 11-13), insan gözetimi mekanizmaları (m. 14) ve güvenlik önlemleri (m. 15) gibi hükümler, sistemin yaşam döngüsü boyunca etik sorumlulukların teknik olarak uygulanmasını şart koşmaktadır. Bu yükümlölükler sayesinde yasa, hesap verebilirlik ve güvenilir yapay zekâ ilkelerini bağlayıcı normlarla desteklemektedir. Ayrıca, yapay zeka sistemlerinin izlenmesi amacıyla Avrupa Yapay Zeka Kurulunun kurulması (m. 66), piyasa izleme, bildirim ve denetim yükümlölükleri (m. 72-75) ve ihlallerde idari para cezaları uygulanması (m. 99-101) öngörülmektedir, kapsamlı bir izleme ve uygulama denetimi yapısı kurulmuştur (European Parliament and Council, 2024). Yasa bu yönüyle, yalnızca normatif hedefler belirlememiş; aynı zamanda bu hedeflerin uygulamaya geçirilmesini sağlayacak teknik, yönetsel ve hukuki araçları içeren sistematik bir yapı sunmuştur.

Avrupa Birliği'nin dijitalleşme ve yapay zeka teknolojilerine yaklaşımı uzun bir sürece yayılan ve son yıllarda hızlanıp artan bir seyirde olmuştur. Genel olarak Birliğin amacı üye ülkeler için refahı arttırırken ekonomik değer elde etmek, insan haklarına odaklanırken rekabetçi bir politika izlemek, toplumsal değişimi güvenle inşa ederken veri akışını teşvik etmek gibi iki başlı bir yapı göstermiştir. Ortaya çıkan sonuçta yayınlanan öneri niteliğinde yayınlanan strateji belgeleri, etik rehberler ve yasal bağlayıcılığı bulunan yasal çerçeveler ile bu ikili zorluğun başarıyla idare edildiği söylenebilir.

2.4. OECD

OECD'nin yapay zeka teknolojileri ile ilgili çalışmalarına 2016 yılı itibariyle başladığı söylenebilir. Çeşitli dijitalleşme temelli belgelerinde yapay zeka teknolojilerine doğrudan ve dolaylı biçimde değinilmiş, bu teknolojilerin boyutlarını ve etki alanını öngörmek ve değerlendirmek yönünde belirsizlik olmakla birlikte ileride pek çok ekonomik ve toplumsal fayda sağlama potansiyeli olduğu kabul edilmiştir. Elbette yapay zeka teknolojilerinin olası risk ve tehditleri de öngörülmüş ve sürecin mutlaka yasal çerçeve ve etik ilkeler ile desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir (OECD, 2016: 88).

İlerleyen dönemlerde OECD yayınladığı belgeler ile yapay zekaya karşı nihai duruşunu da belirtmiştir. Buna göre; yapay zeka teknolojileri artan ivmede gelişim göstermekte ve sosyal çevresel küresel zorlukları ele almada önemli bir rol oynamaktadır. Örgüt, üye ülkelerin bu zorluklarla baş edebilmesine yardımcı olmak amacıyla çalışmalar yürütmekte, küresel ilkeler belirlemekte, iyi yönetim araçları geliştirerek üyelerini etik, güvenilir ve insan merkezli teknolojik gelişmelere yönlendirmektedir (OECD, 2019). OECD'nin vizyonu, insan merkezli, güvenilir ve yenilikçi yapay zeka sistemlerinin geliştirilmesi ve benimsenmesi yönündedir. Bu vizyon, yapay zekanın faydalarını en üst düzeye çıkarırken risklerini en aza indirmeyi ve temel haklara saygı göstermeyi amaçlamaktadır. OECD, yapay zekanın öğrenme, çalışma, oyun oynama, etkileşim kurma ve yaşama biçimlerini değiştirdiğini ve bu nedenle farklı yapay zeka sistemlerinin farklı faydalar, riskler ve politika/düzenleyici zorluklar sunduğunu vurgulamaktadır (OECD, 2022).

OECD'nin yayınlamış olduğu yapay zeka odaklı politika belgelerinin ilki “Yapay Zeka Konseyi'nin OECD Tavsiyesi” isimli belgedir. 2019 yılında kabul edilen tavsiye kararları o dönemden günümüze birden fazla kez güncelleme almış, üretken yapay zeka, çevresel sürdürülebilirlik gibi hususlarda eklemeler yapılmıştır.

Tavsiye Kararları'nın temel amacı, yapay zekâ politikalarının oluşturulmasında uygulanabilir ve esnek bir standart belirlemektir. Bu standardın belirlenmesinde, güvenilir, insan merkezli ve sorumlu yapay zekâ sistemlerinin benimsenmesi ile hızla gelişen dijital teknolojilere uyum, dayanıklılık ve sürdürülebilirlik sağlanması da hedeflenmektedir.

OECD'nin Yapay Zekâ Tavsiye Kararları, temelde iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tüm paydaşlara yönelik etik ve yönetim ilkeleri belirlenirken, ikinci bölümde hükümetlere yönelik politika ve işbirliği önerileri geliştirilmiştir. Buna göre ilk bölümde yer alan etik ilkeler şu şekilde sıralanabilir: *i)* Kapsayıcı büyüme, sürdürülebilir kalkınma ve refah, *ii)* Hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokratik değerler, *iii)* Şeffaflık ve açıklanabilirlik, *iv)* Güvenlik, sağlamlık ve emniyet, *v)* Hesap verebilirlik. OECD'nin Tavsiye Kararları, yapay zeka sistemlerinin tüm yaşam döngüsü boyunca etik, güvenilir ve sorumlu bir çerçevede var olmasını sağlayacak niteliktedir. Tavsiye Kararlarının ikinci bölümü “Ulusal Politikalar ve Uluslararası İşbirliği” başlığı altında, hükümetlere kamu politikalarını oluşturmada çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Üye ve katılımcı ülkeler için önerilen beş politika önerisi şunlardır: *i)* Yapay zeka araştırma ve geliştirmeye yatırım yapılması, *ii)* Kapsayıcı yapay zeka ekosistemlerinin teşvik edilmesi, *iii)* İşbirliğine açık, uyumlu yönetim ortamlarının

oluşturulması, iv) İnsan kapasitesinin artırılması ve iş gücü dönüşümüne hazırlık, v) güvenilir yapay zeka için uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi. OECD, politika önerileri ile ülkelerin ulusal politikalarını ve küresel işbirliği mekanizmalarını desteklemeyi amaçlamıştır (OECD, 2019). OECD'nin 2021 yılında yayınladığı “OECD Yapay Zeka İlkelerinin Uygulanma Durumu: Ulusal Yapay Zeka Politikalarından Görüşler” (OECD, 2021a) isimli belgede Tavsiye Kararlarının ikinci bölümünde yer alan politika önerilerine ilişkin devam niteliğinde kapsamlı bir rehber sunulmuştur.

Devam eden yıllarda OECD tarafından yapay zeka temelinde ancak çevresel sürdürülebilirlik, bilim, kamu yönetimi, dijital ekonomi, işgücü piyasası, ülke incelemeleri vb. konular özelinde pek çok rapor ve politika belgesi yayınlanmıştır. OECD ayrıca, veri yönetimi, politika yapımına yönelik kılavuzlar ve ulusal yapay zeka kapasitesini ölçmeye yönelik çalışmalar gibi çeşitli konularda da politika belgeleri hazırlamaktadır. Tüm bu belgelerin ortak özelliği OECD'nin yapay zeka vizyonunu yansıtmaması, insan hakları, gizlilik, hesap verebilirlik, demokratik değerleri korumak, şeffaflık, güvenlik gibi ilkeler dahilinde biçimlenen bir teorik altyapıya sahip olması ve uluslararası işbirliği ile ulusal politika önerileri çerçevesinde biçimlenmesidir.

OECD, her ne kadar yaptırım ve yasal bağlayıcılık içermeyen tavsiye kararları yayınlasa da bünyesinde izleme ve hesap verebilirlik mekanizmalarına ilişkin uygulamalar barındırmaktadır. Buna göre, başta öne sürdüğü yapay zeka ilkelerinde hesap verebilirlik ilkesine yer verilmesi, üye ülkelerin politika uygulamalarını takip etmek ve karşılaştırmak amacıyla “OECD Yapay Zeka Politika Gözlemevi” platformunun kurulması (OECD.AI, 2021) ve “OECD Yapay Zeka İlkelerinin Uygulanma Durumu: Ulusal Yapay Zeka Politikalarından Görüşler” (OECD, 2021a) ile “OECD Yapay Zeka İlkelerinin Uygulanmasının Dört Yıl Sonraki Durumu” (OECD, 2023) gibi yapay zeka ilkelerinin uygulanma durumunu inceleyen yayınların güncellenerek kamuya sunulması, 2022 tarihli “OECD Yapay Zeka Sistemlerinin Sınıflandırılması Çerçevesi” belgesinde, yapay zeka olaylarını izlemek, risk değerlendirme çerçevesi geliştirmek ve etki değerlendirmeleri yapmak önerilerinin sunulması, “Güvenilir Yapay Zeka İçin Araçlar: Güvenilir Yapay Zeka Sistemleri İçin Uygulama Araçlarını Karşılaştırmaya Yönelik Bir Çerçeve” (OECD, 2021b) isimli belgede teknik, prosedürel ve eğitim araçları ile ülke örneklerinin sıralanması ve son olarak tüm bu çalışmalardan doğan ve OECD'nin resmi internet sitesinde “Güvenilir Yapay Zeka için Araçlar ve Ölçümler Kataloğu” ismiyle yer alan araç örnekleri, yapay zeka olaylarını izleme, şeffaflık sertifikaları, performans ve güvenlik denetimleri, küresel düzenleme uyum araçları gibi araç setleriyle, sistemlerin gerçek dünyada denetlenebilirliği, şeffaflığı ve hesap verebilirliği sağlanmaktadır (OECD.AI, 2025a).

Çok paydaşlılık ve katılımcılık açısından ise OECD'nin Yapay Zeka Küresel Ortaklığı (GPAI), örnek olarak öne çıkmaktadır. Politika belgelerin sivil toplum, akademi ve özel sektör vurgusunun yanı sıra OECD, yapay zekanın sorumlu bir şekilde geliştirilmesi ve kullanılmasını teşvik eden uluslararası bir girişim olarak Yapay Zeka Küresel Ortaklığını kurmuştur. Hükümetleri, endüstriyi, akademiye ve sivil toplumu bir araya getiren çok paydaşlı bir uzman topluluğu tarafından bilgilendirilen bu girişim, insan merkezli ve güvenilir yapay zekayı ilerletmeyi amaçlamaktadır (OECD.AI, 2025b).

Sonuç olarak, OECD, çeşitli politika belgeleri, etik ilkeler ve politika önerileri ile üye ülkelere rehberlik etmektedir. OECD belgelerinin yasal bağlayıcılığı olmamakla birlikte, üye ülkeler tarafından oybirliğiyle kabul edilir ve üye ülkelere belirli politika hedeflerine ulaşmaları konusunda rehberlik eder. Ancak, OECD Tavsiye Kararları yasal olarak doğrudan bağlayıcı

değildir. Üye ülkeler, bu tavsiyeleri kendi ulusal mevzuatlarına ve politikalarına dahil etmek konusunda gönüllülük esasına tabidirler.

3. Uluslararası Örgütlerin Yapay Zeka Politikalarının Karşılaştırılması

Uluslararası örgütler kuruluş amaçları, işlev ve görevleri, yaptırım gücü, üye sayısı, coğrafi dağılımı, üyelerin refah düzeyi vb. bir çok faktöre bağlı olarak faaliyet gösteren oluşumlardır. Günümüzde çok sayıda ve nitelikte varlık gösteren uluslararası örgütler, dijitalleşme gibi güncel ve geniş etkilere sahip konularda çalışmalar gerçekleştirmekte ve görüş bildirmektedirler. Elbette her bir örgüt bu konu ve konulara kendi niteliği dahilinde yaklaşım göstermektedir. Çalışmamızda seçilen uluslararası örgütler, yukarıda sıralanan hususlarda birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Örneğin; BM, dünya, insanlık ve barış gibi genele hitap eden amaçları, yüksek üye sayısı, evrensel niteliği, çok işlevli ve yaptırım gücünün olmayışı ile öne çıkan bir örgütken; AB, bölgesel, ulusüstü, çok işlevli ve benzer nitelikte ülkelerin üye olduğu, yaptırım gücü bulunan bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalleşme ve yapay zeka teknolojilerinin son yirmi yılda dünyayı değiştirdiği ve daha fazlasını yapmak yönünde potansiyel taşıdığı görülmüştür. Artık gelmiş olduğu noktada yapay zekanın biçimlendirmede bir dünya alternatifi düşünülemez. Bu nedenle bireylerden hükümetlere, sivil toplum kuruluşlarından uluslararası örgütlere kadar herkes bu teknolojilere dair bir fikir, plan ve politikaya sahiptir. Uluslararası örgütler üye devletlerinin bu teknolojileri benimsemesi, toplumsal ve ekonomik fayda sağlaması, risklerini bertaraf etmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Çalışmada yer alan örgütler özelinde, gerçekleştirdikleri çalışmalar uluslararası ve ulusal politikaların şekillenmesinde, yasal çerçevelerin oluşturulmasında ve uygulama örneklerinin paylaşılmasında önemli rol oynamıştır. Aşağıda bu örgütlerin yapay zeka politikaları vizyon, yayınladıkları politika belgeleri, belgelerin yasal bağlayıcılığı ve yapay zeka teknolojilerinin risklerden arınmış ve faydalarını maksimize edecek biçimde kullanılmasını mümkün kılmak için belirlemiş oldukları etik ilkeleri, etik ilkelerin uygulanma şekli, izleme ve hesap verebilirlik mekanizmaları ve son olarak katılımcılık ve paydaş dahiliyeti kriterleri bazında karşılaştırılmıştır:

Tablo 1: Uluslararası Örgütlerin Yapay Zekâ Teknolojilerine Yaklaşımlarının Karşılaştırması

Kriter	Birleşmiş Milletler	OECD	Avrupa Birliği	UNESCO
Genel Vizyon	2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmada kimseyi arkada bırakmayan, insan merkezli, güvenilir, açıklanabilir, ayrımcılığı ve dışlamayı en aza indiren, etik ve adil politikaların uygulanmasını temel alan yapay zeka sistemlerinin kullanılması.	Yapay zeka teknolojilerinin risk ve zorluklarını en aza indirmek için ilke ve araçlar geliştirirken, insan merkezli, güvenilir ve yenilikçi yapay zeka sistemlerinin geliştirilmesi ve benimsenmesi yoluyla faydalarını en üst düzeye çıkarmak.	İnsan merkezli, güvenilir, kimseyi arkada bırakmayan kapsayıcı bir yapay zeka politikasıyla Birlik için büyüme, sürdürülebilirlik, rekabet ve liderlik amaçları dahilinde Avrupa toplumuna ve ekonomisine fayda sağlamak	Yapay Zeka teknolojilerin insanlığın hizmetinde, kapsayıcı, sürdürülebilir ve adil geleceklerin inşa edilmesinde bir araç olarak kullanılması
Temel Politika Belgeleri	Dijital İşbirliği için Yol Haritası (2020)	Yapay Zeka Konseyi'nin OECD Tavsiyesi (2019)	Avrupa İçin Dijital Tek Pazar Stratejisi (2015)	Yapay Zeka Etiğine İlişkin Tavsiye (2021)

	Ortak Gündemimiz (2021) Küresel Dijital Sözleşme (2023)	OECD Yapay Zeka İlkelerinin Uygulanma Durumu: Ulusal Yapay Zeka Politikalarından Görüşler (2021)	Avrupa İçin Yapay Zekâ Stratejisi (2018) Yapay Zekâda Eşgüdüm Planı (2018) İnsan Merkezli Yapay Zekâda Güven İnşası (2019) Yapay Zekâ Hakkında Beyaz Kitap (2020) AB Yapay Zeka Yasası (2024)	Eğitim ve Araştırmada Üretken Yapay Zeka için Rehber (2023)
Etik İlkeler	i) insan haklarına saygı, ii) küresel işbirliği ve ortaklık, iii) cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmak, iv) öngörü ve uyum, v) çevresel sürdürülebilirliği desteklemek, vi) yaratıcılık ve rekabet, vii) adil dijital ekonomi, viii) erişilebilirlik ve çeşitlilik, ix) güvenilir yapay zeka, x) kapsayıcılık, xi) küresel ortaklık ve işbirliği ve xii) kalkınma odaklılık.	i) Kapsayıcı büyüme, sürdürülebilir kalkınma ve refah, ii) Hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokratik değerler, iii) Şeffaflık ve açıklanabilirlik, iv) Güvenlik, sağlamlık ve emniyet, v) Hesap verebilirlik.	i) insan gözetimi ve denetim, ii) gizlilik ve veri yönetimi, iii) şeffaflık, iv) çeşitlilik, ayrımcılık yapmamak ve adalet, v) toplumsal ve çevresel refah, vi) teknik sağlamlık ve güvenlik ile vii) hesap verebilirlik	i) hukukun üstünlüğü, ii) orantılılık ve zararı önleme, iii) güvenlik ve emniyet, iv) adalet ve ayrımcılık yapmama, v) sürdürülebilirlik, vi) mahremiyet ve veri koruma, vii) insan denetimi ve karar yetkisi, viii) şeffaflık ve açıklanabilirlik, ix) sorumluluk ve hesap verebilirlik, x) farkındalık ve okuryazarlık, xi) çok paydaşlı ve uyarlanabilir yönetim ve xii) iş birliği
Etik İlkelerin Uygulanma Şekli	İlkeler genel beyan düzeyindedir; uygulamaya dönük araçlar tanımlanmamıştır.	i) AR-GE yatırımları ii) Kapsayıcı yapay zeka ekosistemleri iii) İşbirliğine açık, uyumlu yönetim ortamları, iv) İnsan kaynağı ve iş gücü dönüşümü, v) uluslararası iş birliği	YZ Yasası ile öngörülen araçlar: risk yönetim sistemi kurulması (m. 9), şeffaflık ve belgelenebilirlik yükümlülükleri (m. 11-13), insan gözetimi mekanizmaları (m. 14, güvenlik önlemleri (m. 15)	Rehberler, eğitim modülleri, Etik Etki Değerlendirmeleri, Hazırlık Değerlendirme Metodolojisi, Hükümetler İçin Dijital Kapasite Geliştirme vb. araçlar
İzleme ve Hesap Verebilirlik Mekanizmaları	Takip mekanizması bulunmamaktadır; gönüllülük esastır.	Üye ülkelerin politika uygulaması izlenerek raporlanmaktadır ancak yaptırım bulunmamaktadır.	YZ Yasası ile; Avrupa Yapay Zeka Kurulunun kurulması (m. 66), piyasa izleme, bildirim ve denetim yükümlülükleri (m. 72-75), ihlallerde idari para cezaları uygulanması (m. 99-101)	Küresel Yapay Zeka Etik ve Yönetişim Gözlemevi Yapay Zeka Etik ve Yönetim Laboratuvarı gibi izleme mekanizmaları mevcuttur.
Katılımcılık ve Paydaş Dahiliyeti	BM belgelerinde çok paydaşlılık ilkesi vurgulanmıştır, ancak sürecin nasıl	OECD belgelerinde politika oluşturma sürecine özel sektör, akademi ve sivil	AB, YZ Yasası sürecinde paydaşlardan kamuoyu görüşleri toplamış; yasanın	Yapay Zeka Etiğine İlişkin Tavsiye Eğitim ve Araştırmada Üretken Yapay Zeka için

	işleyeceği netleştirilmemiştir.	toplumun dâhil edilmesi önerilmiştir. Yapay Zeka Küresel Ortaklığı (GPAI)	uygulanması sürecinde çok paydaşlı yapılar öngörülmüştür (m. 95; r. 165).	Rehber hem çok paydaşlı hazırlanmış hem katılımcı bir yapı öngörmüştür
Yasal Bağlayıcılık	Yasal bağlayıcılığı bulunmamaktadır	Yasal bağlayıcılığı bulunmamaktadır	AB Yapay Zeka Yasası'nın Yasal bağlayıcılığı bulunmaktadır	Yasal bağlayıcılığı bulunmamaktadır

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

BM, amaçları ve küresel bir örgüt olması itibariyle yapay zekâya dair yaklaşımında insan haklarına dayalı, evrensel kapsayıcılığı önceleyen bir perspektife sahiptir. BM'nin temel hedefi, yapay zekâyı 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda, kimseyi geride bırakmadan kullanmak ve bu teknolojilerin küresel eşitsizlikleri artırmak yerine azaltıcı bir rol üstlenmesini sağlamaktır. BM belgelerinde daha çok ilkeler, değerler ve kapsayıcılık vurgusu bulunmaktadır. BM'nin yayınladığı belgeler tavsiye niteliğinde olup yasal bağlayıcılığı bulunmamak daha çok küresel normların oluşmasında etkili olmaktadır; bu da örgütün yönlendirme ve norm üretme kapasitesini artırsa da uygulamaya dönük yaptırım gücünü sınırlandırmaktadır.

UNESCO, BM çatısı altında faaliyet gösteren bir uzmanlık kuruluşu olarak, BM ile görüş birliği sağladığı pek çok husus bulunmakla birlikte etik ilkeler ve kültürel duyarlılık açısından özgün bir konuma sahiptir. Yapay Zekâ Etiğine İlişkin Tavsiye Kararı ve Üretken Yapay Zekâ Rehberi gibi belgeler, örgütün etik, kültürel çeşitlilik ve eğitim odağını yansıtmaktadır. UNESCO'nun vizyonu, yalnızca teknoloji geliştirmeye değil, teknolojinin etik temeller üzerinde şekillenmesine odaklanmaktadır. Özellikle eğitim alanında üretken yapay zekâya dair yayınladıkları belgede hem üretken yapay zeka hem de eğitim alanını kapsayan nitelikte pek çok hükümetin kamu politikalarını şekillendireceği öneriler ve araçlar bulunmaktadır. Örgütün belgelerin etik yalnızca bireysel değil kurumsal ve sistematik bir sorumluluk olarak sunulmaktadır. UNESCO'nun yaklaşımı da tıpkı BM gibi bağlayıcılıktan ziyade evrensel normlar üretmek ve bu normları devlet politikalarına entegre etmeyi teşvik etmek üzerine kuruludur.

AB, dört örgüt içinde yasal bağlayıcılığı olan tek yapıdır. Örgüt, niteliği itibariyle önceliği örgüt üyelerinin bu teknoloji yarışında öne geçmesi için atılımlarda bulunmaya ve bu sırada hak-fayda dengesini korumaya vermiştir. Bu nedenle yapay zeka politikalarında özellikle rekabet vurgusu göze çarpmaktadır. AB'nin yapay zekâ politikası daha somut, uygulamaya dönük ve hukuki araçlarla desteklenmiş bir modeldir. Özellikle AB Yapay Zekâ Yasası (2024) bu bağlamda dünyadaki ilk kapsamlı yasal çerçeve olması açısından dikkat çekicidir. Diğer örgütlerden farklı olarak yasal denetim, sertifikasyon, risk sınıflandırması gibi somut yönetim araçları geliştirmiştir. Bu yönüyle AB, düzenleyici yaklaşımı ve yasal altyapısıyla, küresel düzeyde yapay zekâ yönetiminde daha sert ve uygulamaya dönük bir pozisyon almaktadır. AB'nin yaklaşımı hem ekonomik rekabeti artırma hem de temel hakları koruma ikiliğini gözetmektedir. Vizyonu; güvenilir, insan merkezli ve stratejik dijital özerklik hedefiyle bütünleşmektedir.

OECD ise, gönüllü iş birliğine dayalı, esnek ve teknik düzeyde yönlendirici bir yaklaşım sunmaktadır. OECD Tavsiye Kararları (2019, 2023–2024 güncellemeleri ile) ile üye devletlere yapay zekânın geliştirilmesi, uygulanması ve gözetimi konusunda ilkeler ve politika önerileri sunmaktadır. OECD, hukuki yaptırım gücüne sahip olmasa da yayınladığı belgeler yoluyla yapay zekâ sistemlerinin etik, güvenli ve sürdürülebilir biçimde kullanılmasını teşvik etmektedir. Norm üretmekten ziyade politika yönlendirici iyi uygulama örneklerini paylaştıran

bir yapıda olduğun yorumu yapılabilir. Özellikle üretken yapay zekâ, bilgi bütünlüğü ve çevresel sürdürülebilirlik gibi güncel konulara odaklanması dikkat çekicidir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, tüm örgütlerin, yapay zekâ vizyonlarını insan merkezlilik, etik duyarlılık ve uzun vadeli kamu yararı ilkeleri üzerine kurduğu görülmektedir. Ancak AB daha çok yasal egemenlik ve ekonomik rekabeti öncelerken, BM ve UNESCO daha normatif ve evrensel bir vizyon benimsemektedir. OECD ise vizyonunu ekonomik bir örgüt olması temelli teknik uygulama ve ekonomik faydayla ilişkilendirmektedir. BM ve UNESCO, evrensel normlar ve etik ilkelere dayalı, daha değer temelli ve katılımcı yaklaşımlar sunar, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki açığı kapatacak yada toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik eşitsizlikleri ortadan kaldıracak çalışmalara imza atmaktadır. AB, ise üye ülkelerini merkeze alan politikalarıyla düzenleyici ve yaptırım gücü olan mekanizmaları ile yasal çerçeveler oluşturarak somut uygulamalara yönelmektedir. OECD ise esnekliği yüksek, teknik ve rehberlik sağlayıcı bir model önererek üye ülkeler arası bilgi paylaşımını ve politika uyumunu desteklemektedir.

Dört örgütün de ortak noktada bulunduğu husus etik ilkelerde uzlaşmak olmuştur. Politika belgelerinde belirttikleri ve çalışmada yer verilen etik ilkelerinin yanı sıra her birinin doğrudan etik ilkelere dahil etmese de dolaylı olarak sıraladığı etik ilkeler vardır. Örneğin daha yalın ilkeler belirten OECD, diğer örgütlerde bulunan insan hakları ve insanlık onuru temelli ilkelere politika metinlerde yer vermiştir. Burada asıl fark örgütlerin varoluşundan kaynaklanan farkların politikalarını biçimlendirmelerine yansımaları olarak özetlenebilir. Her bir örgüt, yapay zekânın potansiyelinden faydalanırken aynı zamanda risklerini azaltmaya yönelik ilke bazlı ve bütüncül bir yaklaşım sergilemekte; kamu politikalarının, özel sektörün ve bilimsel topluluğun bu süreçte birlikte çalışması ve uluslararası işbirliğinin hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin küresel düzeyde yönetiminde rol oynayan dört uluslararası örgütün – BM, UNESCO, AB ve OECD – politika belgelerini, etik ilkelerini ve yaklaşımlarını karşılaştırmalı bir biçimde incelemiştir. Analiz, örgütlerin kurumsal yapılarına, amaçlarına, vizyonlarına ve sahip oldukları normatif ya da düzenleyici araçlara, geliştirilen kriterler doğrultusunda, sadece normatif ilkelerin beyan edilmesi değil, aynı zamanda bu ilkelerin ne ölçüde somut politika araçlarıyla desteklendiği, izleme mekanizmalarının varlığı, hesap verebilirlik düzeyi ve paydaş katılımının sağlanma biçimi gibi yönlerden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Yapay zekânın küresel düzeyde hem fırsatlar hem de tehditler barındırması nedeniyle, bu örgütlerin sadece bölgesel çıkarları değil, aynı zamanda evrensel değerleri de dikkate alarak politika üretmeleri giderek daha önemli hâle gelmektedir.

Yapılan analiz sonucunda örgütlerin etik ilkeler, insan haklarına duyarlılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, ayrımcılığın önlenmesi ve veri güvenliği gibi konularda büyük oranda benzer değerlere sahip olduğu görülmüştür. Tüm örgütler, yapay zekânın insan merkezli, kapsayıcı ve sorumlu biçimde geliştirilmesi gerektiği konusunda fikir birliği içerisinde. Ayrıca, çevresel sürdürülebilirlik ve dijitalleşmenin sosyal etkileri gibi konular da tüm belgelerde ortak biçimde yer almaktadır. Çok paydaşlı yönetim, uluslararası iş birliği ve ortak etik çerçeve oluşturma hedefleri de örgütlerin benimsediği ortak prensipler arasında yer almaktadır.

Ancak bu ortak değerlerin, örgütlerin yapısı ve işlevsel misyonları çerçevesinde farklı politika araçlarıyla desteklendiği gözlemlenmiştir. BM ve UNESCO daha çok normatif çerçeveler sunan, evrensel etik ve sosyal değerleri önceleyen, bağlayıcılığı olmayan ancak yön gösterici belgeler hazırlayan örgütlerdir. UNESCO, kültürel çeşitlilik ve eğitim gibi özgün tematik alanlarla etik ilkeleri somutlaştırmakta; BM ise dijitalleşmeyi sürdürülebilir kalkınma

hedefleriyle ilişkilendirmektedir. OECD, ekonomik iş birliği temelinde hareket eden ve teknik uygulama rehberliği sunan bir yapıya sahiptir. Yapay zekâyı ekonomik büyüme, politika uyumu ve yenilikçilik çerçevesinde değerlendiren OECD, bağlayıcılığı olmasa da veri temelli rehberlik ve politika izleme gibi güçlü araçlarla yönlendirme sağlamaktadır.

AB ise dört örgüt içinde yasal bağlayıcılığı olan tek yapı olarak farklılaşmaktadır. Yapay zekâyı ilişkin stratejik belgelerin yanı sıra, 2024'te kabul edilen AB Yapay Zekâ Yasası ile risk bazlı, denetim ve yaptırım mekanizmaları içeren bir düzenleyici rejim oluşturmuştur. Bu durum, AB'yi yalnızca etik çerçeve belirleyen bir aktör olmaktan çıkarak, uygulamayı zorunlu kılan bir regülasyon otoritesine dönüştürmektedir. AB'nin bu yaklaşımı, üye ülkelerin çıkarlarını önceleyen ancak temel haklar ekseninde etikle uyumlu bir yapay zekâ ortamı kurma hedefini yansıtır.

Sonuç olarak, bu dört örgüt arasında amaçlar, araçlar, bağlayıcılık düzeyleri ve kurumsal öncelikler açısından dikkat çekici farklılıklar bulunsa da yapay zekânın insanlık yararına sorumlu bir şekilde kullanılması gerektiği noktasında güçlü bir ortaklık söz konusudur. Gelecekte yapay zekâ yönetişiminin etkili olabilmesi için hem bu normatif birlikteliğin güçlendirilmesi hem de kurumsal farklılıkların bir arada çalışabileceği esnek ve çok katmanlı bir küresel yönetim modeli geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Abbott K. W.; Snidal, D. (2000). Hard and Soft Law in International Governance. International Organization, 54, pp 421-456 doi:10.1162/002081800551280

AI HLEG - Independent High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. (2019). *Ethics guidelines for trustworthy AI*. European Commission. Erişim Tarihi: Mart 8, 2025. https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=60419.

Dedeoğlu, B. (1998). Uluslararası örgütlerin farklı sınıflandırma biçimleri. İstanbul İktisat Dergisi, 49(0), 15–30. <https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/ije/article/uluslararasi-orgutlerin-farkli-siniflandirma-bicimleri>

European Commission (2015). *A Digital Single Market Strategy for Europe*. Erişim Tarihi: Mart 23, 2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0192&from=EN>.

European Commission (2018a). *Artificial Intelligence for Europe*. Erişim Tarihi: Mart 23, 2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0237&from=EN>.

European Commission (2018b). *Coordinated Plan on Artificial Intelligence*. Erişim Tarihi: Mart 24, 2025. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:22ee84bb-fa04-11e8-a96d-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF.

European Commission (2019). *Building Trust in Human-Centric Artificial Intelligence*. Erişim Tarihi Mart 24, 2025. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/communication-building-trust-human-centric-artificial-intelligence>.

European Commission (2020). *White Paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust*. Erişim Tarihi: Mart 25, 2025. https://commission.europa.eu/system/files/2020-02/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf.

European Commission. (2024, April 11). Commission launches consultation on AI Act prohibitions and AI system definition. European Commission. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-launches-consultation-ai-act-prohibitions-and-ai-system-definition>

European Parliament and Council. (2024). *Artificial Intelligence Act*. Official Journal of the European Union, 2024/1689. Erişim Tarihi: Mart 26, 2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689>.

Floridi, L. (2023). *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*. Oxford University Press.

Kanat, S., & Aytaç, M. (2018). Suriyeli mülteciler özelinde Avrupa Birliği ortak göç politikası ve birlik ile üye devletler arasında egemenlik tartışmaları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40/2), 55–86. ISSN 2148-9424.

OECD (2016). *OECD Science, Technology and Innovation Outlook 2016*. OECD Publishing, Paris. Erişim Tarihi: Nisan 6, 2025. http://dx.doi.org/10.1787/sti_in_outlook-2016-en.

OECD (2019). *Artificial Intelligence in Society*. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/eedfee77-en>. Erişim Tarihi: Nisan 6, 2025.

https://www.oecd.org/en/publications/artificial-intelligence-in-society_eedfee77-en/full-report.html.

OECD (2021a). *State of Implementation of the OECD AI Principles: Insights from National AI Policies*. OECD Digital Economy Papers, No. 311)

OECD (2022). *OECD Framework for the Classification of AI systems*. OECD Digital Economy Papers, No. 323, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/cb6d9eca-en>.

OECD. (2021b). Tools for trustworthy AI: A framework to compare implementation tools for trustworthy AI systems (OECD Digital Economy Papers, No. 312). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/008232ec-en>

OECD. (2023). The state of implementation of the OECD AI Principles four years on (OECD Artificial Intelligence Papers, No. 3). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/835641c9-en>

OECD. (2024). AI principles: OECD recommendation on artificial intelligence. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/en/topics/ai-principles.html>

OECD.AI. (2021). OECD Artificial Intelligence Policy Observatory. OECD. <https://oecd.ai/en/>

OECD.AI. (2025a). Catalogue of tools & metrics for trustworthy AI overview. OECD.AI. Erişim adresi <https://oecd.ai/en/catalogue/overview>

OECD.AI. (2025b). About the Global Partnership on Artificial Intelligence (GPAI). OECD.AI. Erişim adresi <https://oecd.ai/en/about/about-gpai>

Okcu, M., & Düz, S. (2023). Dijital çağ başlarken: Avrupa Birliği'nin dijitalleşme ve yapay zekâ stratejileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 221–240.

Trubek, D. M., Cottrell, P., & Nance, M. (2005). “Soft Law,” “Hard Law,” and European Integration: Toward a Theory of Hybridity (Jean Monnet Working Paper No. 02/05). New York University School of Law. <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/05/050201.pdf>

UNESCO. (2020). *Outcome document: First draft of the recommendation on the ethics of artificial intelligence* (SHS/BIO/AHEG-AI/2020/4 REV.2). Erişim Tarihi: Mart 8, 2025. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373434>.

UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. Paris, France: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

UNESCO. (2023a). *Guidance for generative AI in education and research*. Erişim Tarihi: Mart 8, 2025. <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>.

UNESCO. (2023b). *Readiness Assessment Methodology: A Tool of the Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://doi.org/10.54678/YHAA4429>

UNESCO. (2025). Global AI Ethics and Governance Observatory. UNESCO. <https://www.unesco.org/ethics-ai/en>

UNESCO. (t.y.-a). *UNESCO in brief*. Erişim Tarihi: Mart 8, 2025. <https://www.unesco.org/en/brief>.

UNESCO. (t.y.-b). *Sustainable Development Goals (SDGs)*. Erişim Tarihi: Mart 8, 2025. <https://www.unesco.org/en/sdgs>.

UNESCO. (t.y.-c). Digital competency framework for civil servants. <https://www.unesco.org/en/digital-competency-framework>

UNESCO. (t.y.-d). AI Ethics and Governance Lab. Global AI Ethics and Governance Observatory. Erişim adresi <https://www.unesco.org/ethics-ai/en/lab>

United Nations (1945). *Charter of the United Nations*. Erişim Tarihi: Şubat 19, 2025. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

United Nations (2020). *Report of the Secretary-General: Roadmap for digital cooperation*. Erişim Tarihi: Şubat 19, 2025. https://www.un.org/en/content/digital-cooperation-roadmap/assets/pdf/Roadmap_for_Digital_Cooperation_EN.pdf.

United Nations (2021). *Our common agenda: Report of the Secretary-General*. Erişim Tarihi: Şubat 19, 2025. https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/assets/pdf/Common_Agenda_Report_English.pdf.

United Nations (2023). *Our common agenda policy brief 5: A global digital compact — An open, free and secure digital future for all*. Erişim Tarihi: Şubat 19, 2025. www.un.org/sites/un2.un.org/files/our-common-agenda-policy-brief-gobal-digi-compact-en.pdf.

Wodi, A. A. (2024). AI Governance: An Overview (Revised June 2024). <https://ssrn.com/abstract=4840769>